

*Алесь ЛОЗКА,
Наталля МАЗУРЫНА*

БЕЛАРУСКАЯ ФАЛЬКЛАРЫІСТЫКА

КАЛЯНДАР І КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЯ ПАЭЗІЯ

Как записать музыку в iPod. Первый российский сайт об iPod!.url

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Мінск 2015

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Алесь ЛОЗКА,

Наталля МАЗУРЫНА

БЕЛАРУСКАЯ ФАЛЬКЛАРЫСТЫКА
КАЛЯНДАР І КАЛЯНДАРНА-АБРАДАВАЯ ПАЭЗІЯ
Вучэбна-метадычны дапаможнік

Лозка, А.Ю.

Беларуская фалькларыстыка: каляндар і каляндарна-абрадавая паэзія
: вучэб.-метад. дапам. / А.Ю. Лозка, Н.Г. Мазурына. – 2-е выд. перапрац. і дап. –
Мінск : БДПУ, 2015. – 124 с.

У дапаможніку адлюстраваны старадаўнейшы пласт культуры беларусаў – уяўленні пра каляндарныя веды, багатую каляндарна-абрадавую паэзію. Прадстаўлены лекцыйныя матэрыялы па тэме “Беларускі народны каляндар”, складзеныя на аснове апошніх дасягненняў, канспекты іншых тэматычных блокаў, падабраны цікавыя заданні для праверкі і замацавання ведаў рознай складанасці.

У серыі «Беларуская фалькларыстыка» выйшлі дапаможнікі «Каляндар і каляндарна-абрадавая паэзія» (2009), «Традыцыйны тэатр» (2009), «Аказіянальная абраднасць і паэзія» (2010), «Народныя гульні» (2012).

Адрасуецца выкладчыкам і студэнтам, якія вучацца на факультэтах філалагічнага, гістарычнага, мастацкага і культуралагічнага накірункаў і даследуюць беларускі фальклор, шырокаму колу моладзі, навучэнцам сярэдніх спецыяльных устаноў, магістрантам і аспірантам.

УВОДЗІНЫ

Прапанаваны дапаможнік складаецца з падрыхтаваных матэрыялаў для вывучэння асобных частак аднайменнай дысцыпліны («Вусная народная творчасць», «Традыцыйная народная творчасць», «Беларускі фальклор» і г. д.), якая займае пачэснае месца ў навучальна-выхаваўчым працэсе розных адукацыйных устаноў. Каляндар і каляндарна-абрадавая паэзія – найбольш значная і багатая старонка гістарычнай спадчыны беларусаў, што ярка вылучаецца ў традыцыйнай еўрапейскай культуры.

Па сваёй прыродзе і сутнасці каляндар – гэта ўжо феномен матэматычнай астраноміі і гістарычнага развіцця *homo sapiens* ад эмпірычнага засваення ведаў і кансерватыўна-міфалагічнага мыслення да сучаснага касмічнага светабачання, з аднаго боку, а з другога – багатая інфарматыўная крыніца, непазнаная зорка, дакладны сонечны гадзіннік (гнамон) і прыстасаванае чалавечае тварэнне, якое патрабуе ўдасканальвання. У народзе існуе памылковае сцвярджэнне, што з часам і наогул календаром звязаны толькі дакладнасць і гармонія. Аднак гэтыя паняцці ў адносінах да разглядаемага прадмета выяўляюць больш пажаданне і імкненне, чым рэальную сутнасць спраў. Аптымальныя сродкі годазлічэння яшчэ шукаюцца, існуе нямала новых больш дасканалых праектаў і на эмблему Сусветнага календара вынесены чатыры словы: гармонія, лад, раўнавага, устойлівасць (ілюстрацыя 1). Вядомы амерыканскі даследчык храналогіі Э. Бікерман афарыстычна выказаўся: «Каляндар – гэта такая рэч, якую не ў сілах растлумачыць ні логіка, ні астраномія».

Падчас вучэбнага працэсу неабходна звярнуць увагу на паняцце “народны каляндар”, пад якім разумеецца адна з першасных форм духоўнага жыцця чалавека, звязаная з яго памяццю і свядомасцю, сістэма сталых ці рухомых свят, прысвяткаў, абрадаў, гульняў, звычаяў, што замацаваны ў быццё і фальклоры праз

спалучэнне язычніцкіх і хрысціянскіх кампанентаў; з'яўляецца арыенцірам пры

выкананні пераважна

Ілюстрацыя 1. Эмблема Сусветнага календара

сельскагаспадарчых работ і адпачынкаў у гадавым, сезонным, месячным і іншых цыклах-рытмах, утрымлівае традыцыйныя феналагічныя, метэаралагічныя, агранамічныя, астранамічныя, астралагічныя і іншыя каляндарныя веды, атрыманыя пераважна эмпірычным шляхам. Менавіта, народны каляндар – гэта цалкам не язычніцкі (“паганскі”) і тым больш не хрысціянскі, а сінтэз іх, што ўтварыўся пасля прыняцця новай веры як злучэнне двух светапоглядаў, культур. Асабліва наглядна і красамоўна адбываецца разуменне, калі праводзяцца практычныя заняткі – параўноўваюцца, напрыклад, хранонімы¹ царкоўнага і беларускага народнага календара (БНК): Перанясенне мошчаў свяціцеля-цудатворцы Мікалая (9 мая) – Міколы (параўнанне рытуалаў царкоўных і народных звычаяў) і г.д.

Пры вывучэнні асобных тэм патрабуюцца першасныя астранамічныя веды, якія можна знайсці часткова тут і ў спецыяльнай літаратуры. Неабходна ўяўляць асноўную праблему календара. Яна заключаецца ў тым, што астранамічны год складаецца з 365 сутак 5 гадзін 48 хвілін 46 секунд, астранамічны месяц – з 29

¹ Хранонімы – асноўныя зместапаўняльныя складнікі календара: назвы свят, прысвяткаў (звычайныя працоўныя дні ў гонар выбітных асоб, прыродных з’яў і г.д., з якімі звязаны прымаўкі, прыкметы, песні).

сутак 12 гадзін 44 хвіліны 3 секунды, з-за чаго немагчыма ідэальна выразіць даўжыню месяца і года у сутках і – года ў месяцах. Месяцавы год карацей сонечнага амаль на 11 сутак. Каб зразумець гэтую акалічнасць нашаму далёкаму продку патрэбна было знайсці ў кругаваароце дзён сталую кропку адліку, якую мы цяпер называем Новым годам, а раней – Новым летам.

У гісторыі развіцця летазлічэння народаў Еўропы было вядома некалькі каляндарных стыляў, якія называюцца афіцыйнымі і пачыналіся з: 25 снежня, 1 студзеня, 1 сакавіка, 25 сакавіка, Пасхі, 1 верасня і інш. Гэта значыць, што ў пэўныя перыяды жыцця народаў прымаліся розныя традыцыі пачатку новага года/лета, што было характэрна і ўсходнім славянам. Асабліва добра зафіксавана ў беларускім фальклоры, як найбольш архаічным і кансерватыўным, адлюстраванне розных каляндарных еўрапейскіх стыляў. Найбольш гэта праявілася ў валачобнай паэзіі. А валачобна-паэтычны каляндар (народны каляндар у валачобных песнях) беларусаў – наогул феноменальная з’ява ў свеце. У ім адлюстраваліся не толькі афіцыйныя стылі, але і неафіцыйныя, якія, магчыма, неабходна лічыць спробай нашых продкаў у адшуканні аптымальных сродкаў летазлічэння. Маюцца іншыя факты, што вылучаюць беларусаў у развіцці каляндарных ведаў, і якія павінны ўсведамляць студэнты пры праходжанні курса.

У вучэбна-метадычны дапаможнік уваходзіць лекцыйны матэрыял па тэме «Беларускі народны каляндар», што грунтуецца на апошніх дасягненнях (аўтар – Алесь Лозка), які (за выключэннем каляндарна-абрадавай паэзіі) раней бедна адлюстроўваўся ў дапаможніках. Асабівай увагі заслугоўвае апошні раздзел. У ім падаюцца скарочаныя канспекты ўсіх пяці каляндарных тэм праграмы і практыкум з разнастайнымі цікавымі заданнямі па праверцы і замацаванні ведаў (апытальнікі, тэматыка семінарскіх заняткаў, рэфератаў і дыскусій, практычная дзейнасць з крыніцамі, фальклорная матэматыка і г.д.). Да кожнага тэматычнага блока падабрана спецыяльная літаратура. Аўтар-складальнік канспектаў і практыкумаў 8–11 тэм – Н.Г. Мазурына, усіх астніх тэм – А.Ю. Лозка. У дадатак

уваходзяць дапаможныя табліцы і інфармацыйныя звесткі, якія будуць спрыяць засваенню спецыяльных ведаў, набыццю практычных навыкаў (вызначэнню дня тыдня любой каляндарнай даты, складанню “рухомага” і БНК на пэўны год, займацца іншымі каляндарнымі вылічэннямі). Матэрыялы падабраны такім чынам, каб яны ўяўлялі карысць шырокаму колу карыстальнікаў – тым, хто спецыяльна займаецца календаром, студэнтам-завочнікам, гісторыкам, культуролагам, мастацтвазнаўцам, этнолагам, фалькларыстам. Заданні і матэрыялы маюць рознай ступені складанасці, таму ў залежнасці ад задач выкладання дапаможнік можа быць карысным, як агульнаадукацыйнай школе, так і студэнтам ВНУ, магістранатам, навуковым работнікам. Педагог можа вар’іраваць заданні, змяняць і дапаўняць іх.

Алесь Лозка

БЕЛАРУСКІ НАРОДНЫ КАЛЯНДАР

1. Развіццё сродкаў злічэння часу

Беларуская зямля – унікальны край, што стаіць на мяжы двух цывілізацый, у якім дзіўным чынам пераплялося далёкае мінулае з язычніцкай культурай і новае з перадавымі ідэямі і еўрапейскімі тэндэнцыямі. Яна стала красамоўным сведкам развіцця далейшых сістэм летазлічэння і вымярэння часу. Гэта пацвярджае не толькі багатая вербальная, але і матэрыяльная культура. Цікавасць, напрыклад, уяўляе чарнігаўскі каляндар X ст., які змешчаны на акоўцы рога тура. Акадэмік Б. Рыбакоў у арнаментыцы яго ўбачыў васьмімесячны земляробчы гадавы цыкл.

(Ілюстрацыя 2).

Ілюстрацыя 2. Расшыфроўка археалагічных знаходак

Уменне далёкіх продкаў вызначаць час па даўжыні ценю прывяло чалавецтва да стварэння прасцейшых сонечных гадзіннікаў, якія вядомы пад назвай гнамоны (канструкцыя з вертыкальна ўстаноўленым стрыжнем, ад якога адбіваецца цень). Лічылася, што на Русі іх з'яўленне адносіцца да XV ст. Знаходка ў своеасаблівым дэкоры Спаса-Праабражэнскага сабора Чарнігава, пабудаванага ў 1031–1036 гг., устанавіла «элементы ўнікальных сонечных гадзіннікаў цыліндрычнай формы». Вядома, што ў беларускім мястэчку Дуброўна ў 1795 г. князь Г.А. Пацёмкін заснаваў фабрыку па вырабе сонечных гадзіннікаў,

якая затым была пераведзена ў падмаскоўную вёску Купаўна. Падобны прасцейшы прыбор захоўваецца ў музеі Ф. Багушэвіча, якім, магчыма, карыстаўся вядомы паэт і змагар за волю беларусаў. Апошні сонечны гадзіннік устаноўлены ў пачатку новага тысячагоддзя ў Гомелі. У Гродне на касцёльнай званіцы адлічвае час самы старадаўні ва ўсёй СНД вежавы гадзіннік, якому ўжо больш за 300 гадоў (па іншых звестках – 500). Як вядома, Крамлёўскія куранты ўстаноўлены ў 1763 г. Тут дарэчы прыгадаць і тое, што звыш дваццаці беларускіх гарадоў і пасёлкаў старэйшыя за Маскву. Цікава і тое, што 16 малых планет сонечнай сістэмы цяпер носяць беларускія назвы.

Нямала каляндарнай інфармацыі захоўваецца ў рукапісных кнігах X–XVIII стст., што былі створаны на беларускіх землях. Упершыню найбольш поўна расказаў пра старажытныя манускрыпты цудоўны іх знаўца Мікола Нікалаеў у даследаванні «Палата рукапісная». Як стала вядома, нашы продкі здаўна і актыўна цікавіліся рознымі прыродазнаўчымі ведамі, у прыватнасці, касмалогіяй, астраноміяй, календаром, аб чым сведчыць багатая кніжная спадчына, раскіданая па ўсім свеце, якая адлюстравалася ў дзейнасці мясцовых перапісчыкаў і летапісцаў.

Пра кантрастнасць існавання язычніцкай і хрысціянскай (затым свецкай) культур сведчаць і наступныя гістарычныя факты, якія звязаны з прагрэсіўнымі падзеямі ў Вялікім княстве Літоўскім.

Насельнікі ВКЛ актыўна засвойвалі еўрапейскія каляндарныя веды не толькі праз рукапісныя кнігі. Нават у Расію многія еўрапейскія мастацкія, варажбінныя і іншыя кнігі прыходзілі праз беларускія землі, а то і зусім у беларускім перакладзе, таму і беларуская мова паўплывала на фармаванне рускай літаратурнай мовы.

Выхадцы з беларускіх земляў з XV ст. займаліся навукай ва універстэтах Польшчы, Германіі, Аўстрыі, Швейцарыі, Нідэрландаў, Францыі, Італіі. Палачанін Францыск Скарына, навучаючыся ў Кракаўскім (1504–1506 гг.) і

Падуанскім (1512 г.) універсітэтах, апроч іншых набываў астранамічныя веды, якія найбольш выявіліся ў яго «Малой падарожнай кніжцы» (1523 г.), а дакладней – «Саборніку» як частцы выдання. Адзін з еўрапейскіх першадрукароў, адыходзячы ад царкоўных канонаў, падае навуковыя звесткі аб працягласці дня і ночы, раўнадзенстве і сонцастаянні, прадказаннях зацьменняў, упершыню знаёміць шырокае кола чытачоў з рознымі ведамі геацэнтрычнай пталамеевай астраноміі. Францыск Скарына як прагрэсіўны навуковец ужо ў першых сваіх выданнях упершыню выкарыстоўвае хрысціянскае леталічэнне (эра пачынаецца ад нараджэння Хрыста), у той час, калі ва ўсёй Кіеўскай мітраполіі ўжывалі – візантыйскае («ад стварэння свету») і розныя каляндарныя стылі.

Праз дзейнасць Францыска Скарыны беларускія землі разам з іншымі еўрапейскімі краінамі аказаліся ў цэнтры распаўсюджвання перадавых каляндарных традыцый у сярэднія вякі. Гэта перакананне ўзмацняецца яшчэ тым фактам, што Рэч Паспалітая, у якую ўваходзіла на федэратыўных пачатках Вялікае княства Літоўскае, адна з першых чатырох краін (яшчэ Італія, Іспанія і Партугалія) 15 кастрычніка 1582 г. прымала новае грыгарыянскае леталічэнне. Хаця наяўная літаратура дагэтуль замоўчвала той факт, што Беларусь ажыццяўляла рэформу календара раней Швейцарыі (у 1584), Прусіі (у 1610), Германіі (у 1700), Англіі (у 1752), Швецыі (у 1753), Японіі (у 1873) і многіх іншых высокаразвітых краін. Аб тым, што яна, як і ўсюды, пачыналася вельмі цяжка, распавядае Баркулабаўскі летапіс: «Року 1583 календар новы выдан... На той же час было великое замешание промеж панами и промеж людьми духовными, также и люди простыми было плачу великаго, нарекання силнаго, похвалки, посварки, забуйство, грабежи, заклинания, видячи яко новые свята установляли, купцом торги albo ярмарки отменяли, право было начало пристыя антихристова, у таком великом замешанью... ».

Варта тут успомніць і першы друкаваны расійскі каляндар. Ён з’явіўся ў 1699 г. у сувязі з рэформай Пятра I. Ёсць меркаванне, што яго падрыхтаваў у 1702

годзе беларус Ілля Капіевіч, які з гэтага года пасяліўся ў Маскве, пераехаўшы з Амстэрдама, дзе ў яго была ўласная друкарня. Ён жа падрыхтаваў і выканаў для рэфарматара Пятра I удасканалены царкоўна-славянскі шрыфт для патрэб грамадзянскага пісьма, які сталі называць «амстэрдамаўскімі ліцерамі», «грамадзянскай» ці «беларускай азбукай». Дагэтуль расійскія самадзержцы карысталіся календарамі, выдадзенымі ў Польскім каралеўстве, Вялікім княстве Літоўскім і інш. Вялікі знаўца рускіх календароў В.В. Аляксееў лічыць, што першы друкаваны календар быў «выпушчаны ў выглядзе лістоўкі ў 1581 годзе ў горадзе Астрозе першадрукаром-маскавіцянінам Іванам Фёдаравым. Разам з пералікам месяцаў на лістку змешчаны двухрадковыя віршы беларускага паэта Андрэя Рымшы. Выходзіць, гэта невялікае выданне стала ў нас не толькі першым друкаваным календаром, але і першым паэтычным творам». Тут каментар пра значэнне беларусаў у развіцці календарнай справы ў Расіі не патрэбны.

Развіццю календарнай сістэмы садзейнічаў агульны ўздым эканомікі і культуры ў Вялікім княстве Літоўскім у XV–XVII стст., так званым «залатым веку» і наступных гадах. З 1773 г. дзейнічала Адукацыйная камісія, якая лічыцца першым у свеце Міністэрствам адукацыі. Адкрываліся бібліятэкі. Унікальную бібліятэку-музей стварыў у Шчорсах віцэ-канцлер ВКЛ Іаахім Храптовіч, якую лічылі за гонар наведаць славітасці адукаванай Еўропы. У кнігадрукаванні Беларусь ішла наперадзе многіх краін. Развівалася астраномія, матэматыка, геаграфія ды іншыя навукі. Нездарма ў самым першым сапраўдным еўрапейскім універсітэце на тэрыторыі ВКЛ – Віленскай езуіцкай акадэміі – пасля дзейнічала Астранамічная абсерваторыя, якой кіраваў каралеўскі астраном з еўрапейскай вядомасцю Марцін Пачобут, урадженец Гродзеншчыны, з 1780 г. – рэктар акадэміі. Да гэтага трэба дадаць, што вольналюбівыя ідэі былога студэнта Кракаўскага універсітэта (па некаторых звестках і Віленскай акадэміі) прывялі Казіміра Лышчынскага з Берасцейшчыны да інквізітарскага вогнішча ў 1689 г., як і Джардана Бруна.

Думкі пра пакарэньне неба не пакідалі і першага вынаходніка ў свеце шматступеневай ракеты шляхціца-ліцвіна Казіміра Семяновіча, які апярэдзіў расіяніна К. Цыялкоўскага, бельгійца Р. Бінга, амерыканца Р. Гедарда больш чым на 250 гадоў, выпусціўшы ў 1650 г. ў Амстэрдаме на лацінскай мове кнігу «Вялікае мастацтва артылерыі».

Пра Беларусь як еўрапейскую краіну, якая паўплывала на ўсебаковае развіццё Расіі, не аднойчы гаварылі як тагачасныя, так і сучасныя рускія даследчыкі. Напрыклад, пра тэатр згадвалі П. Бяссонаў, П. Бацюшкаў, Л. Абецэдарскі і інш. У прыватнасці, вядомы гісторык, былы папярэды Віленскай навучальнай акругі Пампей Бацюшкаў у кнізе «Беларусь і Літва», маючы на ўвазе вайну 1654–1667 гг., прызнаваўся: «Апроч землеўладанняў, Расія ў гэтай вайне атрымала для свайго адраджэння духоўныя і матэрыяльныя сілы, прылучыўшы да сябе лепшых заходнерускіх дзеячоў і літаратурнымі перайманнямі ў беларусаў і палякаў. У 1664 г. прыйшоў у Маскву з Полацка ераманаш Полацкага Богаяўленскага манастыра Сымон Сітняновіч. Тут ён трывала запачаткаваў школьную асвету і пакінуў пасля сябе шмат навуковых і літаратурных прац. З таго часу ўзмацняюцца пераклады з беларускай і польскай моў на рускую розных зборнікаў, апавяданняў, асобных аповесцяў, духоўных і свецкіх казанняў, казак, гумарыстычных твораў і да т. п., даючы гэтым пачатак рускай літаратуры, перакладной і спадчынай».

Важнымі работамі ў календарнай справе XIX стагоддзя вызначаецца дзейнасць выдатнага архівіста і крыніцазнаўцы, загадчыка Цэнтральнага архіва старажытных актавых кніг, члена Віленскай археаграфічнай камісіі М. Гарбачэўскага – «Кароткія табліцы, неабходныя для гісторыі, храналогіі, наогул для ўсялякіх археалагічных даследаванняў і ў прыватнасці для разбору старажытных актаў і грамат заходняга краю Расіі і Царства Польскага» (1867), «Археаграфічны календар на дзве тысячы гадоў (325 – 2324) па юліянскаму лічэнню і на семсот сорок два гады (1583 – 2324) па грыгарыянскаму лічэнню»

(1869). У гэтых неабходных дакументах для гісторыкаў, створаных ураджэнцам Магілёўскай губерні, прыведзены пасхальныя табліцы і тэхналогіі карыстання імі, супастаўлена юліянскае з грыгарыянскім і іншымі злічэннямі і многа іншае, што звязана з календаром. Скурпулёзны навукоўца даследуе многія старадаўнія рукапісныя дакументы, выяўляючы іх каляндарны стыль.

Айчынныя і замежныя даследчыкі народнай творчасці Беларусі знаходзяць феномен асабліва ў каляндарнай і сямейна-абрадавай паэзіі. Звычайна яго звязваюць з унікальнай асаблівасцю захавання старажытных рыс, кансервацыі язычніцкіх рэшткаў, архаічнай прыродзе народнай спадчыны. У гэтым праяўляецца канцэпт архаічнасці, пад якім разумеецца старадаўняя мастацка-моўная з’ява, якая найбліжэй стаяла ля вытокаў фарміравання традыцыйнай культуры і ў выніку шэрагу прычын паўней захавалася, спазнала найменш часавых трансфармацый. Найбольш архаічныя звычаі і творы, асабліва беларускі абрадавы і каляндарны фальклор, могуць служыць дапаможным сродкам для разумення тэндэнцый развіцця культурнай спадчыны блізкіх народаў, для рэканструкцыі даўніх абрадаў і язычніцкага календара перыяду славянскай агульнасці.

Вывучэнне вуснай народнай творчасці і звычэвасці рознымі даследчыкамі (фалькларыстамі, этнографамі, лінгвістамі, мастацтвазнаўцамі, археолагамі) прыводзіць да наступных высноў:

- беларускі фальклор увогуле, каляндарная і сямейна-абрадавая спадчына ў прыватнасці з’яўляюцца аднымі з багацейшых не толькі сярод славянскіх і еўрапейскіх народаў, але і іншых народаў свету;
- гістарычныя, геаграфічныя і іншыя ўмовы развіцця беларускага краю і асабліва палескага рэгіёну, які з’яўляецца часткай прарадзімы славян ці блізкай да яе, садзейнічалі найлепшай кансервацыі традыцыйнай культуры, якая прадстаўляе адну з найбольш архаічных зон славянскага і еўрапейскага свету і выяўляецца найважнейшым чыннікам і сродкам пры рэканструкцыі

праславянскага (славянскага) календара і наогул язычніцкай культуры, славянскай міфалогіі;

- земляробчы календар беларусаў не толькі ўвабраў у сябе, развіў і найлепш захаваў еўрапейскія культурныя традыцыі, але і аказаў уплыў на станаўленне і фарміраванне традыцыйнай сістэмы святаў і будняў гадавога кола суседніх народаў;

- найбольш багаты, разнастайны і старажытны беларускі календар, як і некаторыя іншыя віды і жанры народнай творчасці, можа служыць карыснай і незаменнай крыніцай разумення славянскай, еўрапейскай і сусветнай культуры;

- беларуская традыцыя ўнесла ў славяна-еўрапейскую скарбонку залатой спадчыны многія элементы, што складаюць нацыянальную адметнасць і славянскую агульнасць;

- прагрэсійнае развіццё беларускіх земляў у сярэднія вякі і асабліва дзейнасць Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага, Іллі Капіевіча і інш. аказалі дзейсны ўплыў на распаўсюджанне перадавых ідэй сярод усходніх славян, станаўленне іх афіцыйнай календарнай сістэмы, развіцця паэтычнай народнай творчасці;

- з'яўляючыся адкрытым "акном" у Еўропу, Беларусь для імперскай Расіі стала не толькі пасрэднікам, але жыццядзейнай і безадказнай творчай крыніцай, якая жывіла сваімі сокамі навуку, пісьменнасць, культуру, успрымаючы адваротны асімілятарскі ўплыў;

- адчуваючы моцнае ўздзеянне суседніх пануючых этнасаў, без падмогі ў далейшым развіцці нацыянальнай літаратуры, мовы, культуры, беларуская традыцыйная творчасць усё больш замыкалася ў сабе і адасоблівалася, захоўваючы (кансервуючы) славянскую даўніну і язычніцкі характар культуры пад ціскам супрацьлеглых хрысціянскіх плыняў.

2. Асноўныя прынцыпы і фактары гістарычнага фарміравання БНК

Наяўная навуковая літаратура спецыяльна не вылучае асноўныя прынцыпы і фактары, якія актыўна садзейнічалі на тэрыторыі Беларусі хрысціянска-язычніцкаму комплексу, сумяшчэнню дахрысціянскай і хрысціянскай культур, развіццю, так званай, народнай рэлігіі, двухвер'я і фарміраванню народнага календара. Некаторыя даследчыкі спадарожна закраналі гэтае пытанне, ці часткова разглядалі яго ў іншым аспекце. Так, вывучаючы пытанні двухвер'я эпохі феадалізму, акадэмік М. Нікольскі звяртае ўвагу на «педагагічныя прыёмы» візантыйскіх прапаведнікаў, якія далікатна прыстасоўвалі шматбожжа прыдняпроўскіх славян хрысціянскаму аднабожжы такім жа шляхам, што і ў свой час рабіла грэчаская царква ў сябе, а таксама згадвае пакланенне родаваму абразу, мясцоваму святому і князю, традыцыі братчыны, дзейнасць вешчуноў («волхвы»), скамарохаў і інш.

Складванне падобных традыцый у хрысціянскім быццё адносіцца да актыўных фактараў фарміравання мясцовага календара. У гэтым складаным працэсе існавання народнага двухвер'я прысутнічаюць і пэўныя прынцыпы, якія яго адлюстроўваюць.

Прынцып *хрысціянізацыі* заключаецца ў актыўным уздзеянні царквы на свядомасць людзей з мэтай змянення язычніцкіх абрадаў, культы і г. д. згодна біблейскага вучэння. Не маючы сілу поўнасьцю знішчыць язычніцкую рэлігію, царква пачала прыстасоўваць яе да новай веры: будаваць храмы на месцы ідальскіх капішчаў, прыстасоўваць старадаўнія звычаі і г. д. Вельмі блізкім па значэнню да хрысціянізацыі з'яўляецца прынцып *прымеркавання хранонімаў і прыстасавання цырымоній хрысціянскага календара да язычніцкіх звычаяў і ігрышчаў*. У гэтых адносінах яскравым дакументам з'яўляецца, да прыкладу, «Гістарычная даведка 1864 г. пра набожныя звычаі, якіх прытрымліваюцца праваслаўныя хрысціяне Мінскай епархіі», якая была падрыхтавана ў свой час рэктарам Мінскай духоўнай семінарыі архімандрытам Мікалаем. Працытуем некаторыя каляндарныя звычаі, што былі названы «набожнымі», у якіх

праглядаецца іх язычніцкая сутнасць: «Звычай у свята Стрэчання Гасподня прыносіць у царкву васковыя свечкі – “грамніцы” – для асвятчэння, якія затым захоўваюцца...; Звычай на першы дзень Пасхі дарыць і качаць чырвоныя яйца, як сімвал крыжовай смерці Выратавальніка і будучага агульнага Уваскрасэння, хадзіць па-валачобнаму з музыкай і віншавальнымі песнямі...; Звычай у свята народзін св. Іаана Хрысціцеля, перад пачаткам сенакосаў, прыносіць у царкву для асвятчэння розныя кветкі і зёлкі і ўжываць іх у якасці лекаў; Звычай у пару засухі або працяглай непагоды і іншых няшчасцяў прыносіць у царкву кавалак палатна, спрадзенага і сатканага ў адзін дзень, які таму і называецца абыдзеным, “абудзённым”. Гэты звычай указвае на кроўную і духоўную роднасць жыхароў Мінскай епархіі з іншымі рускімі плямёнамі, у якіх быў старажытны звычай у няшчасных абставінах будаваць абыдзеныя храмы Божыя...». Тут адчуваецца спроба прыдаць хрысціянскую афарбоўку некаторым дахрысціянскім традыцыям.

Супрацьлеглая з’ява вышэйназванаму, якая ў той жа час можа адбывацца ў адным і тым жа працэсе язычніцка-хрысціянскага комплексу, гэта – *фалькларызацыя*, што адносіцца да больш позняга перыяду, калі ў поўнай сіле бытвала вусная народная творчасць. Яе прыкметай з’яўляецца прысутнасць імя хрысціянскага святога (нават у спрошчаным выглядзе) у народных песнях, прыказках, паданнях, легендах, казках. Яркі прыклад фалькларызацыі царкоўнага пантэону святых – гэта паэтызацыя іх у беларускіх валачобных песнях. *Паэтызацыя*, як і *кансервацыя*, язычніцтва ў фальклоры таксама адносіцца да прынцыпаў гістарычнага фарміравання народнай рэлігіі і календара.

Гэта тыя асноўныя палажэнні, на чым фарміраваўся і трымаўся язычніцка-хрысціянскі комплекс, пачынаючы ад зараджэння хрысціянства да нашай пары. У канчатковым выніку хрысціянізацыя язычніцтва не дасягнула чакаемага – утварылася вядомае нам трэцяе, якое афіцыйна не прымалася і не прымаецца царквою і недалёкай савецкай рэчаіснасцю.

Прыняцце хрысціянскай рэлігіі прыводзіць да сінтэзу двух культур, светапоглядаў, утвараючы «двухвер’е», «народную рэлігію», «хрысціянска-язычніцкі комплекс», як заўважалі многія даследчыкі. Аналізуючы гэты складаны гістарычны працэс, прыходзіш да вываду, што яму ў пэўнай ступені характэрны паняцці палімпсэсту, артэфакту, але найбольш прыдатным вызначэннем з’явы, што прыводзіць да ўтварэння новага шляхам уздзеяння язычніцкай культуры і насаджаемага хрысціянскага светапогляду, ёсць сінтэз. З шэрагу бытуючых у большай ступені сінанімічных азначэнняў календара, як вынік разглядаемага працэсу, дамінантным і найбольш апраўданым паняццем з’яўляецца “народны”.

Беларускі народны каляндар вызначаецца асаблівай архаічнасцю і кансерватыўнасцю, захоўвае яўныя сляды месяцавага і сонечнага злічэння часу, засноўваецца на эвалюцыйных структураўтваральных элементах храналогіі, звязаных з астральнымі назіраннямі чалавека, якія прывялі да разумення сонцастаянняў і раўнадзенстваў, вакол якіх сфарміраваліся асноўныя святочна-абрадавыя комплексы (віншавальныя абходы, варажба, магія агню і сонца, кульмінацыйнае святочнае ігрышча, культ продкаў і інш.), а таксама на іншых святкаваннях з незавершаным фарміраваннем комплексу, і з’яўляліся ў пэўны перыяд гісторыі народа як дамінантныя кропкі ў лета/годазвароце (Новае лета, Новы год). Ён утрымлівае складаную шматузроўневую сінтэзаваную сетку комплексаў, сістэм і мадэляў розных перыядаў і эпох: каляндарна-міфалагічны код (кансервацыя дахрысціянскіх культў, складзеных на магіі, татэмізме, анімізме, фетышызме); комплексныя складнікі (язычніцкія і хрысціянскія хранонімы і іх сінтэзаваныя ўтварэнні, пасты, табуіраваныя, разгульныя, гаспадарча-рэгламентаваныя перыяды); каляндарызацыя духоўнага жыцця і быту (часовае замацаванне язычніцкіх ігрышчаў, фалькларызацыя хрысціянскага месяцаслова, гадавая рэгламентацыя народных песень, танцаў, гульняў і іншых жанраў, сямейна-бытавога цыклаў); архаічныя і сучасныя сродкі летазлічэння, пабудаваныя на саярных, лунарных і астральных уяўленнях чалавека, яго

рознафункцыянальных відавых блоках (памінальным, шлюбным, земляробчым, жывёлагадоўчым, пчолаводчым, рыбалоўным, ткацкім і інш.).

Вылучым наступныя фактары фарміравання “народнай рэлігіі” і календара.

Сацыяльна-палітычны фактар заключаўся ў спрыяльных умовах старажытна-беларускай дзяржавы – ВКЛ (талерантныя адносіны да дзядоўскай веры, кампрамісны характар уніі, адносна вольнае існаванне іншых веравызнанняў; неспрыяльныя ўмовы развіцця нацыянальнай культуры, мовы, калі даводзілася адасаблівацца ад чужароднага ўплыву).

Сутнасць *прыродна-геаграфічнага фактара* выяўляецца ў памежным становішчы старажытных беларускіх зямель сярод заходняй і ўсходняй цывілізацый; як рэгіён, што з’яўляўся часткай прарадзімы славян ці блізкі да яе; балотна-лясная глухамень, якая абмяжоўвала стасункі паміж іншымі народамі. Гэтая унікальнасць беларускай рэальнасці, якая тлумачыцца памежнасцю дзвюх нацыянальна-дзяржаўных канфесій з пабуджальным імкненнем да з’яўлення і зберажэння свайго (язычніцтва, уніяцтва), ставіць нашу краіну ў асаблівае становішча ў Еўропе і стварае найлепшыя ўмовы для сінтэзу дзвюх культур і фарміравання народнага календара.

Да *царкоўна-рэлігійнага фактара* можна аднесці традыцыі братчыны ў правядзенні святаў свечкі (у папулярных святах, прысвечаных аднаму з хрысціянскіх патронаў, найлепшым чынам злучаліся дзве культуры); пакланенне родаваму абразу, мясцоваму святому, князю (св.Ефрасіння Полацкая, св. Барыс); пакланенне язычніцкім культам і наступная замена іх на хрысціянскія святыя месцы (камяні, крыніцы, могілкі, поле і г.д.); прымяненне “педагагічных прыёмаў” у хрысціянізацыі, выкарыстанне падобнасці ў рэлігіях і замежнага вопыту і інш.

Умоўна да *фактараў святочнага і бытавога характару* можна далучыць традыцыі развіцця кірмашоў і мясцовых фестываляў; дзейнасць скамарохаў, варажбітоў, батлейшчыкаў, якая не так моцна падаўлялася, як у Расіі; бытаванне

валачобніцтва, якога не наглядалася ў іншых народаў, і больш вольнае развіццё даўніх звычаяў і абрадаў.

3. Паняцці і азначэнне народнага календара

Існуе шэраг паняццяў календара: язычніцкі, славянскі, царкоўны, хрысціянскі, праваслаўны, народны, рэгіянальны, месяцавы, сонечны, сонечна-месяцавы, юліянскі, грыгарыянскі і г. д. Тое, што яны зусім розныя, ці сінанімічна блізкія, не выклікае сумнення, хоць ва ўсіх іх маецца агульнае, аб'яднальнае – яны звязаны з храналогіяй, мерамі злічэння часу, летазлічэннем. Далей разгледзім асноўныя палажэнні, якія характарызуюць народны каляндар.

1. *Язычніцкі каляндар* – гэта найбольш архаічныя ўяўленні і веды пра першыя меры і спосабы лічэння часу, звязаныя з першабытнымі культамі, якія фарміраваліся на працягу «верхняга палеаліту – мезаліту – неаліту» і трансфармаваліся ў хрысціянскі перыяд, здолеўшы прывязацца да дат больш удасканаленага тагачаснага летазлічэння. Па вызначэнні Б. Рыбакова, ранні каляндар можна назваць «протаславянскім», той яго часткай, па сцвярджэнні ўжо В. Власава, якая выстаяла ў ходзе наступнай адно-двухтысячагадовай гісторыі і затым стала сэрцавінаю календара славян.

2. Змест *праваслаўнага календара* добра апісаў В. Усаў у кнізе «Рускі народны праваслаўны каляндар», асэнсавалі хрысціянскі – А. Зялінскі, Т. Агапкіна і інш. Варта адзначыць, што ў аснове *хрысціянскага календара* закладзена літургічнае кола, у якім вызначаецца пасхалія і ў храналагічнай паслядоўнасці падаюцца вялікія хрысціянскія святы і святы ў гонар святых, апосталаў, дні памяці іншых, а таксама можа прадстаўляцца спадарожная інфармацыя (сціслыя апісанні і тлумачэнні каляндарных дзён, жыцці праведнікаў, выказванні вядомых багасловаў, настаўнікаў царквы, малітвы і г. д.). Царкоўны каляндар прадугледжваў на кожны дзень памінанне святых (больш за 600). Згодна нябеснай іерархіі, напрыклад, праваслаўя падзел складаецца з 12 сонмаў або

чыноў: прарокаў (святых Старога Запавету, апошнім з абраннікаў Божых быў Іаан Прадцеча); апосталаў (12 бліжэйшых і 70 вучняў Ісуса Хрыста); пакутнікаў, якія прынялі смерць за веру ў Хрысце; прападобных, манахі-пустыннікі, стоўпнікі і г. д., якія прынялі на сябе асобныя подзвігі); праведных (якія праславіліся подзвігамі і святасцю, жывучы ў міру, а не ў манастыры, князі, цары) і інш. На адзін дзень прымяркоўваецца некалькі святых, ёсць выпадкі – больш 70. Акрамя імён ў царкоўным месяцаслове закладзена сістэма пастоў, якія таксама з'яўляюцца кропкай адліку каляндарных падзей. Важнай асаблівасцю хрысціянскага кола дзён стаў «рухомы» пасхальны каляндар, які зрушыў са сталага месца некаторыя традыцыйныя святы язычнікаў. Так, веснавы Карнавал (Масленіца), што вядомы многім народам Еўропы і Азіі, і які, верагодна, адзначаўся каля Благавешчання, мог цяпер быць за сем тыдняў да Пасхі, перыяд з канца студзеня і да пачатку сакавіка. Магчыма некаторыя рытуалы асноўнага язычніцкага веснавога святкавання засталіся ў гуканні вясны, Благавешчання, Масленіцы і інш.

3. Паняцці язычніцкага і хрысціянскага календароў неабходны для разумення традыцыйнага народнага. Варта звярнуць увагу на сінанімічны шэраг назваў, якім абазначаецца храналагічная сістэма ў народна-бытавым і навуковым ужытках, што будзе складаць наступнае, трэцяе палажэнне. Калі прааналізаваць усходнеславянскую літаратуру, заўважаюцца наступныя блізказначныя словы: *земляробчы* (Земляробчы каляндар: абрады і звычаі / Уклад. А.І. Гурскі. – Мінск, 1990; Чичеров В.И. Зимний период русского земледельческого календаря XVI–XIX веков. – М., 1957; Круглый год: Русский земледельческий календарь / Сост. А.Ф. Некрылова. – Челябинск, 1996), *аграрны* (у папярэдняй кнізе А.Ф. Някрылава падае як сінанім народнаму, земляробчаму; Пропп, В.Я. Русские аграрные праздники / В.Я. Пропп. – Л., 1963), *працоўны каляндар селяніна* (Валачобныя песні / Уклад. Г. А. Барташэвіч, Л.М. Салавей. – Мінск, 1980), *народны гаспадарчы* (Паэзія беларускага земляробчага календара / Уклад. А.С.

Ліса. – Мінск, 1992), *народны сельскагаспадарчы і ўсенародны месяцаслоў* (Ермолов, А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах и поговорках и всенародный месяцеслов / А. Ермолов. – СПб., 1901), *простанародны месяцаслоў* (Народный месяцеслов // Обрядовая поэзия / Сост. Ю.Г. Круглов. – М., 1997; Сахаров, И.П. Сказания русского народа / И.П. Сахаров. – СПб., 1885), *царкоўна-народны* (Каминский, И.П. Церковно-народный месяцеслов на Руси / И.П. Каминский. – СПб., 1877; Петрушевич, А.С. Общерусский дневник церковных, народных, семейных праздников и хозяйственных занятий, примет и гаданий / А.С. Петрушевич. – Львов, 1866; Возняк, М. Народний календар із Овручини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пиотровського / Упоряд. К. Кутельмоха // Записки НТШ. – Львів, 1995. Т. 230), *народны праваслаўны* (Русский народный православный календарь / Сост. В.В. Усов. – М., 1997), а таксама *сельскі, сялянскі, работніцка-сялянскі, ратайскі, народны каляндар надвор'я, прыроды і г. д.*

Гэтыя назвы адлюстроўваюць нейкі адзін ці нават некалькі элементаў складанай храналагічнай сістэмы, якая патрабуе больш агульных сінтэзаваных азначэнняў, тыпу фальклорна-этнаграфічны, традыцыйна-народны і г. д. Аднак названыя навуковыя тэрміны невядомы шырокім масам і нават не атрымалі распаўсюджвання сярод спецыялістаў. Дамінантным словам у вялікім сінанімічным і блізказначным шэрагу назваў разглядаемага паняцця, на нашу думку, з'яўляецца агульнавядомы і ўмоўна прыняты тэрмін «*народны*». Асабліва ён прыдатны для беларускай рэчаіснасці, якая характарызуецца шматканфесійнасцю (праваслаўе, каталіцызм, уніяцтва, язычніцтва і інш.).

4. Для разумення паняцця «народны каляндар», шляхі яго фарміравання дае нам манаграфія Г.А. Носавай «Язычніцтва ў праваслаўі». Хаця даследаванне праводзілася пераважна на матэрыялах цэнтральных абласцей Расіі, Паволжа, з мэтай прапаганды атэізму, паказу «эвалюцыі перажыткаў» у савецкі час, ломцы старога аграрнага календара, яно не губляе і цяпер пазнавальнай каштоўнасці.

Навуковец лічыць, што «праваслаўе так і не змагло замацавацца на Русі ў сваім артадаксальна-дагматычным выглядзе», а пануе ў такіх формах масавага рэлігійнага светапогляду, які этнографы ўмоўна называюць «*двухвер'ем*», «*народным праваслаўем*», «*праваслаўным язычніцтвам*», «*бытавым праваслаўем*», «*праваслаўна-язычніцкім сінкрэтызмам*», «*праваслаўна-язычніцкім двухверным сінкрэтызмам*», «*народнай рэлігіяй*». Таксама ўдала заўважыла пра хрысціянска-язычніцкі комплекс, як сінтэз двух культур і светапоглядаў, другая расійская даследчыца А.Ф. Някрылава: «Народнае праваслаўе не ёсць механічнае злучэнне двух светапоглядаў, калі без асаблівага напружання вылучаюцца элементы язычніцкія і хрысціянскія. Перад намі з'ява, якая хутчэй напамінае незваротную хімічную рэакцыю, дзе ў выніку злучэння двух рэчываў атрымліваецца трэцяе, са сваімі, толькі яму характэрнымі асаблівасцямі» (с. 7).

Існуючыя працы не ўсе ў дастатковай ступені адлюстроўваюць названыя дамінанты, без якіх немагчыма разуменне сутнасці народнага календара. Зыходзячы з асноўных прадстаўленых палажэнняў, вынікае азначэнне, якое прыводзім ніжэй.

Народны каляндар — адна з першасных форм духоўнага жыцця чалавека, звязаная з яго памяццю і свядомасцю, сістэма сталых ці рухомых свят, прысвяткаў, абрадаў, гульняў, звычаяў, што замацаваны ў быце і фальклоры праз спалучэнне язычніцкіх і хрысціянскіх кампанентаў; з'яўляецца арыенцірам пры выкананні пераважна сельскагаспадарчых работ і адпачынкаў у гадавым, сезонным, месячным і іншых цыклах-рытмах, утрымлівае традыцыйныя феналагічныя, метэаралагічныя, агранамічныя, астранамічныя, астралагічныя і іншыя каляндарныя веды, атрыманыя пераважна эмпірычным шляхам.

4. Сутнасць беларускага народнага календара і прынцыпы яго сістэматызацыі (рэканструкцыі)

Паняцце народнага календара будзе не поўным без разгляду сутнасці добра захаванага беларускага земляробчага кола свят і прысвяткаў.

Беларускі народны каляндар вызначаецца асаблівай архаічнасцю і кансерватыўнасцю, захоўвае яўныя сляды месяцавага і сонечнага злічэння часу, засноўваецца на эвалюцыйных структураўтваральных элементах храналогіі, звязаных з астральнымі назіраннямі чалавека, якія прывялі да разумення сонцастаянняў і раўнадзенстваў, вакол якіх сфарміраваліся асноўныя святочна-абрадавыя комплексы (віншавальныя абходы, варажба, магія агню і сонца, кульмінацыйнае святочнае ігрышча, культ продкаў і інш.), а таксама на іншых святкаваннях з незавершаным фарміраваннем комплексу, і з'яўляліся ў пэўны перыяд гісторыі народа як дамінантныя кропкі ў лета/годазвароце (Новае лета, Новы год). Ён утрымлівае складаную шматузроўневую сінтэзаваную сетку комплексаў, сістэм і мадэляў розных перыядаў і эпох: каляндарна-міфалагічны код (кансервацыя дахрысціянскіх культаў, складзеных на магіі, татэмізме, анімізме, фетышызме); комплексныя складнікі (язычніцкія і хрысціянскія хранонімы і іх сінтэзаваныя ўтварэнні, пасты, табуіраваныя, разгульныя, гаспадарча-рэгламентаваныя перыяды); каляндарызацыя духоўнага жыцця і быту (часовае замацаванне язычніцкіх ігрышчаў, фалькларызацыя хрысціянскага месяцаслова, гадавая рэгламентацыя народных песень, танцаў, гульняў і іншых жанраў, сямейна-бытавога цыклаў); архаічныя і сучасныя сродкі летазлічэння, пабудаваныя на саярных, лунарных і астральных уяўленнях чалавека, яго рознафункцыянальных відавых блоках (памінальным, шлюбным, земляробчым, жывёлагадоўчым, пчолаводчым, рыбалоўным, ткацкім і інш.). (Ілюстрацыя 3).

Ілюстрацыя 3. Старадаўняе вылічэнне ўзросту дрэва - па колькасці летніх кольцаў на пні

Пераважна сінтэзаваныя працэсы ў лучнасці з фалькларызацыяй і хрысціянізацыяй, якія ўздзейнічалі на фарміраванне традыцыйнага календара, у тым ліку беларускага, прывялі да ўтварэння народных свят і прысвяткаў са своеасаблівымі адпаведнымі назвамі-хранонімамі. Для БНК характэрна: скарачанае найменне ў адрозненне ад хрысціянскага, напрыклад Мікола (Перанясенне мошчаў свяціцеля чудатворцы Мікалая, 9 мая), Іван Веснавы (Апостал і евангеліст Іаан Багаслоў, 8 мая), Ганны (Зачацце праведнай Анны Прасвятой Багародзіцы, 9 снежня); формы множнага ліку (Ганны, Кацярыны, Варвары, Параскі, Андрэйкі, Антоны, Міроны Ветрагоны, Матрыхваны, Паклоны, Асяніны, Дзяды); сутракаецца неадпаведнасць у родзе (поле) уласных імён (Настасей – прападобнапакутніца Анастасія, 11 лістапада); ужыванне народнага азначэння да назвы (Аўдоця Вясноўка, Васіль Капальнік, Герасім Гракоўнік, Арына Расадніца, Антоны Віхравеі, Градавы дзень, Арабінавы дзень, Юр'е Зімовы, Пахвальная пятніца, Чысты чацвер, Іван Ведзьмін); выкарыстанне дзеяслова ці аддзеяслоўнага назоўніка асабліва ў назвах абрадаў, абрадавых гульняў, карагодаў, шэсцяў («гуканне вясны», «мыццё хлебнай дзежкі», «жаніцьба коміна»); складаныя назвы (Сенагной, Палікоп, Задзярыхвост, Спірыдон Сонцаварот); святы і абрады язычніцкага, зусім не хрысціянскага,

паходжання (Ляльнік, Камаедзіца, Ярылавіца, Вялікдзень, Стаўроўскія Дзяды, Серпавіца, Макрыны, «ваджэнне і пахаванне стралы», «ваджэнне куста») і інш.

Святы і прысвяткі – асноўныя зместанапаўняльныя календара, якія складаюць яго хрананімічнае гадавое кола. Акрамя іх існуюць іншыя складнікі, якія ўтвараюць розныя прамежкі часу – пасты (Велікодны, Пятроўка, Спасаўка, Піліпаўка), тыдні (Маслены, Белы, Праводны, Русальны), месяцы (травень, чэрвень, адзінаццаты), міжсвяточныя прамежкі часу, або іншая функцыянальная пара (Міжблагавешчыны, Малая Вясельніца, Бабіна лета, Дзявоцкае лета, засеўкі, жніво), пара года ці паўгоддзе, а таксама абрады, гульні, ігрышчы, якія звычайна комплексна ўваходзяць у свята (радзей у прысвятак). Дзяды і Радаўніцу адносяць у святы па вядомых прычынах можна толькі ўмоўна.

Зразумела, што язычніцкія ігрышчы значна трансфармаваліся і моцна ўплывалі на паняцце «свята», пад якім разумеецца сукупнасць традыцыйных звычаяў, абрадаў і гуляняў, свабодных ад працы дні. У сувязі з тым, што існуюць рэгіянальныя і нават кропковыя (адной вёскі) асаблівасці святкаванняў у Беларусі, улічыўшы акрамя прасторавага аспекту часавы, разглядаемае паняцце адпаведна носіць рэгіянальны, кропковы і часавы характар. Гэта значыць, што ў свой час, напрыклад, Ярылавіца было святочным ігрышчам, якое цяпер толькі засталася ў памяці дзякуючы запісам пачатку XX ст. Тое ж адносіцца да Стаўроўскіх Дзядоў і г. д. Вядомы выпадкі, калі адзначалі памяць продкаў у асобных вёсках: перад Міколамі зімовым і вясновым, у Страсную суботу, напярэдадні Нараджэння Хрыста (Раства) ці Новага года, Стрэчаньскія Дзяды, Сівакоўскія Дзяды (назва па прозвішчы, родавыя памінкі). Не існуе нават агульнага паняцця ў разуменні «вялікае свята», да якіх адносяць розныя (звычайна дванаццаць) хранонімы.

Ва ўсіх народаў свята шматграннае і шматфункцыянальнае. У ім вылучаюць наступныя функцыі: урачыстае абнаўленне жыцця, камунікатыўную і рэгулятыўную, кампенсатарную, эмацыянальна-псіхалагічную, ідэалагічную і маральна-выхаваўчую. Беларуская даследчыца хрысціянскіх свят значна пашырае

і ўдакладняе асноўныя функцыі: міфалагічную, сакральную, псіхалагічнай адаптацыі чалавека да ўнутранага і знешняга асяроддзя, інтэграцыйную, перадачы сакральных традыцый, забеспячэння стабільнасці ў грамадстве, выхавання этнічнай свядомасці і адыгрываючы важную ролю ў працэсе этнічнай кансалідацыі і міжэтнічнай інтэграцыі.

Супрацьпастаўленне святу ў народным календары – гэта буднія дні. У беларусаў, асабліва на Палессі, захавалася назва «прысвятак» (прысвята, святок), што азначае – малое свята, звычайна працоўны дзень, названы ў гонар гістарычнай, духоўнай асобы, або іншы хранонім, які адлюстраваны ў фальклору. «Еўдокі – это е тожэ прысьято. Кажуць, кто съяткуе Еўдокі, ў того голы боку» (Пінскі раён), «Прачыстае, сеюць жыта. Ета называецца сьвяток, Прачыстая» (Петрыкаўскі раён). Падобная назва бытуе і на Украіне: «Багатыко присьваткиў: Катэрына, Мыкола, Петро-Павло, Васылуй, Иван» (Сарненскі раён Ракітнянскай вобласці).

Важнымі хранонімамі ў календары з’яўляюцца тыдні, якія маюць свае назвы і сэнсавае значэнне, а таксама дні (сем), якія вызначаюцца пэўнай семантыкай адносна спрыяльнасці ці неспрыяльнасці ў гаспадарчых работах і сямейным жыцці. яшчэ і цяпер у некаторых пажылых людзей захаваліся календары ў сшытках, дзе запісаны для памяці святы і прысьвяткі з табліцамі «нешчаслівых» дзён. У адной з іх (в. Прыбалавічы Лельчыцкага раёна) нагадваецца: «У годзе ёсць 36 нешчаслівых дзён. Хто ў гэтыя дні захварэе, той рэдка ачуняе. Каторыя ў гэтыя дні народзяцца, доўга не жывуць. А калі застануцца яны жывымі, то будуць нешчаслівымі. Хто ў гэтыя дні жэніцца, у сям’і не жыве. Ніколі не трэба нічога сеяць у адзін з гэтых дзён...» Існуе некалькі спісаў з рознымі датамі. Падобная традыцыя была вядома не толькі славянам, але і іншым народам, напрыклад, Усходняй Азіі. Спісы сустракаюцца ў каляндарных прыпісках XII–XIII стст., часцей у чарадзежных кнігах, якія забараняліся царквой. Э тымалогію шчаслівых і нешчаслівых дзён неабходна шукаць у яшчэ больш даўнія часы, напрыклад, у

абрадавых календарах старажытных вавілонцаў «Меналогіях», што датуецца X ст. да н. э. ці яшчэ даўней. У вавілонцаў прыходзілася на месяц па чатыры, а то і пяць нешчаслівых дзён. І звязвалі іх яны, як добрыя астраномы, з «блукваючымі свяціламі» (планетамі), якія, па іх меркаванні, уздзейнічаюць на лёсы людзей. Ад падобных уяўленняў бярэ пачатак і сямідзённы тыдзень.

Акрамя «злых» («паганых») дні асэнсоўваліся, як «мужчынскі» і «жаночы» (па граматычным родзе), «посны» (панядзелак, серада, пятніца) і «скаромны», «першы» і «апошні», «цотны» і «няцотны».

Сутнасць БНК праяўляецца як ў яго падобнасці з іншымі, так і ў адметнасці. Заўважаецца, што для назваў беларускіх прысвяткаў, як і ў іншых народаў, у пераважнай большасці паслужылі імёны святых, якія былі кананізаваны царквой у ранейшы перыяд, што гаворыць на карысць ранейшага перыяду фарміравання БНК.

Наглядаецца падобнасць з еўрапейскімі народамі ў асобных звычаях і формах стварэння прымавак, звязаных з хрысціянскімі святымі. Напрыклад, зарыфмаваная народная прыкмета, бытавая асацыятыўнасць ці сугучча з іменем і г. д. У немцаў – «Wenn am Lichtmess Schneegestober die Wege zuwecht, wecht es Futter darunter» (Калі на Стрэчанне мяцеліца дарогу перамяце, то і корм падмяце); у Маларыцкім раёне – «Если на Оксэні мэтэ, то і корм падмэтэ – зыма шчэ будэ». У палякаў – «Okolo świętej Doroty naprawiaj szczerze płoty» (Каля святой Дароты чыніць пара «плоты»; з падобнай рыфмоўкай у беларусаў – «Па Дароце высахнуць хусты на плоце».

«Абранасць» пэўнага імя для твора малога жанру часцей не мае нічога агульнага з жыццём і вобразам святога, нават не ўлічваецца фактар зямляцтва. У БНК амаль няма прымавак з імёнамі кананізаваных святых беларускай зямлі.

Адзначана больш супадзенняў па назвах прысвяткаў ва ўсходніх славян, чым у іншых народаў. У праваслаўных беларусаў больш падобнасці з календаром рускім, у беларускіх палякаў – з польскім («Na święty Szczepan sluga większy niż

пан» – «На святога Сцяпана вышэй слуга за пана»; «Gromnica – zimy polowica» – «Грамніца – зімы палавіца»; «Chleb i sól świętej Agaty broni od ognia chaty» – «Соль святой Агаты бароніць ад агню хаты»; «Na świętego Teodora zapelnione gumno i komora» – «На Тадора поўна камора»; «Marcinowa geś po wodzie – Boże Narodzenie po lodzie» – «Марцінаў гусь на вадзе – Божа Нараджэнне на лядзе»; параўнайце ў рускіх – «Если на Мартынов день гусь выйдет на лёд, то будет ещё плавать на воде»).

У беларусаў наглядаюцца больш поўныя і архаічныя абрады, чым у рускіх, але менш прысвяткаў, хоць усё ж некаторыя падобныя прымаўкі гучаць мілагучней па-беларуску. Гэта бачна з папярэдняга прыкладу, а таксама з наступнага; «На светого Матвея зима потеет (преет)» – «На Мацея дарога (зіма) пацея (пацее)» і інш.

Назвы прысвяткаў і свят у палякаў, рускіх і многіх народаў Еўропы больш хрысціянізаваныя, чым у беларусаў. Найперш гэта праяўляецца ў прыметніку «святые», які папярэднічае імені ў традыцыях амаль усіх народаў. У прымаўках беларусаў такое сустракаецца радзей. У валачобных песнях бывае прысутнічае гэтая прыстаўка-азначэнне, але самі вобразы святых малююцца як простыя земляробы. Вось як у розных народаў называецца апошні сноп у жніўным абрадзе. Украінцы і беларусы давалі яму найменне «воласава барада», што мае адносіны з культам Велеса. У рускіх – «борода Илье-пророку, Ильюшкина борода, Николе на бороду, борода Фролам-Лаврам, Христосу на бородку». Сербы і чарнагорцы называлі таксама божай барадой (божја, богова, богу барада), хоць югаслаўскія даследчыкі звязваюць апошні сноп з ахвярай язычніцкаму боству Дабогу, ці духу зерня, немцы – Водану, апекуну ўраджаю, французы – расліннаму духу, а снапок у Нармандыі называлі «каралевай» і г. д.

На фарміраванне пасляязычніцкіх каляндарных традыцый уплывалі адрозненні як у нацыянальнай, так і рэлігійнай прыналежнасці народа. Магчыма, больш свабоднае стаўленне беларусаў і ўкраінцаў да святых тлумачыцца грэка-

каталіцкім (уніяцкім) веравызнаннем, якое пераважала ў пэўныя перыяды на гэтых землях. Падобнае наглядалася ў гісторыі народаў Швейцарыі, дзе католікі больш стала прытрымліваліся звычайў, чым насельнікі пратэстанцкіх кантонаў. Кальвінізм, што панавалі там, імкнучыся да прастаты і строгасці ў абрадах, значна пашкодзіў народныя традыцыі.

Вопыт складання беларускага народнага (земляробчага) календара дазваляе вылучыць яго асноўныя прынцыпы сістэматызацыі.

Прынцып *датавання*. У календары мэтазгодна падаваць дзве даты: па новым і старым стылях у сувязі з тым, што назвы святаў і прысвяткаў у праваслаўных беларусаў замацаваны за старым і праваслаўная царква дагэтуль не перайшла на грыгарыянскі каляндар, у адрозненне ад каталіцкай. Напрыклад, 2/17 – 2 сакавіка па н. ст., 17 лютага па с. ст. ; 14/1 – 14 сакавіка па н. ст., 1 сакавіка па с. ст. (29 лютага па с. ст. у высакосны год) у XX ст. У новым, XXI ст., розніца паміж датамі засталася 13 дзён, як у мінулым. Акрамя таго неабходна ўлічваць святы, якія не маюць сталага дня прымеркавання, а залежаць ад месца Пасхі ў праваслаўным і каталіцкім «рухомах» календарых. Мы абазначаем іх зорчайкай (*) і падаём адвольна, не прымяркоўваючы да пэўнай даты, калі матэрыял не прызначаецца да канкрэтнага года.

Прынцып *падачы назваў свят і прысвяткаў*. Адразу за датай падаюцца рэгіянальныя варыянты назваў складовых частак гадавога кола. На пачатку ставіцца літаратурная ці дамінантная. У нашым календары таксама асобна вылучаюцца назвы свят і прысвяткаў, якія бытавалі ці бытуюць у праваслаўных (паўтоўсты шрыфт) і католікаў (курсіў).

Неабходна зазначыць, што ў БНК уключаны як язычніцкія, так і фалькларызаваныя хрысціянскія святы і прысвяткі, а таксама тыдні і большыя прамежкі часу, напрыклад, пасты, што атрымалі назвы ў народзе, з якімі звязаны прыкметы, павер'і, прымаўкі, пры тым традыцыйна выконваліся народныя песні, праводзіліся абрады, гульні. Такім чынам, сюды ўваходзіць і значная частка

народных свят, звязаных з «рухомымі» датамі праваслаўнага і каталіцкага календароў.

Прынцыпы *падачы палявога матэрыялу ў БНК*. У календары даецца кароткае апісанне свят з указаннем ці апісаннем абрадаў, гульняў, песень, прыкмет і г. д. У навуковых і навукова-папулярных выданнях рэкамендуецца абавязкова суправаджаць фальклорна-этнаграфічныя прыклады скарачанай пашпартызацыяй (крыніца, рэгіён бытавання), каб пазбегнуць непатрэбнага пераймання з матэрыялаў іншых народаў.

Гэты прынцып абумоўлены парадкам запісу фальклорных твораў, пачынаючы з канца XVIII ст., і пацверджаны першымі навуковымі рэканструкцыямі беларускага народнага календара, якія ажыццяўляліся С. Талстой, А. Лозкам, У. Васілевічам, М. Ляснічым і К. Севярынцам, складальнікамі шматтомных серый “Беларуская народная творчасць”, “Фальклор у сучасных запісах”, “Традыцыйная мастацкая культура беларусаў” і інш.

5. Астральныя і месяцавыя ўяўленні беларусаў

Першымі адзінкамі часу, якія мог заўважыць старажытны чалавек, былі дзень і ноч, што ўвасаблялі святло і цемру. Маючы прымітыўныя веды, наступным ён мог спасцігнуць месяцавыя меры часу, якія характарызаваліся сістэмай змяненняў фаз асноўнага нябесна-начнога свяціла. Яны першапачаткова задавальнялі *homo sapiens* у каляндарнай арыентацыі, а затым засталіся ў пасіўным бытаванні да нашых часоў. Гэты самы старажытны каляндар без уліку перамяшчэння Сонца і перамен пор года, як лічаць даследчыкі, сапраўды мог ужывацца тады (па перакананні даследчыкаў), калі ні земляробства, ні жывёлагадоўля яшчэ не былі развіты. Сінадзічны месяц складае каля 29,5 сярэдніх сонечных сутак.

Далейшае развіццё чалавека прывяло да сістэмы «месяцавы год». Звычайная практыка паказвала, што 12 месяцавых зваротаў утварае кола, пры якім

адбываецца адноснае паўтарэнне ў прыродзе, звязанае з холадам і цяплом. Да таго ж лік 12 раскладаецца на 2, 3, 4 і 6 частак. Гэта значна пазней прыйдзе ўсведамленне, што «месяцавы год» не супадае з сонечным. Працягласць першага складае прыблізна 354, 367 056 сутак. Месяцавы год карацей сонечнага на 10, 875 139, г. зн. амаль на 11 сутак. Вядома, што месяцавы каляндар з годам у 354 суткі ўжываўся ў трэцім тысячагоддзі да н. э. у гарадах-дзяржавах Месапатаміі, а затым Вавілонскім царстве, у VII ст. н. э. быў удасканалены ў Арабскім халіфаце. У наш час мусульманскі месяцавы каляндар хіджра арабскага і турэцкага цыклаў прымяняецца побач з іншымі летазлічэннямі ў краінах Азіі і Афрыкі, дзе распаўсюджаны іслам.

Можна назваць унікальнай і архаічнай з'явай ужыванне ў быце беларусаў элементаў старажытнага месяцавага календара, які найбольш праяўляецца ў народных прыкметах і павер'ях, варажбе, этыялагічных ці касмаганічных легендах. Не выклікае сумнення павяга і нават культ да начнога свяціла ў нашага народа. «На Месяц нельга пальцам паказваць, нельга і мачыцца, калі ён свеціць», – зафіксаваў у пачатку XX ст. на Палессі польскі даследчык К. Машынскі. «Месяц мае вялікую ўладу на расліну, жыўёла, людзей і нават на пагоду», – запісаў на Случчыне А. Сержпутоўскі.

Маючы разнастайныя матэрыялы, зафіксаваныя фалькларыстамі і этнографамі мінулага і сучаснасці, не ўяўляе вялікай складанасці рэканструяваць месяцавы каляндар беларусаў у паслядоўнасці змянення фаз спадарожніка Зямлі. Пераканаемся, што ў ім улічаны ўсе фазы і нават некаторыя падфазы з наяўнасцю разнастайнай лексічнай семантыкі першых хранонімаў.

● **1–2 сутак (с.). Мяжа, Ветах, Веташок, Чарнец, Пустыя дні, Паночныя ночы** (бязмесячныя ночы, новы месяц).

Нешчаслівыя дні. Не збіраюцца ў дарогу, нічога не купляюць, не сеюць. Калі нараджаецца дзіця, то ў яго можа не быць патомкаў, ці не будзе доўга жыць.

● **1 дзень. Пераступны дзень** (бязмесячны дзень, напярэдадні «маладога» Месяца. На самай справе сінадзічны месяц змяшчае 29,53 сутак).

» **1–7(8) с. Маладзiк**, Маладзiковы тыдзень (пара маладога Месяца, Першая квадра).

Маладзiку, як пачатку месяца, больш прысвечана ўвагі ў народных ведах. Коротка спынімся на яго семантыцы.

Каб шанцавала, лепш першы раз Маладзiк убачыць з правага боку. Звычайна змянялася надвор'е: дождж, мароз, адліга. («Маладзiк павiнен абмыцца»). Яшчэ не сеялі, але ў iншых рэгiёнах выконвалi розныя сельскагаспадарчыя работы, напрыклад, касiлі. Спраўляліся са свiнiнай, наогул перад Поўняй (сала белае). Мачылі лён, каб быў белы. Рабілі «ўваходзiны» ў першую нядзелю Маладзiка (Першамесячны тыдзень). Каб лепш збiралiся пчолы, ставiлі вулi. Прышчаплялі садавіну. Не чысцiлі комiны. Гнаiліся раны. Лічыцца, што ў гэты час нараджаюцца людзi, якія не ведаюць затым старасцi.

Захавалася нямала прыкмет на прадказанне надвор'я. Калi Маладзiк з'яўляўся непагодлiвым летам, то ўвесь месяц будзе трымацца цяпло, пры халодным – холадна. Калi рогi ў Маладзiка прыўзняты ўгору i заостраныя, то месяц будзе стаяць цёплае надвор'е, а зiмою цэлы тыдзень будуць моцныя маразы. Калi яны нiбы падымаюцца ўверх, або нiжнi рог святлейшы за верхнi, то «будзе ўмывацца нядзельку дажджом». У Рэчыцкiм Палессi Ч. Пяткевіч зафіксаваў: «як Месяц надзене рабiнаву або ласiную шапку, то на трэцi дзень будзе вецер, снег або дождж i такую самую перамену варожаць тае самае ночы, калi абвядзецца калясом здалёк. Калi Месяц пачырванее, то будзе дождж».

Лічыцца спрыяльным часам для варажбы. У замовах, як найбольш старажытных жанрах фальклору, «Першы цар – ясен Месяц на небе, другі цар – зелян Дуб у полі, трэці цар – белы Камень у моры». У адной з iх называюцца фазы сваяцiла. Палеская замова ад «Агню» («калі ў дзiцяцi жар»): «Каб агонь не пачынаўся нi ў Маладзiку, нi ў Сходзе, нi ў Падкове, нi ў Перакрою i зроду нiколі»

(Лельчыцкі р.). Да Маладзіка ці наогул Месяца-ясенчыка звяртаюцца пры розных хваробах, асабліва зубных.

Д 5–7 (8) с. Моцныя дні.

Складвалі агародніну, квасілі капусту. (Канец Першай квадры).

Д7 (8) – 12 (13) с., Сямак, Семачок (першыя сем дзён пасля Маладзіка).

Стрыглі валасы. Будавалі хату. Саджалі агуркі, квактуху – на седала.

12 (13) – 14 с. Падпоўня (канец Першай квадры).

Больш спрыяльныя дні для сяўбы. Квасілі капусту. Снавалі кросны. Перад Поўняй карысна лягчаць жарабцоў, кабанчыкаў, бычкоў, каб паўнелі. Саджалі птушак на седала. Секлі лес для будоўлі, закладвалі хату. Праводзілі абрад «проведы» (рытуальны агляд поля перад ворывам), каб засекі былі поўныя. Лічылі, што ў падпоўню і поўню нараджаюцца разумныя, сталыя людзі.

О14–15 с. Поўня, Чырвоны Месяц (канец Другой квадры).

«Калі Каін забіваў свайго брата, на небе была Поўня, якая адразу ж прыняла кроў першага пакутніка, таму Месяц бывае чырвоны...» – сведчыць легенда. Загойваліся раны. У некаторых рэгіёнах лічылася лепшай парой. Садзілі бульбу, гарбузы (у іншых рэгіёнах наадварот) і іншыя расліны, каб не было пустацвету. Распачыналі сяўбу збожжа і іншыя заняткі з мэтай нарыхтоўкі разнастайных запасаў. Куплялі жывёлу. Секлі ляды, чысцілі сады. Гнулі палазы, абручы, абады, бо дрэвы не крохкія.

У XIX ст. фалькларысты занатавалі прадказанні, якія бытуюць і ў XXI: «Калі поўны Месяц знаходзіцца ў адным невялікім крузе, то на другі дзень будзе непагадзь; калі ж ён знаходзіцца ў сярэдзіне вялікага ці некалькіх кругоў, то непагадзь надыйдзе дні праз тры ці, дакладней, – праз столькі дзён, колькі было кругоў» (М. Нікіфароўскі); «Калі, паводле народнага выразу, Сонца ці Месяц абрадзіліся (г. зн. абкружаны, як сарочкай, туманным кругам) і гэта будзе ўлетку, тады трэба чакаць буры, а ўзімку – мяцеліцы. Вясёлкавы туман вакол Месяца паказвае на моцныя вятры, непагадзь» (І. Берман). Наогул, калі Месяц абкружаны

колам, то, акрамя дажджу, на трэці дзень, абазначае: летам – непагадзь, зімой – снег. Чырвань – да дажджу, ясная «паўната» – яснае надвор’е да самага Маладзіка, цьмянасць – да суровай зімы.

► **16 – 27 с. Рушанне** (пара пасля Поўні, пачатак трэцяй квадры, два тыдні).

Можа пайсці дождж, як лічаць у Брагінскім раёне.

► **16 – 21 с. Гнілуха**, Гнілец, Гнілая пара, Гнілы тыдзень, завяршэнне Трэцяй квадры.

Неспрыяльны тыдзень для сяўбы і іншай працы, бо можа згнісці. Не будавалі хату, не салілі сала і агародніну, не нарыхтоўвалі капусту, каб нічога не згніло.

☾ **22 – 27 с. Стары**, Стары Месяц, Зыход, Схода, Збыта, Сходныя, Крайнія дні, Апошняя квадра (дні на зыходзе Месяца).

Нешчаслівыя дні. Нельга працаваць, выконваць работу, якая патрабуе чысціні, (прыбіраюць у хаце, капусту рэжуць і садзяць, чысцяць склеп, робяць хлебную дзежку). Будавалі хату, але не нарыхтоўвалі драўніну, каб шашаль не сапсаваў. Не распачыналі вяселляў і не рабілі нічога важнага ў гаспадарцы. Не саджалі квактуху на яйца, не куплялі, не пазычалі, не пачыналі сяўбу. У некаторых раёнах у Старым Месяцы падыходзіць для выканання любая праца: садзіць, нарыхтоўваць сала – не будзе чарвей, але можа пачарнецць. Не мачалі лён, бо пачарнее. На Ветаху добра зажывалі раны, лячыліся хваробы, знішчаліся розныя шкоднікі агароду і г. д.

Як лічаць даследчыкі, звяртае на сябе ўвагу старажытнасць прыкмет, некаторыя з якіх прыйшлі да нас з неаліту. Вядомы прадказанні, змешчаныя ў Евангеллі. Напрыклад, Ісусаў напамінак: хмара, якая ўзнімаецца з захаду, – на дождж (Лука XII. С. 54–55); барвовы захад сонца – на добрае заўтрашняе надвор’е (Матф. XVI. С. 2–3). Падобныя прыкметы маюцца амаль ва ўсіх еўрапейскіх народаў. Знаходзім у нас: «Калі рана на захадзе стаіць хмара, то будзе дождж»; «Сонца, заходзячы сярод жоўта-чырвоных хмар, варожыць на пагоду. Слаба-

чырвоны, ад сходу цямнейшы пояс на заходняй старане неба пасля захаду сонца варожыць пагодны дзень».

Як паказваюць працы па народнай астраноміі і касмалогіі І. Бермана, К. Машынскага, Ч. Пяткевіча, А. Сержпутоўскага, М. Федароўскага і інш., веды сялян у гэтай галіне ўяўляюцца даволі рэалістычнымі і здаўна набытымі. Неадукаванаму селяніну XIX ст. можа пазайздросціць сучасны чалавек, узброены школьнымі ведамі і нават дапаможнымі прыборамі. Далёка не кожны цяпер можа так арыентавацца ў начным небе, каб вызначаць становішча і рух зорак, ведаць назвы і паданні пра іх, вызначаць бакі свету, цыклы сельскагаспадарчай працы і нават гадзіны.

Асабліва шмат назіранняў было звязана з Сонцам, якога яшчэ больш абагаўлялі, чым начное свяціла. Па яго вышыні над гарызонтам і адсутнасцю пасля вечара вызначалі час сутак найперш у чатырох вымярэннях: раніца, дзень, вечар, ноч. Маглі быць і больш дробныя адрэзкі часу, якія вымяраліся крокамі ўжо па даўжыні ценяў. Напрыклад, і цяпер гавораць на Палессі «Крокаў восем – палуднаваць просім, а дваццаць сем – пастух на лаве сеў».

Гадзіннікам назіральнаму селяніну служыла пэўнае размяшчэнне зорак, час узыходу Месяца у розных фазах, ранішняй (Зарніца) і вячэрняй зоркі (Венера, Вечарніца). Святар І. Берман зафіксаваў у Валожынскім прыходзе: «Прыкладна каля заговін Піліпавых, калі ўставаць ноччу і калі Сітцо (Сітцо і Рашэтня – сузор’е Пляяд. – *А.Л.*) будзе ўжо на поўдні, то час уставаць; тады да святла можна ў 4 цапы вымалаціць 3 капы (капа – 60 снапоў)». Пра вызначэнне часу дня па “поўнях”, па сузор’ях і інш. расказвае Ч. Пяткевіч: «*Ноч...* дзеляць яе таксама на чатыры пары: *вечар*, ад змяркання і больш-менш да гадзін 12; *поўнач* – гадзін 12 – 1; і *глобасьць* – 2 гадзіны. *Першыя пеўні* – ад 2 – 3 гадзін; *другія пеўні* – ад 3 да 5 гадзін раніцы... Кожны гаспадар на працягу доўгіх год мае дастаткова часу, каб вывучыць, дзе знаходзіцца Касар у дачыненні да яго хаты ў розныя зімовыя поры».

Селянін добра ведаў нябесны купал, які, па яго ўяўленні, абапіраўся на Палярную зорку (Стажар), вакол якой круцяцца іншыя. Вялікую Мядзведзіцу называлі таксама Вазам, Вазком, Карцом. Акрамя яе начны час паказвалі самабытнаму «астраному» сузор’е Арцёма, якое называлі таксама Тры Каралі, Касар, Косы, Матавіла, Чэпіга, сузор’е Пляяды, яно ж – Валасажар, Рэшата, Сітка, сузор’е Малой Мядзведзіцы... Знаходзілі ў небе ўсе планеты-зоркі, распавядалі пра іх цікавыя легенды і прыкметы, захапляліся Млечным Шляхам (Гусінай, Птушчаю ці Малочнай дарогай). Ведалі пра зацьменні, каметы, метэарыты, сузор’і.

Варта адзначыць, што ў беларускай фальклорна-этнаграфічнай спадчыне захаваліся яўныя і багатыя рэшткі пакланення нашых далёкіх продкаў розным нябесным свяцілам, якія затым зліваліся з практычнымі назіраннямі дзеля пазнання астранамічных заканамернасцей і выкарыстання эмпірычных ведаў у каляндарных мэтах. Гісторыя беларускіх земляў сведчыць, што нашы продкі актыўна ўдзельнічалі ў пошуку аптымальных сродкаў годазлічэння.

6. Сонечнае і сонечна-месяцавае летазлічэнні

У пэўны перыяд з развіццём сельскай гаспадаркі і аседлага ладу жыцця старажытнага чалавека месяцавы каляндар не стаў яго задавальняць. Яму патрэбна было ведаць пра большы адрэзак часу, перыяды наступлення халадоў і цяпла, каб лепш вызначаць поры сяўбы, уборкі ўраджаю і г. д. Наступнае часазлічэнне павінна было адлюстроўваць самыя вялікія адрэзкі года, якія асацыіруюцца з «цяплом» і холадам», г. зн. паўгоддзі. Значна пазней, калі людзі навучацца адрозніваць сонцастаянні і раўнадзенствы, адбудзецца падзел на чатыры пары. Першы каляндар меў шмат хібаў і недакладнасцей. Не толькі з-за таго, што начное свяціла з’яўлялася ў небе ў бязвоблачны перыяд, але і таму, што адбывалася зрушэнне яго дат па фазах Месяца, адносна сезонаў сельскагаспадарчых работ. Гэта значыць, уваходзяць у супярэчнасць дзве

астранамічныя велічыні: трапічны год, які складаецца з 365, 24220 сутак, і сінадзічны месяц (29, 53059 сутак). З гэтага вынікае, што ў сонечным годзе змяшчаецца 12 поўных месяцаў і яшчэ амаль 11 сутак. Не будзем далей паглыбляцца ў складанасці каляндарнай арыфметыкі – дадзеная праблема адлюстравана ў спецыяльнай літаратуры. Засяродзім увагу на тым, што перад чалавекам паўстала задача адшукання сталай кропкі адліку ў гадавым коле, якая неабходна і пры вылічэнні працягласці трапічнага году. Па-сучасным разуменні, неабходна было «знайсці» дзень Новага года. Адчуваецца, што ў месяцавым летаблічэнні ім мог быць Маладзёк ці Поўня, або адно і другое, таму што ўкладваецца ў магчымы двухтыднёвы тэрмін святкавання.

Бясспрэчнымі дамінантамі ў справе адшукання сталай кропкі ў гадавым кругаваароце дзён маглі быць (1) пэўнае становішча зорак на небе і (2) вышыня Сонца над гарызонтам ў поўдзень ці рух кропкі ўсходу-захаду адносна вызначаных прыродных арыенціраў. Зразумела, што другое прасцей, хаця і першае не выключаецца. Добрымі сведчаннямі практычнай дзейнасці чалавека ў гэтым з'яўляецца размяшчэнне старажытнаегіпецкіх пірамід адносна арыентацыі бакоў свету і пабудова астранамічных абсерваторый шляхам выкладання вымераных кольцаў (кромлехаў) і ўкапаных менгіраў («стаячы камень»). Сусветна вядомы кромлех – Стоўнхендж («каменны хлеў») на паўднёвым захадзе Англіі, якому налічваецца 4000 гадоў (ілюстрацыя 4). Унікальнасць старажытнай

абсерваторыі

Ілюстрацыя 4. Англіійскі Стоўнхендж - старажытная астранамічная абсерваторыя

заклучаецца ў магчымасці вызначэння ў ёй інтэрвалаў часу ў 45 сутак, фіксацыі азімутаў усходу і захаду Поўні і прадбачання зацьменняў. Па арыентацыі ўсходу Сонца над менгірам можна вымяраць прамежкі часу паміж двума летнімі сонцастаяннямі. А гэта ўжо сонечны каляндар, у якім 365 сутак.

Падобныя абсерваторыі – не адзінкавыя прыклады. Недалёка ад Стоўнхенджа – Вундхендж з асноўнай арыентацыяй на ўсход Сонца ў дзень летняга сонцастаяння. Пабудовы мегалітычнага характару знойдзены ў Хакасіі, Літве, на поўдні Украіны, у Крыме, Арменіі, на рускай Поўначы, Паўднёвым Урале. Вось як апісваецца капішча-каляндар на Тулышчыне, недалёка ад знакамітага Кулікова поля: «Вось Цыган-камень – у ім выраблена скразная адтуліна, накіраваная на кропку ўсхода Сонца 22 чэрвеня – у дзень летняга сонцазварота. Тут жа – ніша, заглянуўшы ў якую, убачыш адтуліну, накіраваную па Полюс Света. Побач у яры – каменны гадзіннік-каляндар, а недалёка – абсерваторная плошча ў чарговага Конь-каменя, ідэальна прыладкаванага да нагляданняў за рухам Сонца і Месяца» (Коловорот – 2004: Славянский солнечно-лунный календарь-месяцеслов. М.-СПб, 2003. С.129).

Беларускім Стоўнхенджам з'яўляецца ўрочышча Камяні, дзе валуны размешчаны вялікай П-падобнай фігурай на беразе Янава возера на Полаччыне. Па меркаванні Э. Ляўкова, гэта «каляндар-капішча», камяні якога глядзяць на захад сонца ў канцы самага доўгага дня і на начныя купальскія вогнішчы. Падобнае скапленне камянёў знойдзена і ва ўрочышчы Купа пад Оршай, на шыраце 54 градуса, як і шэраг іншых мегалітаў Еўропы (www.sobesednik.ru).

Вядома, што першы сонечны каляндар з'явіўся ў Старажытным Егіпце 6000 летаў таму назад, у 4 тысячагоддзі да н. э. Новы год адзначаўся ў дзень першага ў годзе перадранішняга (геліяктычнага) ўсходу зоркі Сірыус, з якой у той час было звязана наступленне летняга сонцастаяння і разліву Ніла. Кожны год дзяліўся на 12 месяцаў па 30 сутак, у канцы якога дадавалася 5 дадатковых. Па егіпецкім ўзоры былі пабудаваны александрыйскі, іранскі, французскай рэвалюцыі і іншыя

календары. Даследчыкі заўважаюць, што старажытныя грэкі адлічвалі год ад першага маладзіка пасля летняга або зімовага сонцастаяння, ад вясновага або восеньскага раўнадзенства. А старажытнаармянскім сонечным календаром карысталіся 1200 гадоў з 11 ліпеня 552 г. н. э. Маюцца звесткі, што старажытныя мая, якія жылі ў Цэнтральнай Амерыцы, пачыналі свой год 16 ліпеня. Небеспадстаўна А. Асаў лічыць, што каляндар індзейцаў майя самы дакладны з усіх, якія ўжываліся. Згодна гэтаму календару, час звароту Зямлі вакол Сонца роўна 365,242129 сутак. Па грыгарыянскаму – 365,242500. Сапраўды, ён бліжэй да астранамічнай працягласці году – 365,242198 сутак. Старажытнакельцкае племя секванаў год пачынала з першага месяца samon («лета»). «У сонечна-месяцавым календары, – заўважае І. Клімішын, – пачатак кожнага каляндарнага месяца павінен як мага бліжэй размяшчацца да Маладзіка, а сярэдняя на працягу цыкла працягласць каляндарнага года павінна быць блізкай да працягласці трапічнага года. Устаўка 13-га месяца праводзіцца час ад часу...» (с. 88).

Дзень летняга сонцастаяння – было самым папулярным святам большасці народаў. Яго адзначалі на ўсіх кантынентах. У традыцыйнай культуры яно займае пачэснае месца. У Кітаі – гэта Дуаньбу (Сапраўдная сярэдзіна) і Цяньчжун цзе (свята Нябеснай сярэдзіны) – вельмі падобныя на святкаванні Новага года. Карэйскае летняе свята Тано звязана з заканчэннем сяўбы і летнім сонцастаяннем, пра што сведчаць і старажытныя яго найменні – Сезон гарачага поўдня, Сезон сярэдзіны Неба.

Па-сутнасці, тое ж самае і ў краінах Еўропы. Напрыклад, у народаў Швейцарыі дзень Іаана Хрысціцеля (24 чэрвеня) дзяліў год на два паўгоддзі, пасля якога сонца паварочвала на зіму («св. Іаан адчыняе дзверы зіме»). Старажытныя аўстрыйцы таксама дзялілі год на два паўгоддзі ў залежнасці ад летняга і зімовага сонцастаянняў. Лета пачыналася з дня сонцавароту, святкаванне якога працягвалася не адзін дзень (прыблізныя межы размяшчаліся ад 15 чэрвеня да 4 ліпеня).

У еўрапейскіх краінах у перыяд прыняцця хрысціянства купальскае ігрышча зведала больш за ўсё ганенняў і крытыкі. Толькі ў Расіі, дзе яно было распаўсюджана не так шырока, супраць «бясойскіх пацехаў» выступаў ў 1505 г. ігумен Памфіл, царкоўны сабор 1551 г. (Стоглаў, № 91– 93) і інш. У Вялікім княстве Літоўскім больш памяркоўнай адносіліся да дзедаўскай веры, таму і Купалле добра захавалася. Ды і само язычніцтва, як зазначаў Н. Галькоўскі, «не выступала супраць хрысціянства, а працягвала існаваць найперш таму, што яго не было чым замяніць: духавенству патрэбен быў час і спосабы навучыць насельніцтва новай веры» (с. 142).

Аднак ва ўсёй Еўропе супраць галоўнага язычніцкага ігрышча з такой сілай была развязана вайна, што на ўсходне-славянскіх землях новая вера і ўдасканаленае сонечнае летазлічэнне, думаецца, прымаліся па прынцыпе: калі нельга поўнасьцю замяніць «паганскае», то ва ўсякім выпадку не прымаць Купалле, а іншае, ахрысціаніўшы яго. Таму юліянскі каляндар прымаўся па візантыйскім ўзоры, але з мясцовымі адхіленнямі. Новы год устанаўліваўся не з 1 верасня, як у Візантыі, а з вясны па-язычніцку. Усім кропкам раўнадзенства і сонцастаяння, акрамя летняга, надавалася ўвага з дапамогай прымеркавання да іх важных хрысціянскіх свят. З Купаллем злучаны не такія значны дзень – «Рождество честного славного Пророка, Предтечи и Крестителя Господня Иоанна». Акрамя таго, у валачобных каляндарных песнях, якія добра паслужылі справе сінкрэтызацыі двух культур, а прызначаліся дзеля хрысціянізацыі «паганства», свята таксама не ўвайшло ў першую дзесятку найбольш папулярных, хоць у народным календары яго статус высокі.

Адчуваецца, што царквой быў уведзены Пятроўскі пост адразу за Тройцай (з панядзелка да 11 ліпеня), які прадпісвае духоўнае ўстрыманне (адмова ад розных спакус), каб стрымаць купальскі шлюбна-эратычны разгул.

7. Да тэорыі каляндарных стыляў

і адлюстравання іх у валачобных песнях

З развіццём гаспадаркі, агульнай культуры чалавека, усведамлення ім першых каляндарных заканамернасцей, асабліва з пазнаннем месяцавага, затым трапічнага года, з'яўляецца неабходнасць у далейшым удасканалванні сістэмы годалічэння. Набыццё навыкаў і ведаў у вызначэнні дня летняга сонцастаяння – вялікае адкрыццё чалавецтва, якое можна параўнаць з вынаходніцтвамі кола ці нават рухавіка ўнутранага згарання, што рухае розум чалавека наперад у пазнанні прыроды і стварае найлепшыя ўмовы ў развіцці тэхнікі і культуры.

Сімвалічна, што грэчаскае слова «тропас» абазначае «паварот», паварот Сонца ў бок паніжэння пасля таго, як вышыня яго над гарызонтам упоўдзень дасягнула найвышэйшай кропкі ў летавым (гадавым) колабеге. Трапічны год абазначае прамежак часу паміж дзвюма названымі кропкамі нябеснага свяціла. Спецыялісты тлумачаць разглядаемую з'яву наступным чынам: 20 (або 21) сакавіка цэнтр дыска Сонца перасякае нябесны экватар, пераходзячы з паўднёвага паўшар'я нябеснай сферы ў паўночна. Сярэдзінны прамежак часу паміж двума паслядоўнымі праходжаннімі цэнтра дыска Сонца праз кропку вясенняга раўнадзенства называецца сапраўдным або трапічным годам. Працягласць яго роўна 365,2421988 сутак, або 365 дзён 5 гадзін 48 хвілін і 46 секунд. Далей неабходна было вырашаць асноўную праблему календара – узгадненне колькасці сутак сінадзічнага месяца з суткамі сапраўднага года, што дакладна не атрымліваецца. Але патрэбна звярнуць увагу на важнасць у храналогіі, што прыдаецца дню вясенняга раўнадзенства.

Выключнай і рашаючай парой для землеўладальніка была заўсёды вясна. Гэта – абуджэнне прыроды і чалавека ад зімовай пасіўнасці, надзея на цёплыя і шчодрыя дні, падрыхтоўка да палявых работ, павелічэнне сонечнага дня і жыццёвай актыўнасці людзей. Усё разам узятае не магло не вылучыць вясну ў свядомасці старажытнага чалавека як Навалецце.

Перад прыняццем хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях ужо трывала замацавалася язычніцкая традыцыя пачатку Новага года з вясны, але і не здавала свае пазіцыі Купалле як найвялікае ігрышча года. Аналіз летапісаў дае даследчыкам падставу лічыць, што на Русі гэта – дзень «новага Месяца» ў першыя веснавыя дні, блізкія да веснавога раўнадзенства.

Новая вера прынесла на беларускія землі і юліянскае летазлічэнне. Наогул рэформа календара была праведзена ў 46 г. да н. э. рымскім палкаводцам Гаем Юліем Цэзарам пры дапамозе александрыйскіх астраномаў. Сутнасць яе – сонечны цыкл, тры гады па 365 дзён, чацвёрты – 366, пачатак з 1 студзеня. Магчыма, што нашы продкі добра ведалі юліянскі каляндар яшчэ да хрышчэння і ўмелі карыстацца ім, дзякуючы сталым стасункам з візантыйскім і еўрапейскім светам. Удаaskanаленае летазлічэнне ў нас прымалася па візантыйскім узору (эра – ад «стварэння свету»), але з мясцовымі адхіленнямі. Новы год устанаўліваўся не з 1 верасня, як у Візантыі, і не з 1 студзеня, а з вясны па-язычніцку. Як сцвярджаюць даследчыкі, студзеньскі стыль з’явіўся ў Польшчы і некаторых рэгіёнах ВКЛ ужо з 1364 г.

Разглядаючы праблему пачатку года, неабходна будзе ўлічваць найперш два аспекты: якое значэнне і ўплыў зрабілі на станаўленне народнага календара папулярнае месяцавае часазлічэнне з яго неадпаведнасцямі трапічнаму году і вясенняе раўнадзенства. Як вядома, юліянскае летазлічэнне – сонечнае, без уліку Месяца. Калі прытрымлівацца той думкі, што кансерватыўнаму па сваім складзе чалавеку, здаўна прызвычаенаму суадносіць усе праявы свайго жыцця да начнога свяціла, цяжка перайсці ў юліянскі перыяд, не звязаўшы яго з маладзіком ці поўняй, то атрымаецца, што адзначаць Навалецце яму прыйдзеца далёка не на першы дзень лютага, сакавіка і нават красавіка (бывала ж і па 13 месяцаў у годзе). Такія факты ў летапісах фіксуюць сучасныя даследчыкі.

У гербе-сігнеце, «калафоне» Ф. Скарыны геральдычнае адлюстраванне, у якім спалучыліся Сонца і Месяц. Яно нібыта сімвалізуе астранамічную і

жышчэвую суразмеранасць, спалучэнне традыцый і сучаснасці, талерантнасць у светапоглядах, а таксама гармонію, лад, раўнавагу, устойлівасць – катэгорыі, якія змешчаны на сучаснай эмблеме Сусветнага календара.

Само слова «Вялікдзень» ускосна ўказвае на раўнадзенства, а найбольш на дні пасля яго. Ці вяліся нейкія астранамічныя назіранні за свяціламі? Так, за «гульні» Сонца назіралі не толькі на Купалле, але і з гэтай з’явай звязаны, напрыклад, на Палессі Вялікдзень, Благавешчанне, Узвіжанне, Раство, Тройца, Розыгры, Чысты чацвер, Пятро, Узнясенне, Ілля, Дзесятуха. Гэта важны фактар, што гаворыць на карысць магчымай астранамічнай зацікаўленасці палешукоў у чатырох перыядах года. Не класіфікуецца Ілля з-за аддаленасці да чатырох астранамічных кропак. Заўважана, што найбольш устойлівыя прывязкі «гульні» да Купалы, Вялікадня (першы дзень) і Благавешчання.

Разглядаючы гісторыю летазлічэння нельга не абмінуць пытанні пасляюліянскіх удасканалванняў календара і прыняцця грыгарыянскай рэформы. Як вядома, юліянскае летазлічэнне адставала ад астранамічнага года. За 128 гадоў набіраліся цэлыя суткі. Таму ў 1582 г. Рымскі папа Грыгорый XIII, абавіраючыся на праект італьянскага ўрача, матэматыка і астранома Алаізія Ліліё, правёў рэформу: 4 кастрычніка быў аб’яўлены 15-ым і ўпарадкаваны высакосныя гады. Грыгарыянскі календар стаў больш дакладным. Ён разыходзіўся з астранамічным часам на адны суткі не за 128 гадоў, а за 3323.

Мы маем фэнаменальную магчымасць, якую не маюць іншыя народы, праверыць на сваім фальклорна-этнаграфічным матэрыяле як адлюстравалася гісторыя календара ў першыя стагоддзі прыняцця хрысціянства і не двухсэнсоўна адказаць на пытанне, калі ж на самай справе беларусы адзначалі Новы год. Такую ўнікальную магчымасць нам даюць велікодныя песні, у якіх падаецца земляробчы календар селяніна і прама гаворыцца, «катораму святцу ўперад стаці». Звычайна гэта вырашае сам Бог, іншы раз яму дапамагаюць «служкі», якім найбольшая ўвага надаецца (Юры, Пятро, Мікола, Ілля): «Сам Бог сядзіць // Каля яго // Служкі

яго // Шыкуюцца, // Рахуюцца, // Катораму святцу // Упярод стаці. // Першае свята – // Новае лета...»).

Далей у розных варыянтах песень падаюцца звесткі, што Новы год не толькі пачынаецца на Раство і Вялікдзень, але на Благавешчанне, Саракі, Збор, Аўдакею, Юр’е і інш. Наяўныя даследаванні фалькларыстаў і этнографаў гэтую з’яву зусім не тлумачаць, а калі і робіцца такая спроба, то яна выглядае зусім неабгрунтаванай і расплыўчатай.

Стыль – шматзначная катэгорыя, ён мае некалькі значэнняў у розных навуках. Мы разглядаем стиль летазлічэння, пад якімі маецца на ўвазе вызначэнне пачатку года. Гэтае пытанне мала вывучанае не толькі ў фалькларыстыцы, але і ў гісторыі. Не ўсе стылі нават згадваюцца ў нешматлікіх дапаможніках па храналогіі – вучэнні аб часе і яго вылічэнні. А калі і згадваюцца, то толькі ў агульным кантэксце, без ідэнтыфікацыі шматлікіх летапісаў, панавання да- і хрысціянскіх летазлічэнняў у асобных рэгіёнах, этнічных, княжаскіх і іншых землях. Агульнавядомы толькі стары і новы стылі, што адпаведна звязаны з юліянскім і грыгарыянскім календарамі, розніца паміж якімі ў XX і XXI стагоддзях – 13 дзён, а з 2100 па 2200 гады будзе 14.

У еўрапейскай літаратуры звычайна згадваецца шэсць асноўных каляндарных стыляў, якімі карысталіся ў розны гістарычны час народы Еўропы, пачынаючы новы год з 25 снежня, 1 студзеня, 1 сакавіка, 25 сакавіка, Пасхі і 1 верасня. Іх адпаведна называюць – раждзественскі, студзеньскі, сакавіцкі, благавешчанскі, пасхальны і вераснёўскі, умоўна назавём іх афіцыйнымі. Звернем увагу на “пасхальны”, прынцыпова не надаючы яму народны тэрмін “велікодны”. Царкоўнае святкаванне Пасхі (“рухомае”), прынятае на Нікейскім саборы, адзначаецца з 525 г. Язычніцкае святкаванне, якое, па меркаванні асобных даследчыкаў, магло прыпадаць на дзень веснавога раўнадзенства ці блізка ля яго, будзем адносіць да велікоднага (неафіцыйнага) стылю.

Асобныя згадкі пра рознае навагоддзе і адлюстраванне яго ў фальклоры знаходзяцца ў работах Я. Карскага, Д. Зяленіна, сучасных даследчыкаў – Л. Салавей, С. Талстой, Т. Шамякінай, Я. Крука, А. Катовіч і інш. Засталіся не асветленымі спосабы іх вызначэння, крытэрыі ідэнтыфікацыі.

Каляндарныя стылі маглі быць распаўсюджаны ў пэўных рэгіёнах і знайсці адлюстраванне ў фальклоры (глыбокае ці толькі зародкавае), а маглі і не праявіцца зусім у народнай культуры, гледзячы які час (працяглы ці кароткі) быў адведзены лёсам на фарміраванне традыцыі. У дадзеным выпадку варта адрозніваць каляндарныя стылі (афіцыйныя і не афіцыйныя) ад каляндарна-фальклорных.

Пад **каляндарна-фальклорным стылем** неабходна разумець вызначэнне асноўнага свята года ў пэўным рэгіёне і гістарычным перыядзе, якое сфарміравала адпаведны пазытычна-абрадавы і магічна-міфалагічны комплексы, што захавалася ў памяці народа ці пісьмова зафіксаваны; гэта спосаб летаблічэння, які звязаны з асноўнай храналагічнай кропкай, ад якой пачыналі мясцовае лічэнне дзён і “летаў”, што інтэрпрэтавалася як Навагоддзе/Навалецце.

Унікальную магчымасць даведацца, калі пачынаўся новы год на беларускіх землях, нам даюць велікодныя песні, у якіх падаецца земляробчы каляндар селяніна і прама гаворыцца, «катораму святцу ўперад стаці». Звычайна гэта вырашае сам Бог, іншы раз яму дапамагаюць «служкі», якім найбольшая ўвага надаецца (Юры, Пятро, Мікола, Ілля): «Сам Бог сядзіць // Каля яго // Служкі яго // Шыкуюцца, // Рахуюцца, // Катораму святцу // Упярод стаці. // Першае свята – // Новае лета...»). У пазытычным пераліку святаў захоўваецца храналогія складнікаў календара, усіх этапаў земляробчых работ і адпачынкаў.

Падобныя народныя творы вылучаюцца сваімі характэрнымі рысамі, **стылёва вызначальнымі**. У валачобных песнях на пачатку прысутнічаюць *выразы, тыпу «Катораму святу наперад пайсці?»* («Каму ўперад на работку выходзіць», «Катораму з іх наперадзе стаяць», «Яны святца падрад ставяць» і

таму пад.), а таксама «*Перша святца – нова летца*» («Перша свята – божа лета», «Святое Раждзяство напярод пайшло» і г. д.). У заключнай частцы велікодных песень часцей сустракаюцца таксама **характэрныя маркеры**, якія недвухсэнсоўна напамінаюць пра гадавое кола свят і пачатак года/лета: «*Проціў новага лета песенька спета*»; «*Песня (Песенька) спета проці (напроці) нова лета*».

У валачобнай песні «Із-пад лесу, лесу цёмнага ішла тучка валачобная...», запісанай у XIX стагоддзі, вельмі добра тлумачыцца ў канцоўцы, што пад «новым летам» неабходна разумець новы год, які пачынаўся вясною: «Песня спета проціў лета, // Проціў лета, лета цёплага, // Проціў году, году новага, // Проціў вясны, вясны краснае...» (Валачобныя песні, 1980, с. 58; далей большасць прыкладаў узяты з названай крыніцы), а ў іншых тэкстах канкрэтызуецца свята: «А ў нядзелю паранечку...», запісанай у Карэліцкім раёне, «Песня спета проціў лета, // Проціў лета ўрадлівага, // Проціў года шчаслівага, // Проціў Юр'я на здароўе» (с. 89); «Добры вечар, пане арандару!» (в. Скрэндзевічы, Слоніўскі пав.) – «Песня спета проціў лета, // Проці лета, проці Юр'я» (с. 237).

Выразы “новы год”, “новае лета”, “новы рок” у адпаведным вербальным кантэксце адлюстроўваюць рысы асноўнага святкавання. «На новае лета // Хай родзіць жыта. // Шчодры вечар, багаты вечар!» – апавядаецца ў каляднай (шчадроўнай) паэзіі.

У іншых стылевызначальных творах пра пачатак года/лета можа быць іншая **паэтычная формульнасць**, якая раскрывае ў сваім змесце асноўны пункт у гадавым колабегу дзён, ад якога пачыналі каляндарнае лічэнне нашы продкі. «Разаўём вянкi на святкі, // На гадавыя празднічкі» – у сёмушнай; «А на Купалу // Рана сонца йграла,.. // На добрыя годы», «Ой, рана на Ёвана, // Кругом, кругом сонца ходзе – // Недзе сонцу станавіцца» – у купальскай паэзіі.

Маркеры, што абазначаюць першыinstvo, характэрны многім фальклорным стылям: раждзественскаму – «Первы празнічак – святое Ражство» (с. Шумарава, Мглінскі п.), затым паэтычна прадстаўлены малы шэраг хранонімаў – Васілле і

Хрышчэнне; велікодному – «Первое свято – Велік Хрыстоў дзень», у лічбавым пераліку шэсць хранонімаў – Юрый-Ягорый, Мікола, Узнясенне, Пётар, Ілья-прарок (Пскоўская губ.); юраўскаму – «Першы празнік – Ягор-храбёр», затым – Мікола, Ілля (Панікольская вол., Бельскі пав, Смаленская вобл.); «Першы празнік – святы Юра», затым – Мікалай, Андрэй, Ілля (Докшыцкі р., Віцебская вобл.). Часам гадавы шэраг хранонімаў пачынае ў валачобных песнях проста адпаведнае навагодняе свята: «Благавешчанне, // Жыта парушаіць...», далей у шэрагу – Вербніца, Пасха, Радаўніца, Юр’е і інш. (в. Каханавічы, Верхнядзвінскі р.). Гэта найбольш характэрна замовам (толькі ў першым прыкладзе чамусьці парушана храналогія) – «Святое Благавешчанне, святое Хрышчэнне, бацюшка-цудатворац, Дух, Тройца, Купала Іван...» (в. Лялеўшчына, Гарадоцкі р.); «Святы Светлы дзянёчак, стань на помач! Святы Мікола,...! Святая Пяцінка, ...» (Гарадоцкі павет) і духоўных вершах – «Первая пятніца да перад святым постом...», затым – перад Благавешчаннем, Паскай, Вазнясеннем, Тройцай і г.д.

Жанры, якія зарадзіліся ў дахрысціянскі перыяд, асабліва не вылучаюцца шматлікасцю хранонімаў. Пранікненне ў тэксты назваў фалькларызаваных свят і прысвяткаў трэба адносіць да пазнейшага перыяду. Да прыкладу можна прывесці купальскія прыпеўкі, якія далучыліся пазней ў святочны рэпертуар: «Прыйшоў Пятрок – адарваў лісток, // Прийшла Ілля – адарвала два, // Прийшоў Спас – усяму час, // Прийшла Прачыста – у полі чыста» (Магілёўская губ.), «Прыйшоў Пятрок – апаў лісток, // Прийшла Ілля – апала два, // Прийшоў Барыс – усё пагрыз, // Прийшоў Міхал – усіх з поля паспіхаў» (в. Малая Кракотка, Слонімскі р.). У сёмушняй абрадавай песеннасці **стылёвымі ідэнтыфікатарамі** з’яўляюцца характэрныя выразы: «*заўём вянкi ды на ўсе сьвяткі*». У наступным творы, як і ў папярэдніх купальскіх, толькі чатыры хранонімы: «Пойдзем, дзевачкі, мы ў гай гуляць. // Добры дзень, лета! (прыпеў) // У гай гуляць, вянкi завіваць. // Як заўём вянкi ды на ўсе сьвяткі, // На духоўскія, на пятроўскія. // Ой, што Дух Тройца, то субор дзеўкам, // А сьвяты Ілля, то разгон дзеўкам...» (в. Гарэнічы, Бярэзінскі р.).

Важнай адметнасцю паэтычных твораў каляндарна-стылёвага характару з’яўляецца **наяўнасць** ў іх **астральных слядоў** – вобразы сонца, месяца і зорак. У прыватнасці, яны, напрыклад, прысутнічаюць у адзіннаццаці тэкстах з трыццаці, якія прадстаўлены ў томе «Валачобныя песні». Часцей валачобнікі просяць у гаспадара: «Глянй у ваконца на ўсход сонца...», або «Сядзь пад акном // Напроць сонца, // Падзівіся...». Чаму менавіта на дні раўнадзенстваў і сонцастаянняў, або блізкія да іх, нашы далёкія продкі наглядалі за свяцілам (таксама звычай “ігры” сонца)? Чаму дзеля вывучэння ўсходу і захаду яго будавалі стоўнхенджы, што былі вядомы ў многіх краінах свету, у тым ліку і на беларускіх землях? Як вядома, у Беларусі за “іграй” сонца наглядалі на Вялікдзень, Благавешчанне, Узвіжанне, Раство, Тройцу і інш.

Заслугоўваюць тлумачэння асобныя факты, якія адлюстроўваюць **шматстылёвасць**: два, а то і тры стылі ў адным паэтычным тэксце. «Святое Ражство напярод прышло, // Святое Васілле на новы рок...» (в. Латыголічы, Барысаўскі п.), «Святое Ражство напярод пайшло, // Святое Васілле з Новым годам...» (в. Зазерка, Лепельскі п.), «Свято Раждзяство да наперад пашло, // Наперад пашло да і з Васіллеякам. // Святое Васілій – Новенькі гадок...» (в. Азярыцкая Слабада, Смалявіцкі р.). У гэтых валачобках яўна праяўляюцца два стылі – раждзественскі і студзеньскі. А ў тэксце «Благавешчанне, // Жыта парушаіць» (в. Каханавічы, Верхнядзвінскі р.) шэраг хранонімаў пачынаецца ад Благавешчання (затым ідуць Вербніца, Пасха, Радаўніца, Юр’е...). Васямнаццаты хранонім зноў напамінае аб навагоддзі: «Свято Ражство // З Калядой ходзіць, // А Новы год устрачаюць...».

Вуснапаэтычная творчасць, несумненна, носіць традыцыйны характар і выконвае функцыю **паэтычнай кансервацыі** гістарычных фактаў. Аднак і традыцыі ў сувязі з важнымі грамадскімі зменамі падвяргаюцца **эвалюцыйным трасфармацыям**, кансервуючы асобныя рэшткі-атавізмы. У дадзеных выпадках і

знайшлі адлюстраванне сляды замены ці накладання раждзественскага і благавешчанскага стыляў на студзеньскі.

Да падобнага прыкладу можна аднесці тэкст «Гаспадарочак, добры паночак...» (в. Навіны, Лепельскі р.). На пачатку ўжо вядомая формула «Свято Раждзяство напярод пайшло // Свято Васілле во з Новым годам...» і новая страфа ў тым жа тэксце «Святы Еўдакей – веснавы святок, // Веснавы святок – пераступ года. // Пераступілі ў яго слядочкі, // Ў яго слядочкі ўсе святочкі» напамінае аб веснавым Навалецці і асабліва – характэрныя выразы «пераступ года» і «ўсе святочкі». Дадзеныя выпадкі тлумачацца *кантамінацыяй*. У першых прыкладах у сувязі са зменамі ў грамадстве каляндарных стыляў наглядаецца змешванне ў паэтычных тэкстах дзвюх падзей і ў апошняй песні – трох, фарміруючы каляндарна-фальклорныя стылі.

Актыўная *каляндарна-фальклорная стылізацыя*, якая адлюстравалася ў валачобных песнях, адбывалася ў перыяд станаўлення юліянскага календара на беларускіх землях, іх хрысціянізацыі, калі моцная язычніцкая традыцыя сутыкалася з не менш моцнай плынню хрысціянскай культуры. І ў выніку двухбаковага сінтэзу вясновыя дахрысціянскія традыцыі навалецца трансфармаваліся пад уплывам царкоўнай каляндарызацыі і зменлівых міжнародных тэндэнцый у святкаванні асноўнага дня адліку ў гадавым коле. Працэс *народнай хрананімізацыі* мае працяглы перыяд станаўлення (прыблізна да пачатку XX стагоддзя), які залежыць ад рэгіянальных традыцый і працякае ў рэчышчы фалькларызацыі царкоўнага месясаслова і хрысціянізацыі язычніцкай культуры.

Знешні ўплыў каляндарных прыярытэтаў на рэгіянальнае жыццё ў беларускіх землях прыносіў трансфармацыі ў каляндарна-фальклорныя стылі, якія фарміравалі святочна-абрадавыя комплексы (велікодны, калядны, купальскі і інш.), прыцягваючы песні і звычаі з іншакультурных фальклорна-этнаграфічных

святкаванняў, замацоўваючы ў часе паэтычныя, абрадавыя, міфалагічныя складнікі.

Канцэпцыя адлюстравання каляндарных стыляў у беларускім фальклоры мае і дакументальнае пацвярджэнне. Так, пра выкарыстанне сакавіцкага і вераснёвага навалеццяў на тэрыторыі беларускіх зямель сведчаць летапісы, асобныя матэрыялы дзелавых рукапісаў. Звернемся да аўтарытэтнага расійскага знаўцы даўніны В. Ундольскага, які ў XIX стагоддзі вызначыўся работай «Даследаванне аб значэнні вруцелета ў пасхаліі, спосабе звярцаць ім дадзеныя, і вырашэнне пасрэдствам вруцелета таго, што год вераснёвы папярэднічае 6-ю месяцамі сакавіцкаму». Аналізуючы матэрыялы, у прыватнасці, Лаўрэнцеўскага летапісу (XIV ст.), у якім няма з іх, што датычаць беларускіх зямель, аўтар прыходзіць да высновы, што да 1304 года выкарыстоўвалася сакавіцкая даціроўка, затым – вераснёўская.

У Актавай кнізе Драгічынскага Земскага Суда за 1552 – 1553 годы, што пісалася лацінскай мовай, знаходзім факты, якія прыводзіць у сваім «Археаграфічным календары» (1869) начальнік Цэнтральнага архіва старажытных актавых кніг Віленскай, Гродзенскай, Мінскай і Ковенскай губерняў М. Гарбачэўскі: «Гэта адбывалася ў Драгічыне, у бліжэйшы панядзелак пасля актавы (8-га дня) Цела Хрыстова, у лета Гасподне 1553, у земскія драгічынскія тэрміны судавытворчасці». Па адпаведнай табліцы ў рэдкім выданні вызначаецца не толькі, што ў названы дагрыгарыянскі перыяд выкарыстоўваўся сакавіцкі стыль, а і – «бліжэйшы панядзелак пасля актавы Цела Хрыстова быў 12-га чэрвеня», а таксама ўдакладняе: «У Расіі да 1343 года першым месяцам лічыўся сакавік».

Спасылаючыся на Лаўрэнцеўскі летапіс, што меўся ў віленскім архіве, М. Гарбачэўскі прыводзіць дакумент: «Въ лето 6609 преставися Всеславъ Полотскій князь, месяца Априля въ 14-й день,... въ среду» і прыходзіць да высновы, што «летапісец прынімаў год вераснёвы і трымаўся старажытнай пасхаліі, складзенай

александрыйскімі вучонымі». Аўтар таксама называе і іншыя хранонімы, адкуль вядзецца фіксаванае лічэнне дзён, што выкарыстоўвалася на беларускіх землях.

Такім чынам, у беларускай вусна-паэтычнай творчасці, найперш, у асобных замовах, духоўных вершах валачобных і іншых каляндарных песнях, якія маюць стылевызначальныя рысы, у храналагічнай паслядоўнасці фіксуецца частка гадавога кола святаў з пачатковай дамінантнай асновай, што абазначае Навагоддзе/Навалецце. Асаблівай унікальнасцю вызначаюцца велікодныя песні, якія выконваліся групамі валачобнікаў, што славілі гаспадара-земляроба. Іх варыянты, што бытавалі ў паўночных і некаторых цэнтральных раёнах Беларусі, пачынаюць год/лета ў розныя традыцыйныя святы. Пераважная большасць з іх пацвярджаецца дакументальна (летапісамі, актавымі кнігамі і інш.) аб тым, што яны з'яўляліся ў пэўны гістарычны перыяд каляндарнымі стылямі. Фарміраванне вялікіх паэтычна-абрадавых комплексаў у культуры народа звязана з адзначэннем Навагоддзяў/Навалеццяў і ў валачобна-паэтычным календары адлюстраваны спробы нашых продкаў адшукання аптымальных сродкаў летазлічэння і, так званыя каляндарныя стылі, якія былі вядомы еўрапейскім і іншым народам у розныя перыяды.

Як вядома, вераснёўскі стыль выкарыстоўваўся некаторымі краінамі яшчэ з візантыйскага перыяду. Асабліва ён папулярны ў Расіі з 1493 г. Усходнеславянская пісьменнасць карыстаецца гэтым візантыйскім стылем з канца XV ст.. Са студзеньскім ён таксама шырока ўжываўся ў справаводстве Вялікага княства Літоўскага. Нават першы друкаваны ўсходнеславянскі каляндар, якім з'яўляецца «Малая падарожная кніжка» (1522 ці 1523 г.) Ф. Скарыны, папулярызуе першавераснёўскае Навалецце. Супастаўляючы святы, якія называе першадрукар, напрыклад, у сваёй Пасхаліі са святымі валачобнага пантэона, не наглядаецца поўнага адзінства іх у папулярнасці.

Даследаванне дэфініцыі паняцця “ігрышча”, як найстаражытнейшую форму святкавання, выяўляе, што пад ім неабходна разумець вялікае язычніцкае

(“паганскае”) святкаванне шлюбна-эратычнага, плодна-ўраджайнага зместу, якое пераважна было звязана са сонцазваротамі і ў хрысціянскі перыяд ганьбаваліся царквою. Пазней яны трансфармаваліся ў народныя святы, падвергшыся толькі часовай хрысціянізацыі і захаваўшы адмоўны сэнс.

Найбольш класічным разуменнем ігрышча з’яўляецца старажытнае Купалле. Асаблівыя знаходкі ў разуменні першасных сродкаў летазлічэння даюць пошукі ў купальскіх звычаях і паэзіі. А іх параўнальны аналіз прыводзіць да высновы, што беларускае ігрышча летняга сонцастаяння блізкае да еўрапейскага ў адрозненне, напрыклад, ад збедненага расійскага Купалля, у якім адсутнічаюць такія агульныя элементы рытуалу, як абрадавыя песні і вогнішча. Грунтоўнае даследаванне традыцый і гісторыі самага вялікага шлюбна-эратычнага і культавага Русалля, якое ў хрысціянскую пару было спецыяльна заслонена Пятроўскім постам, дае падставы на гіпотэзу пра першае навагодняе (навалетняе) святкаванне язычнікаў (сонечны тып календара), якое аб’ядноўвала ў двухтыднёвым абрадавым комплексе, магчыма, Сёмушныя Дзяды, Зялёныя святкі, Русальны (Гранны) тыдзень.

Феномен беларускіх валачобных песень, як характэрная адметнасць беларусаў і своеасаблівы паэтычны каляндар, даследаваны даўно іншымі, але выключнасць іх на гэтым не заканчваецца. Калі купальская паэзія ўтрымлівае архетыпы язычніцкіх стодаў і капішчаў, то валачобная яскрава адлюстроўвае пару руйнавання і замену іх на хрысціянскія святыні, фарміравання народнага календара, сінтэзуючы хрысціянскі і «паганскі» светапогляды. Непасрэдны статыстычны аналіз якаснага і колькаснага складу свят і вобразаў у велікодных песнях выяўляе шкалу папулярнасці апекуноў земляробства валачобна-каляндарнага пантэона нават не XVI ст., як лічаць некаторыя даследчыкі, а значна ранейшага перыяду.

Яшчэ больш унікальнай з’явай выглядае факт адлюстравання ў беларускіх валачобных песнях гісторыі фарміравання календара еўрапейскіх краін,

станаўлення сучаснага летазлічэння, удзел нашых продкаў з Вялікага княства Літоўскага ў пошуку аптымальных сродкаў часазлічэння. Валачобна-паэтычны каляндар беларусаў феноменальна закансерваваў у запісаных фалькларыстамі XIX–XX стст. варыянтах тэкстаў каляндарныя стылі, якімі карысталіся еўрапейскія народы, з’явы непараўнальнай у свеце. Грунтоўны аналіз семантыкі асноўных свят БНК выяўляе, што ў якасці Новага года на беларускіх землях ужывалі пасхальны, сакавіцкі, благавешчанскі, раджэственскі і студзеньскі стылі, якія мы называем афіцыйнымі. Акрамя таго, маюцца ўсе падставы лічыць, што Вялікдзень, Зборніца, Саракі, Юр’е і некаторыя іншыя таксама неабходна ўключаць у названы шэраг, як неафіцыйныя каляндарныя стылі, мясцовы беларускі досвед, які пацвярджаецца многімі падобнымі сведчаннямі з гісторыі духоўнай культуры іншых краін.

Асобна выяўляецца феномен вераснёўскага (афіцыйнага) стылю ў беларускім фальклоры. Своеасаблівасць заключаецца ўжо ў тым, што восеньскае Навагоддзе, прынятае ў праваслаўных з 1493 г., выкарыстоўваецца ў царкве да нашых дзён. Яно не праявілася ў традыцыйнай народнай культуры ўсходніх славян і шматлікіх народаў так, як у беларусаў, дзе бытаваў унікальны сімонаўскі звычай «жаніцьбы коміна». Генетычна абрад мог зыходзіць з восеньскага раўнадзенства, з якім больш стасуюцца цяпер багачоўскія святкаванні (8 і 21 верасня). У святочна-абрадавы комплекс разглядаемай пары ў язычніцкі перыяд таксама маглі ўваходзіць традыцыі Дзядоў, Цудаў, Узвіжання, Пакроваў.

Даследаванне пра святочна-абрадавы комплекс, з якім найперш звязаны старадаўнія ігрышчы адзначэння сонцазвароту, уключаюць вылучаныя намі асноўныя характэрныя асаблівасці Навалецця/Навагоддзя, да якіх адносяцца: паэтычныя лагатыпы з умоўнай назвай «Новае лета»; хранонім як сталая кропка адліку, з якім звязаны звычаі, што атрымалі найменне «магія першага дня»; свята, на якое адбываліся назіранні за дзённым свяцілам («гульня сонца»); прымеркаванасць свят (ці іх часавая блізкасць) да раўнадзенстваў і

сонцастаянняў; добра развітая абраднасць і паэзія; культ продкаў; рытуальная абрадавая трапеза; святочныя пажаданні і віншаванні, асабліва ў форме абыходу сялянскіх гаспадарак са спяваннем або рэчытатывамі; святочная варажба; існаванне павер'яў пра нячыстую сілу; шлюбныя забавы моладзі і рытуальныя бясчынствы; травестацыйныя працэсіі з традыцыйнай атрыбутыкай і сімволікай; асноўныя язычніцкія ігрышчы маглі мець двухтыднёвы перыяд; пакланенне зямному і нябеснаму агню; абрады з вадой; культы дрэва і расліны, жывёлы і птушак; падарункі і частаванні. Менавіта большасць з іх адпавядаюць названым вышэй каляндарным стылям, што дае падставу нараўне з іншымі важнымі сведчаннямі адносіць іх да Навалецця ў пэўны адрэзак часу.

Неаднолькавая адпаведнасць гістарычных хранонімаў вылучаным асаблівасцям выяўляе іх узроўні: калядны, велікодна-юраўскі, купальскі, восеньскі блокі; па храналагічнаму прынцыпу – Купалле, Вялікдзень, Юр'е, Каляды, Бабіна лета.

8. Жывёльнае кола (задыякальны каляндар)

Аналіз язычніцкага календара паказвае, што дамінантнае становішча ў ім займаюць земляробчыя і жывёлагадоўчыя культы. Гэта тлумачыцца тым, што аснову гаспадаркі беларуса здаўна складала земляробства ў спалучэнні з жывёлагадоўляй. Як вядома, «гаспадарча-культурны тып» краіны ў многім вызначае каляндарную сістэму народа. У беларусаў гістарычна і натуральна склаўся земляробчы каляндар, які быў прыстасаваны да прыродна-экалагічных умоў, сезонных заняткаў селяніна. Дадзены бок працоўнага і духоўнага жыцця чалавека даследаваны лепш, чым той, які звязаны з жывёльным светам і летаблічэннем. У сувязі з гэтым перад намі стаіць задача вылучэння і вывучэння хранонімаў, якія маюць далучэнне да свойскіх і лясных жывёл, птушак, насякомых і г. Д.

старадаўняй рукапіснай кнігі

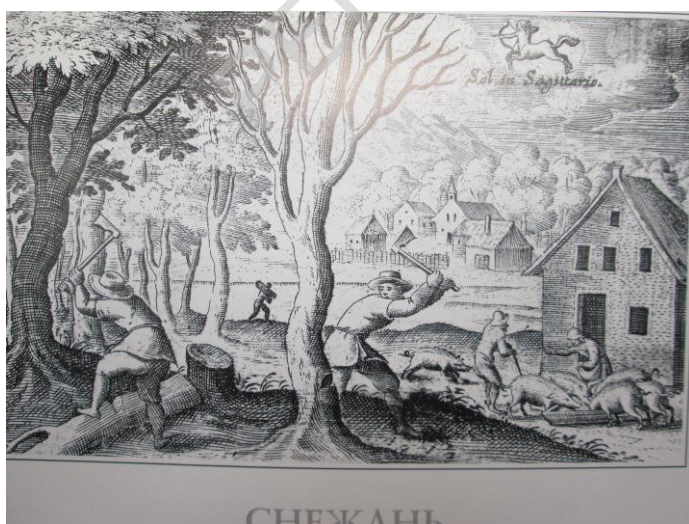
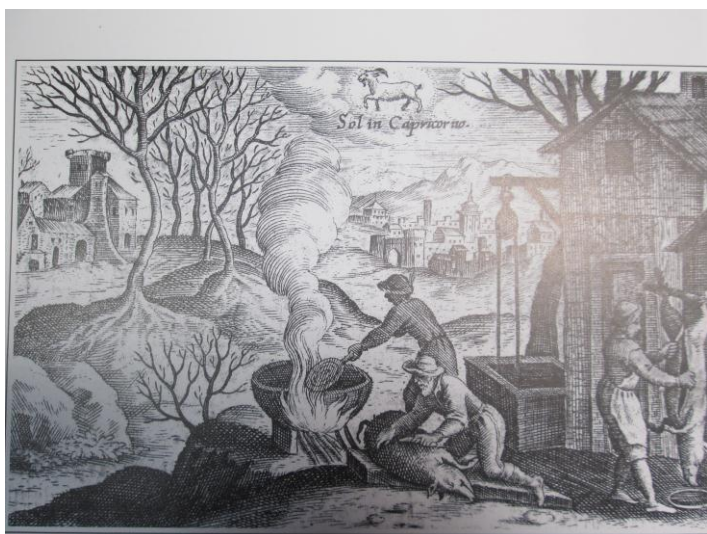
Ілюстрацыя 5. Задзякальнае ўяўленне сусвету. Са

У гісторыі сусветнай храналогіі вядомы задзякальны каляндар, назва якога паходзіць ад грэчаскіх слоў *zodiakos kyklos*, што азначае «жывёльны, ці звярыны круг». Ён распаўсюджаны ў краінах Усходняй і Паўднёвай Азіі; выкарыстоўвае рух Юпітэра і Сатурна, якія робяць свой кругазварот вакол Сонца прыблізна за 12 і 30 гадоў адпаведна. Адгэтуль зыходзіць і наступная задача: якія дачыненні мае БНК да летазлічэння па сузор'ях Задзяка (ілюстрацыя 5).

Разглядаючы начное неба, старажытны чалавек заўважаў і запамінаў размяшчэнне розных зорак. Гэты занятак затым выліўся ў эмпірычна набытыя веды, навуковае пазнанне – астраномію. Ужо прыблізна XXII ст. таму назад людзі сталі лічыць, што ў кожным сузор'і Сонца праходзіць па экліптыцы аднолькавы шлях, які амаль роўны 30 градусам. Такім чынам вылучана 12 сузор'яў, якія ў розных народаў маюць свае назвы. Напрыклад, у Старажытнай Грэцыі: у сакавіку – красавіку свяціла знаходзіцца ў знаку Авен, у красавіку – маі – у знаку Цялец, у маі – чэрвені – у знаку Блізняты і г. д.

На беларускіх землях падобныя астранамічныя веды таксама мелі распаўсюджанне. Варта ўпамянуць каляндарны цыкл гравюр Аляксандра Тарасевіча ў кнізе «Разарыум...» (1678 – 1679; ілюстрацыі 6 - 9), досвед

геліяцэнтрызму Францыска Скарыны, рукапісныя кнігі, пачынаючы з X ст.

Ілюстрацыі 6. Надпісы мастака на календарных малюнках "Sol in..." (Сонца ў ... /пэўным Задзяку/)

Даследчыкі заўважаюць, што для простага беларуса былі вядомы ўсе планеты і розныя сузор'і: Валасы Веранікі (Воласажар), Плеяда (Сітко, Рэшата),

Цялец (Вол), Вега (Ліра), Лебедзь (Крыж), Стралец (Стрыбог ці Пярун), Арыён (Косар, Матавіла, Кос, Тры каралі), Малая Мядзведзіца (Воз).

Агульнавядома, што асноўнае свята жывёл не толькі ў беларусаў, гэта Юр'е-Ягор'е (Юр'ев день, Герг'овден, сен-Жорж, сан-Джорджо і інш.), якое адзначаецца 23(24) красавіка / 6 мая. Але ж вядома і тое, што яшчэ XXII ст. таму кропкай адліку становішча Сонца на экліптыцы была ўзята кропка вясенняга раўнадзенства, гэта значыць момант перасячэння свяціла нябеснага экватара 20 ці 21 сакавіка, якраз у сузор'і Авен. Відавочна, перамяшчэнне на адзін месяц у сузор'е Рыбы святкаванне задзякальнага «Новага года» адбылося з-за таго, што кропка адліку бесперапынна перамяшчаецца прыблізна на адзін градус за 70 гадоў. Але зыходным становішчам нават пры складанні гараскопаў астралагамі прымяняецца старажытная дата праходжання Сонцам сузор'я Авена.

Якія ж яшчэ вызначальныя кропкі слядоў задзякальнага календара ў БНК? Адразу прыходзіць на памяць беларуская прымаўка «Ёсць на свеце два Юр'і і абодва дурні: адзін халодны, а другі галодны». І далей – «халодны» (26. 11) выпускаў на свабоду ваўкоў, а «галодны» (23. 04) зачыняў іх. Вось і дзяленне года на паўгоддзі, хаць і не роўнае (7 мес. + 5 мес.). У лепшым выпадку павінна быць на месяц раней, гэта значыць, 26. 10. Бо і астраномы сцвярджаюць, што з 21 сакавіка (22 – Саракі) па 23 верасня (21 – Багач) Зямля праходзіць за 186 дзён [13, с. 16]. Вылічаем: (сакавік) 11 + (красавік) 30 + (травень) 31 + (чэрвень) 30 + (ліпень) 31 + (жнівень) 31 + (верасень) 22 = 186 дзён. Выканаем вышэй азначаную папраўку на адзін месяц наперад, г. зн. патрэбна лічыць з дня Юр'я (23. 04): (красавік) 8 + (травень) 31 + (чэрвень) 30 + (ліпень) 31 + (жнівень) 31 + (верасень) 30 + (кастрычнік) 25 = 186 дзён, што і патрабавалася. Глядзім у БНК: «8/26. Зміцер (Змітрок, Дзмітры) – «хітры» дзень, канец надзеі выйсці замуж...». «Да Змітра пасуць, а па Змітру пільнуюць»... Змітраў дзень параўноўваюць у прыродных прыкметах з Вялікаднем... Катоlíкі Венгры адзначалі дзень святога Дзёмёцэра (26 кастрычніка) як свята пастухоў... Асабліва папулярнае свята пастухоў, што

праводзілася на Мітра, у авечкаводаў горных раёнаў Маравіі і Славакіі. Важнае месца ў календары сербаў, чарнагорцаў, македонцаў і мусульман паўднёваславянскага паходжання займаў Змітраў дзень (Митров дан), які падзяляў год на дзве палавіны... У паўднёва-ўсходняй Балгарыі... Дзмітраў дзень па значэнні роўны з Юр'евым і раздзяляў зімовую палову ад летняй... Акрамя таго сцвярджаюць, што сярод народаў Паўднёва-Усходняй Еўропы, у якіх было развіта адгоннае жывёлаводства, Георгіеў дзень лічыўся важнейшым, чым Пасха. Высновы адназначныя. 26. 10 (ці 25. 10 па задзякальным календары) быў «воўчым днём», а 26. 11 – яго зрабіла праваслаўная плынь, бо ў гэты дзень па царкоўным календары – Асвячэнне храма вялікапакутніка Георгія ў Кіеве (1051–1054 гг.).

Далей паспрабуем гіпатэтычна рэканструяваць у задзякальным календары агульны сімвал і сімвал з «жывёльнага кола», не прэтэндуючы на абсалютную даставернасць і надаючы ў гэтай складанай справе ўмоўнасць, якая тлумачыцца даўнасцю гадоў і шматлікімі трансфармацыямі, што адбываліся ў іх. Зробленае лепш лічыць адным з магчымых варыянтаў разглядаемай календарнай сістэмы на аснове традыцыйнай спадчыны беларусаў.

Агляд кароткага язычніцкага календара з 22. 04 па 21. 05 выяўляе наступныя культы: *карова*, конь, воўк, змяя. На наша перакананне, тут павінны выключыцца адмоўныя вобразы. Вясна (Юрый) ужо ў гэтую пару перамагае злыя сілы, «замыкае рот ваўкам», даючы свабоду каровам. Менавіта яны ставяцца на першае месца ў параўнанні з коньмі (нядаўнія ацёлы, першы выган). Ды і сусветны вопыт падае прыклад – Авен, Цялец. Першым месяцам года ведычнай Русі, які пачынаецца 21 сакавіка, А. Асаў называе “белаярам” – па імю бога Белаяра, або Ярылы, Яра. Ён піша пра ахвяраванне авечкі (ягня) ў старажытнасці. Умоўна агульным сімвалам гэтай 30-дзённай пары назавем *Ярылу*, з якім спалучаецца конь. Рэканструяваныя звесткі будзем заносіць у табліцу «Сімвалы і знакі задзяка» (*дадаток 3*).

Другі месяц па задзякальным календары пачынае Васіліск (22. 05). Ва ўсходніх славян – салаўіны дзень. Гэтая перадкупальская пара вызначаецца птушынымі спевамі, а перад самым вялікім святам наогул «пеўчыя птушкі заціхаюць». В. Власаў называе дні птушынага культу 20, 23 і 24 чэрвеня. Асабліва вызначаецца зязюля, якая кукуе да Купалля ці Пятра. Цудоўныя птушкі для «кола жывёл» – *салавей і зязюля*. А ў прыродзе гэтая пара выпявання траў, раней яна і называлася «*траўнем*». Магчыма і Зялёныя святкі, якія сімвалізавалі заканчэнне вясны, раней былі перад Купалам, таму замацуем старадаўнюю назву, надаўшы ёй якасці агульнага сімвалу.

Трэці месяц, што пачынаецца 22 чэрвеня, купальскі (лепшага сімвалу і не прыдумаеш). У народаў краін Еўропы таксама Іванаў дзень мае вялікае значэнне ў жывёлагадоўлі. Думаецца, што з галоўным язычніцкім ігрышчам, на якое было шмат нападак з боку царквы, павінен быць звязаны цяпер не лёгка ўгадваемы культ, пакрыты туманам даўніны і пераследу.

На Заходнім Палессі ў ноч перад сонцастаяннем моладзь збівала палкамі конскі чэрап на вогнішчавай жэрдцы, у іншых рэгіёнах качалі яго па зямлі. Сялянне праводзяць абрады засцеражэння каня і каровы ад рознай «нечысці». *Купала*, Ярыла больш асацыіруюцца з *канём* і на кані, чым з каровай. У. Дабравольскі занатаваў: «У с. Шаблыкiне Карачаеўскага павету робяць пад Пятроў дзень саломеннага каня, водзяць карагод і наглядаюць за гульнёй сонца». Акрамя таго, даследчыкі знаходзяць у вобразе каня сімвал вады, агню, злых магiчных сілаў (русалка) і шлюбнай плоднасці. У БНК маецца цікавы хранонiм Конскі Вялікдзень – першы аўторак пасля Сёмухі, свята коней. Як мы заўважалі раней, Сёмушныя святкі маглі быць у язычніцкі перыяд напярэдадні Купалля. Гэтым усё растаўляецца на свае месцы.

Чацвёрты месяц пачынаецца 23 ліпеня, у якім бясспрэчнае валадарства захапіў грамаўнік, *Пярун* (сімвал). Хоць царква замацавала за прарокам Іллёй, «апорай Божай», 20. 07 ці 2. 08 (па праваслаўным календары). Адчуваецца, што і

тут дзень не адпавядае гістарычнаму дню Перуна, але такую вялікую постаць у язычніцкім свеце, як паказвае вопыт, адзначалі не адзін дзень. «Грамавых» і «градавых» дзён шмат у бліжэйшую пару. Дарэчы, у многіх еўрапейскіх народаў (аўстрыйцы, швейцарцы і інш.) жывёльнае свята не звязана з 20. 07, а крыху пазнейшымі св. Якобам і св. Хрыстафорам, што прыпадаюць на 25–26. 07. У беларускіх паданнях Пятро (29.06) крадзе коней, а Кузьма (1.07) падковы робіць.

Беларускага селяніна ў разглядаемы перыяд найбольш турбуюць конь, авечка, пчала, рыба, змяя. Магчыма, вылучаецца конь. Тым больш, што і 18. 08 «Конскае свята». Але мы гэтаму несумненна важнаму жывёлагадоўчаму культу аддалі перавагу ў папярэдняй пары. А як жа беларусам быць без *пчалы*? Народ ведае, што «толькі да Іллі паглядай на вуллі», і на Яблычны Спас (6.07) патрэбна збіраць мёд. Асноўнае свята мёду прыпадае на 1 жніўня (Макавей, Спас Мядовік, Медзяны Спас). Акрамя таго, Ілля вельмі спалучаецца з «божай» пчолой-маланкай і яе стрэламі ў фальклорна-этнаграфічных матэрыялах. Пра гэта пераканаўча распавядае фалькларыст Аляксей Ненадавец. Вось толькі некаторыя вытрымкі: «Сюды не асмельваўся біць сваёй маланкай нават усемагутны Ілля, якому ўсе іншыя мясціны былі даступныя... нябесныя пчолы-маланкі пачынаюць раіцца вясной... бог-грамоўнік... замучвае яго..., а з трупа каня нараджаюцца маланкападобныя пчолы...». А Асаў у кнізе «Славянская астралогія» называе месяц «ильмень» «перуненем, грозовиком, заревом». З мёдам і пчоламі Ілін дзень звязаны звычаямі ў многіх народаў: харваты, македонцы, усходнія славяне .

Пяты задзякальны месяц (24. 08–23. 09) прывязаны да восеньскага раўнадзенства. Асноўнае свята, якое вылучае беларусаў, *Багач* – сімвал дастатку, святкавання ўборкі зерневых (8. 09). А хранонім, які знамянуе пару «закрывання» зямлі на зіму і звязаны са змеямі, якія ўжо хаваюцца, называецца Звіжаннем (14. 09). У язычніцкую пару дзень хавання *змеяў* у зямлю, якіх перамог Пярун, мог супадаць з днём раўнадзенства, як мяжа ад лета да восені. Вядома, што ў славакаў якраз на св. Варфаламея (24.08) змеі ідуць у норы, у рускіх і балгар – на

Адсячэнне галавы І.Хрысціцеля (29.08), у сербаў, палякаў мараваў і іншых – на Нараджэнне Багародзіцы (8.09), у некаторых – на Узвіжанне (14.09).

Адразу ў першы дзень восені пачынаецца шосты месяц (з 24 верасня). Галоўнае свята – Пакровы (1. 10), з якім звязана нямала цікавых прымавак. «Прыходзіць Пакрова – раве дзеўка бы карова» – вельмі характарыстычны ўстойлівы выраз, у якім выяўляецца сімвал пары – *вяселле* – і асноўны клопат сялян – *карова*. Мінула паўгоддзе і – зноў асноўная карміцелька сям’і. Заканамерна і зразумела.

Пасля вяселля ў кастрычніку–лістападзе аддаецца пашана *Дзядам*. Сярод жывёл у каляндарных абрадах і звычаях вылучаюцца *авечка*, карова, мядзведзь. На гэты раз мы абралі б авечку, улічваючы і факты з папярэдняга раздзела. Настуся (29. 10) – яе апякунка ў БНК. Маючы больш цёплую «вопратку» ў параўнанні з каровай, з жывёлінай і займаліся пазней. «Настуся пачынае стрыгчы авечак». У фінаў таксама свята авечак на Анастасія. З жывёлінай таксама звязаны і іншыя хранонімы, часам і ўскосна: Зміцер, Параскі, Артошка.

На восьмы месяц прыпадае Піліпаўка, Увядзенне, Юр’е і Мікола Зімовыя. А яны паўсюдна асацыіруюцца з «воўчымі вяселлямі». Сапраўды, напярэдадні Каляд у прыродзе поўнасцю пануе *воўк*. Наступае пара *вечарніц*.

Наступная пара з 24. 12 па 22. 01. Тут – *Каляды*. Шэраг жывёл, на нашу думку, пачынае *каза*. Тэатралізаваны абрад «ваджэння казы». Нават навагодняе

свята ў мінулым мела назву «Святы Козлік» (ілюстрацыя 7).

Ілюстрацыя 7. Каза - распаўсюджаны вобраз-сімвал народнай творчасці

У перыяд з 23. 01 па 20. 02, акрамя Грамніц, маглі быць Валосся (Валосы), якія вядомы ў «рухомым» календары і прымеркаваны таксама да 11 лютага пад выглядам хрысціянскага святшчэнапакутніка Уласія Севасційскага (каля 316 г.). У гэтую пару грамоўнік толькі пачынае выпрабоўваць свае стрэлы на змеях (Вялесе – адмоўным вобразе, які затым стане станоўчым, «скотым богом»). Аўлас (11. 02) і лічыўся «каровіным і конскім» святам. На гэты дзень у католікаў прыходзіцца прысвятак Мацей. У Чэхіі «Святы Мацей кідае плугі з паднябесся», у фінаў – Зімовы або Цялячы Мацці, у Балгарыі – Власин ден У народзе кажуць: «На Грамніцы певень нап’ецца вадзіцы, на Дабравешчанне – вол». Прысутнасць каровы, вала (параўнайце: вол – волас) у разглядаемую пару бяспрэчная, як і, у меншай ступені, каня, воўка, мядзведзя. Пра гэта ішла размова і ў папярэднім раздзеле. З аднаго боку, апраўдана было б вылучыць адмоўны вобраз, бо пакуль яшчэ вясна (грамаўнік) не перамагла. А з другога боку, пераважаюць у разглядаемых святах буйна рагатыя жывёлы. У такой сітуацыі можна аб’яднаць

гэтыя дзве пазіцыі ў адным загадкавым вобразе – Вялесе, які таксама ўвасабляе і вала. Такім чынам, у нашу табліцу ўносім сімвалы – *Грамніцы. Вялес (вол)*.

Перадапошні перыяд (21. 02–18. 03) – гэта *Гуканне вясны* з сустрэчай птушак. Асноўныя ці характэрныя святы – Абертас, Аўдоця Вясноўка, Гракоўнік, Саракі, Аляксей. Сярод птушак у веснавой абраднасці вылучаюцца найбольш – бусел, журавель, чырачка (качка), жаваронак. Печыва «жаваронкі» выкарыстоўвалі на «гуканні», на Саракі; спявалі-заклікалі: «Жавароначкі, прыляціце...». На Цёплага Аляксея (17. 03) чакалі прылёту бусла ці жураўля. Іншыя сімвалы – пчала, рыба. *Бусел* найбольш характэрная для Беларусі птушка, з якой звязана нямала звычаяў. З прылётам бусла ў некаторых рэгіёнах дзяўчаты

пачыналі клікаць вясну (ілюстрацыя 3).

Ілюстрацыя 8. Птушка ў народнай творчасці

Апошні месяц, які таксама можна называць і першым, бо звязаны з днём астранамічнага веснавога раўнадзенства, займае пару ад 19.03 да 21.04. Святы – Камаедзіца, Дабравешчанне, *Вялікдзень*. Апошняе – сімвал. Жывёлы – мядзведзь, змяя, пчала, птушкі. *Мядзведзь* праяўляецца ў самых важных перыядах: На Марціна і Міхайла ён кладзецца ў спячку, на Каляды, Стрэчанне, Паўраценне – пераварочваецца на другі бок, а вось на Камаедзіцу, Дабравешчанне – выходзіць з бярогі на сваё святкаванне.

Шкада, што ў задзякальны каляндар не ўціснуўся дзень рыбы. Найбольш прыдатныя для яго сімвалы: *Гуканне вясны* і *Пярун*.

Безумоўна, прадстаўленае жывёльнае кола з'яўляецца ўмоўным, але не выключае верагоднасць наяўнасці ведаў пра задзякальную сістэму нашымі далёкімі продкамі. Рэшткі іх прасочым і іншым шляхам.

Як вядома, у кожным задзякальным сузор'і Сонца праходзіць не аднолькавую адлегласць, якая не абсалютна роўна 30 градусам. Вось звесткі толькі некаторых сузор'яў: Авен-Вялікдзень – 30 дзён, 22 гадзіны, 12 хвілін, 8 секунд – 21. 03–19. 04; Цялец-Ярыла – 31, 9, 40, 8 – 20. 04–20. 05; Стралец-Вечарніцы – 29, 8, 21, 2 – 22. 11–21. 12. Перыяды ў днях пададзены ў апошняй калонцы табліцы (*дадатак 3*). Далей вылічым колькасць дзён у БНК ад аднаго «задзякальнага» свята да другога. Калі яны прыблізна адпавядаюць 29–31, то ёсць верагоднасць прысутнасці слядоў разглядаемага летазлічэння. Пры гэтым улічым некаторыя асаблівасці. Разлічваць на вялікую дакладнасць не мае сэнсу: у народным календары адбываліся значныя трансфармацыі ў сувязі з яго гістарычным развіццём (колькі зменаў, напрыклад, адбылося падчас юліянскай рэформы, «рухомага» царкоўнага календара і г. д.). У рэшце-рэшт у нашых далёкіх продкаў магла быць свая сістэма задзякальнага злічэння, якая рознілася з астранамічнай нават на некалькі дзён. З вышэйсказанага вынікае, што неабходна пачынаць лічэнне з дня вясенняга раўнадзенства, свята Каровы, якое, прыблізна, у апошняе тысячагоддзе трансфармавалася ў Юр'е (23. 04). Будзем ажыццяўляць вылічэнні па слупку «сучаснага перыяду», таму што хрананімы цяпер звязаны з ім. Першыя два вынікі ідэальныя, поўныя супадзенні (ад Вялікадня да Ярылы і затым да Траўня). Дзень Каня павінен быць 22. 06, а на самай справе 23. Вынік – здавальняючы. Асноўнае свята Перуна павінна было б быць 23. 07, а не 20, як хрысціянскі Ілля. Праверана пяць месяцаў (амаль палова) і вынікі здавальняючыя. Калі працягваць абраны шлях, то наступнае жывёльнае свята неабходна шукаць 24. 08. У БНК адпавядае дню Баўтрамея ці Варфаламея. Але тут праглядаецца больш муха ці птушка, чым нешта іншае [16, с. 162, 172]. Восеньскі каляндар дае больш пытанняў, чым адказаў. Ён менш характарызуецца абраднасцю, значыць і

менш захоўвае старажытных слядоў. Ды вялікі ўплыў на перыяд аказала ранняе (у 1493 г.) прыняцце царкоўнага Навалецця, як пачатак індыкта.

Далей «Вяселле. Карова» павінна быць адразу пасля восеньскага раўнадзенства. У БНК – магчыма гэта Бабіна лета, Шаптун і іншыя больш аддаленыя, але добра адпавядаючыя традыцыі святы. Гэта быў шосты месяц, пачынаючы ад Юр’я, паўгоддзе. Вось чаму ў нас атрымаліся аднайменныя сімвалы: Ярыла. Карова – Вяселле. Карова. Пра пару, якая дзеліць год папалам, мы гаварылі вышэй. Тут яшчэ раз упэўнімся, што лепш адпавядае свята Зміцер, ці тое, што яно замяніла ў хрысціянскую рэформу. Тым больш, што зноў добра накладуся дзень на пачатак задзякальнага месяца: 25. 10, а Зміцер 26. 10. Нават наступная пара больш-менш задавальняе, бо хранонімы Увядзенне (21) і Юр’е (26) блізка знаходзяцца ад пачатку пары Скарпіёна (24. 11) і раскрываюць сваю сутнасць пад умоўнай назвай «Воўк». Ідэальным вынікам можна лічыць сімвалы «Каляды. Каза», якія традыцыйна бяруць пачатак з Першай куцці (24. 12).

Цяжкасць уяўляюць дзве апошнія пары «Казярог-Грамніцы» і «Вадаліў-Гуканне вясны» для каляндарнай прывязкі свят. Як вядома, на дадзены перыяд найбольш паўплываў «рухомы» каляндар. Больш нас павінны задавальняць «Рыбы-Вялікдзень», таму што сведчаць беларускія Камаедзіцы. Тут можна заўважыць, што выразна праяўляецца, так званы, кардынальны крыж у задзякальным коле на аснове беларускай спадчыны. У яго ўваходзяць наступныя дамінуючыя кропкі, якія суладна дзеляць год на чатыры часткі: Юр’е (23. 04) і Зміцер (26. 10), Пярун-Ілля (20?–23. 07) і Валосся-Грамніцы (23?. 01–2. 02). У сувязі з апошнім, яшчэ адно пацвярджэнне на карысць прысутнасці на Стрэчанні-Грамніцах грамаўніка.

Такім чынам, з 12 пунктаў пад пытаннем стаіць 3–4. Гэта значыць, што 67–75 % маюць станоўчы вынік. Можам зрабіць наступныя высновы.

- У кожным месяцы беларускага народнага календара захаваліся традыцыйныя святы, якія выяўляюць розныя жывёльныя культы, што маюць глыбокую гістарычную памяць.
- Многія з іх удала групуюцца ў межах задзякальнага месяца, маюць адпаведны 29—31-дзённы перыяд і характэрна пачынаюцца адпаведнай датай грыгарыянскага календара (22, 24). Маюць свой адметны задзякальны кардынальны крыж.
- Разглядаемыя традыцыі і звычаі беларусаў, звязаныя з жывёлагадоўляй, выяўляюць многія паралелі з фальклорам іншых народаў, якія карысталіся ці карыстаюцца старажытнымі мерамі летазлічэння па знаках задзяка.
- Адпаведная беларуская спадчына дае магчымасць для гіпатэтычнай рэканструкцыі свайго «кола жывёл». Аднак не ідэнтыфікуюцца многія характэрныя асаблівасці сонечна-месяцавых календароў, асабліва цыклічных, якія бытуюць у краінах Усходняй Азіі.
- Праз задзякальны прынцып вырашаецца адна са спрэчных праблем фалькларыстыкі адносна часовай прывязкі Юр'я і падобнасці яго звычаяў з Вялікаднем.
- У беларускім народным календары захаваліся толькі асобныя рэшткі, але ўсё-такі яўныя сляды задзякальнай сістэмы, якая таксама паўплывала на развіццё сучаснага годазлічэння, грыгарыянскага.

КАНСПЕКТЫ І ПРАКТЫКУМЫ

Тэма 7. Беларускі народны календар

З гісторыі летазлічэння народаў свету і развіццё календарнай традыцыі на беларускіх землях.

Календары народаў свету. Каляндарныя рэформы і вылічэнні.

Асноўныя астранамічныя звесткі. Раўнадзенствы (20—21 сакавіка, 22—23 верасня) і сонцастаянні (21—22 чэрвеня, 21—22 снежня). Развіццё летазлічэння ў народаў свету. Асноўная праблема календара – неадпаведнасць двух астранамічных велічынь: трапічнага года і сінадзічнага месяца. Тыпы календароў: месяцавы, сонечны, сонечна-месяцавы. Пошукі чалавецтва ў адшуканні аптымальных сродкаў летазлічэння, сталай кропкі ў кругабеце дзён. Летняе сонцастаянне. Сусветнавядомы “каменны хлеб” Стоўнхендж на паўднёвым захадзе Англіі (4000 гадоў). Падобныя мегалітычныя пабудовы ў Хакасіі, Літве, Арменіі, Расіі, на Украіне. Урочышча Камяні на Полаччыне – беларускі Стоўнхендж. Першы сонечны каляндар у Егіпце (4 тысячагоддзе да н. э.).

Свята летняга сонцастаяння – Купалле. Звычай “гульні сонца” як сведчанне шматгадовых назіранняў чалавека за асноўным свяцілам з астранамічна-часавымі мэтамі. Язычніцкія ігрышчы і праследаванні іх царквою. Навагодняя (Навалетняя) сімволіка Купалля: “кола”, “новае лета” і інш.

Цыклічныя календары народаў Паўднёва-Усходняй Азіі. Паняцце аб сузор’ях задзяка. “Жывёльны, або звярыны, круг”. Адметнасці летазлічэнняў у Кітаі, Японіі, Бірме, В’етнаме і інш. Развіццё астранамічных ведаў на беларускіх землях. Рукапісныя кнігі, гравюры Аляксандра Тарасевіча, творы Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага і інш. Сістэма БНК з жывёльнымі, птушынымі культамі. Юр’е (23 красавіка/6 мая) – асноўнае свята жывёлы.

Юліянскі (46 г. да н.э.) і грыгарыянскі (1582 г.) календары. Праваслаўная і каталіцкая пасхаліі. “Вечныя календары”. Паняцці аб новым і старым стылях усходнеславянскіх народаў. Цыклічныя календары і каляндарныя эры. Разнастайнасць сістэм летазлічэнняў у розных краінах.

Этапы развіцця каляндарнай сістэмы ва ўсходніх славян. Астральныя і месяцавыя (лунарныя) ўяўленні беларусаў (паняцці пра нябесныя свяцілы і месяцавыя фазы). Археалагічныя знаходкі глінянага посуду з каляндарнымі элементамі, іншыя дакументальныя і матэрыяльныя сведчанні старадаўніх

летаблічэнняў. Рукапісныя кнігі Х–XVIII ст. (“Палата рукапісная”). Прыняцце Грыгарыянскага летаблічэння ў Вялікім княстве Літоўскім і адлюстраванне яго ў Баркулабаўскім летапісе і інш. дакументах.

Першыя друкаваныя календары ў Еўропе (1474 г., нямецкі астраном Іаган Рэгіамантан). «Малая падарожная кніга» (1523 г.) Францыска Скарыны як першыя друкаваныя календары ва ўсходніх славян і народаў былога СССР. Дзейнасць Іллі Капіевіча, Івана Фёдарова і Сымона Полацкага ў Расіі.

Паняцце пра беларускі народны календар. Паняцце пра народны календар як пэўную сістэму і хрысціянска-язычніцкі комплекс, сінтэз двух культур. Яго структура, змест і адрозненне ад царкоўнага календара. Святы, прысвяткі – асноўныя зместапаўняльныя БНК. Вусны народна-паэтычны земляробчы календар. Новы год у БНК. Календарныя стылі. Прынцыпы і фактары фарміравання народнага календара (фалькларызацыя, хрысціянізацыя, кансервацыя, паэтызацыя; правядзенне брацкіх свечак, развіццё кірмашоў, фестываляў, бытаванне валачобніцкага абраду і іншых календарных звычаяў).

Месца календарна-абрадавай паэзіі ў сістэме фальклорных жанраў і відаў. Беларуская календарна-абрадавая паэзія ў кантэксце традыцый народаў Еўропы. Айчыныя і замежныя даследчыкі пра беларускі календар.

Дні тыдня ў народна-традыцыйным асэнсаванні. Тыдзень як адзінка вымярэння часу. Паходжанне сямідзённага тыдня. Механічныя гадзіннікі.

Сімволіка і семантыка дзён тыдня ў народаў свету. Шчаслівыя і нешчаслівыя дні ў абрадавых календарых старажытных вавілонцаў «Меналогіях» (прыблізна 10 ст. да н. э.). «Злыя» дні ў календарных прыпісках XII–XIII ст., чарадзейных кнігах, старажытнарускім «Кветніку», беларускіх крыніцах.

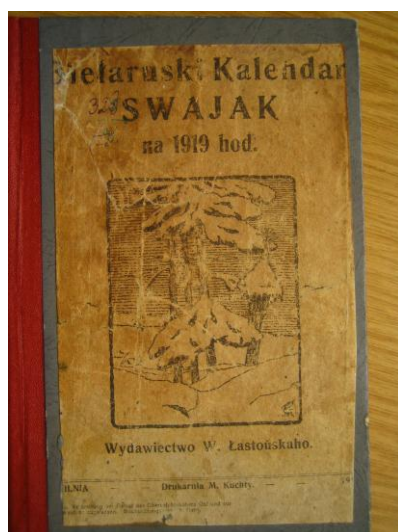
Магічна-сэнсавое значэнне дня ў беларусаў: «мужчынскі», «жаночы» (па граматычным родзе), «пасны» (панядзелак, серада, пятніца), «скаромны», «першы», «апошні», «цотны», «няцотны». Семантыка дня тыдня адносна

спрыяльнасці і неспрыяльнасці ў гаспадарчых работах і сямейным жыцці. Адлюстраванне дзён тыдня ў вуснай народнай творчасці.

Ад календара Францыска Скарыны да календара «Наш край» і будучага. Гісторыя развіцця каляндарнай справы да нашых дзён. Першыя друкаваныя календары. Вывучэнне этнографамі і фалькларыстамі народнага календара. Каляндар і каляндарна-абрадавая паэзія беларусаў у запісах і зборах П.Шэйна, П.Бяссонава, Ч.Пяткевіча, М.Федароўскага, К.Машынскага, І.Бермана, Ю.Крачкоўскага, Е.Раманава, М.Нікіфароўскага, М.Косіч, З.Радчанка, У.Дабравольскага, А.Багдановіча, А.Сержпутоўскага і інш. Фарміраванне сталай традыцыі друкаваных календароў. Каляндар «Нашай нівы» з 1910 г. і адлюстраванне ў ім вуснай народнай творчасці. Выпуск беларускіх календароў у Варшаве, Кракаве, Маскве, Петраградзе, Вільні, Брэсце, Гомелі, Гродне, Магілёве, Мінску, Полацку, Супраслі і інш.

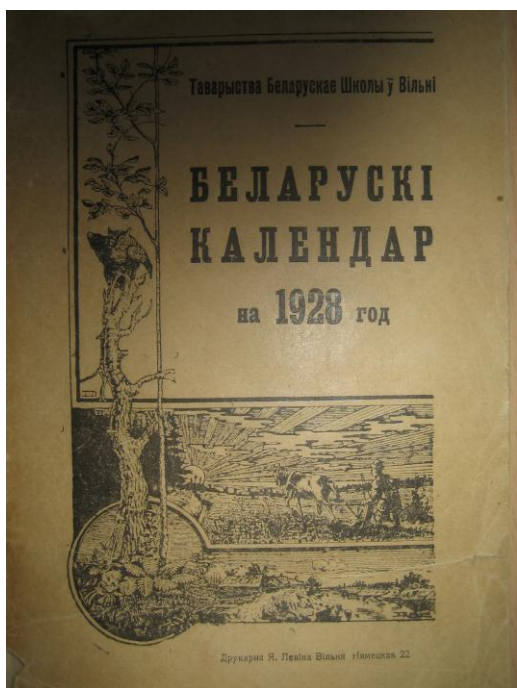
Спробы стварэння штучнага “рэвалюцыйнага” календара ў першыя гады савецкай улады. Палітыка ваяўнічага атэізму і барацьба з нацдэмаўшчынай. «Беларускі сялянскі настольны каляндар на 1928 год» (склад. А.Матусевічам і выд. Мінскай газетай «Беларуская вёска») і новыя ў ім святы (Калектыва, Сыцяг, Воля, Бунтар, Сьмена, Кветкі і інш.). Спроба стварэння рускага рэвалюцыйнага “імянінніка” (Вектор – «великий коммунизм торжествует», Виль – «В.И.Ленин», Лапанальда – «лагерь папанинцев на льдине», Луиджи – «Ленин умер, но идеи

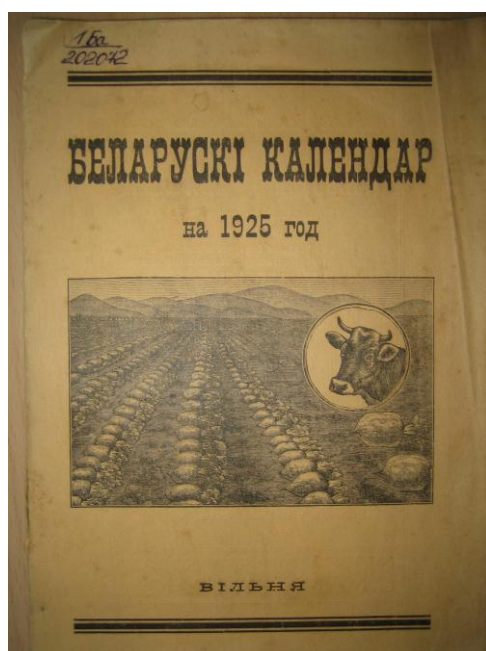
живы», Даздраперма – «да здравствует 1 мая!», Ясленик – «я с Лениным и

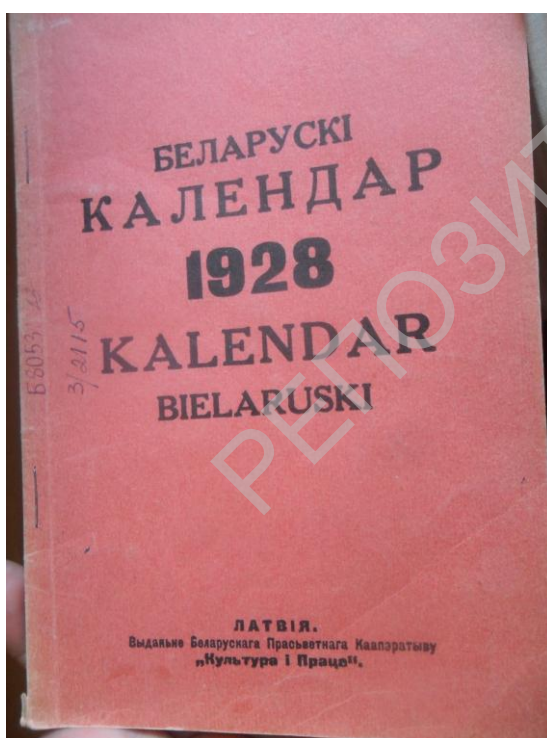
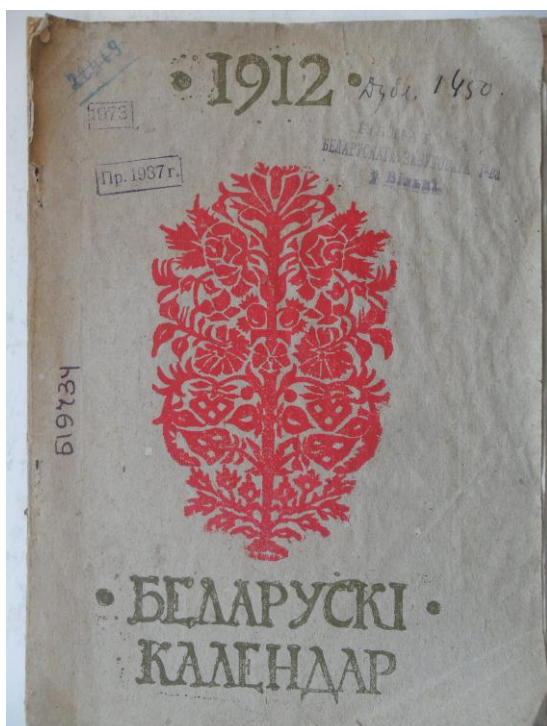
Крупской» і інш.).

Ілюстрацыі 9. Беларускія календары

Вывучэнне народнага календара ў наш час. Першыя сістэматызаваныя рэканструкцыі БНК. Выпуск разнастайных календароў беларускімі выдавецтвамі (календары-кніжкі, адрыўныя, настольныя, ілюстраваныя, агульнай тэматыкі або

спецыяльныя) і адлюстраванне ў ім фальклору. Адрыўны каляндар “Родны край” (з 1990 г.).

Паняцце пра вечныя і аглядныя календары. Недасканаласці існуючага летазлічэння (розная працягласць месяцаў, кварталаў, паўгоддзяў, дні тыдня і месяцы не супадаюць са сталымі датамі, колькасць працоўных дзён у месяцы не аднолькавая і інш.). Праекты новага календара.

Практыкум

1. Каляндарныя вылічэнні (каляндарная матэматыка). *Глядзіце ніжэй.*
2. Праца з каляндарнымі табліцамі (вызначэнне дня тыдня любога года). Выкарыстайце **дадатак 1**.
3. Параўнальны аналіз царкоўнага і народнага календароў, назваў хранонімаў (святы і прысвяtkі).
4. Адшуканне ў купальскіх песнях прыкмет (“архетыпаў”) новага года.

Тэмы для рэфератаў

1. Астранамічныя каляндарныя веды.
2. Цыклічныя календары Паўднёва-Усходняй Азіі.
3. Старажытнаегіпецкі каляндар і культура.
4. Календары старажытных майя.
5. Кітайскі сельскагаспадарчы каляндар.
6. Календары Індыі.
7. Мусульманскі каляндар.
8. Каляндарныя і астранамічныя веды ў рукапісных кнігах.
9. Францыск Скарына і каляндар.
10. Развіццё каляндарнай справы ў Расіі і дзейнасць Іллі Капіевіча і Сымона Полацкага.
11. Англійскі і беларускі Стоўнхенджы.
12. Сонечны каляндар.

Дыскусія на тэму

Ці маглі беларусы ў мінулым карыстацца задзякальным календаром?

Пытанні для замацавання

(Каб адказаць на іх, неабходна пазнаёміцца з дадатковай літаратурай).

1. У заходнееўрапейскіх мовах адлюстраваліся назвы дзён тыдня, якія мелі сувязь з рэлігійна-містычнымі ўяўленнямі, багамі антычнага свету і планетамі: панядзельніку адпавядае дзень Месяца, аўторку – Марса, серадзе – Меркурыя, чацвяргу – Юпітэра, пятніцы – Венеры, субоце – Сатурна. А нядзелі?

2. У дарэформавым старажытнарымскім календары, на аснове якога ў 46 г. да н.э. быў створаны юліянскі, было дзесяць месяцаў. Першы месяц года называўся мартыус (март, сакавік) у гонар бога вайны Марса, другі , магчыма ад слова апрыкус (які грэецца сонцам), трэці у гонар багіні Майі, чацвёрты у гонар багіні Юноны, пяты (ад парадкавага лічэбніка пяты з лацінскай мовы), шосты, сёмы, восьмы, дзевяты, дзесяты Дадаліся два месяцы: адзінаццаты у гонар двухтварага бога Януса, дванаццаты (месяц “ачышчэння”). Назавіце адпаведна назвы месяцаў.

3. Чаму і калі шэсць месяцаў (ад квінтыліса да дэцэмбера) назвы згубілі свой першапачатковы сэнс?

4. Якія месяцы пасля юліянскай рэформы назвалі іменем Юлія Цэзара і іменем яго пераемніка, першага рымскага імператара Актавіяна Аўгуста?

5. Адкуль з’явілася слова “высакосны” і што яно азначае?

6. Чаму ўзнікла неабходнасць у правядзенні новай рэформы календара ў 1582 годзе?

7. Новая рэформа была праведзена рымскім папай Грыгорыем XIII па праекце італьянскага ўрача, матэматыка і астранома Алаізія Лілію 4 кастрычніка 1582 года. Якім чынам можна было ў гэты дзень вярнуць дзень веснавога раўнадзенства на ранейшае месца – 21 сакавіка?

8. З чым была звязана трывога нашых продкаў у 1582-1583 і наступных гадах, калі ў Баркулабаўскім летапісе пісалі: «Року 1583 календар новы выдан...

На тот же час было великое замешание промеж панами и промеж людьми духовными, также и люди простыми было плачу великаго, нарекання силнаго, похвалки, посварки, забуйство, грабежи, заклинания, видячи яко новые свята установляли, купцом торги албо ярмарки отменяли, право было начало пристыя антихристова, у таком великом замешанью...»?

9. Якія першыя чатыры еўрапейскія краіны з 15 кастрычніка 1582 года пачалі спробу летазлічэння новага Грыгарыянскага календара?

10. Якое летазлічэнне было прынята ў верасні 1492 года Маскоўскім царкоўным саборам, на які перайшлі і ў ВКЛ?

11. Якому святу ў БНК адпавядае адзначэнне вераснёскага стылю?

12. З якой падзеяй у Расіі была звязана сустрэча Новага году двойчы ў адным годзе?

13. У томе серыі БНТ “Валачобныя песні” знайдзіце ў песенных тэкстах, прысвечаных гаспадару-земляробу, якім святам БНК адпавядаюць словы “Катораму святу наперад пайсці?”, г. зн., якія свята пачыналі ў пэўны перыяд гісторыі Беларусі новы год.

14. Якое дзяржаўнае свята засталася толькі ў Беларусі і Кіргізіі з савецкага часу? Як яно называецца ў Расіі? Прааналізуйце яго з улікам гістарычных падзей Беларусі і Расіі.

15. Якая краіна і наш час устанавіла наступныя змены ў календары: перайменаваны дні тыдня (“галоўны дзень”, “малады дзень”, “стасоўны дзень”...), месяцы (студзень – у “туркменбашы”, люты – у “месяц сцягу”, сакавік – у “Наўруз”, як мусульманскае свята, красавік – у “Гурбансалтан-еджэ”, па імені маці прэзідэнта, май - “Махтумкулі”, імя любімага паэта прэзідэнта, верасень – у “Рухнама”, па кнізе туркменбашы...), уведзена свята мускуснай дыні (“Наш вялікі правадыр, які вельмі любіць сваю краіну, уганараваў імя смачнай дыні і падняў яе да ўзроўню нацыянальнага свята” – заявіла тэлебачанне).

Адказы

1. Нядзелі ў некаторых мовах адпавядае дзень Сонца.
2. Апрыліс (апрель, красавік), майюс (май, травень), юніус (июнь, чэрвень), квінтыліс (июль, ліпень), секстыліс (август, жнівень), септэмбер (сентябрь, верасень), октобер (октябрь, кастрычнік), новембер (ноябрь, лістапад), дэцэмбер (декабрь, снежань), януарыус (январь, студзень), фебруарыус (февраль, люты).
3. Шэсць месяцаў, якія называліся пяты, шосты, сёмы, восьмы, дзевяты, дзесяты) пасля рэформы, якую правёў у Старажытным Рыме Юлій Цэзар, страцілі свой першапачатковы сэнс (іх парадкавыя нумары сталі не адпавядаць займаемаму месцу на дзве адзінкі), таму што пачатак года ўжо пачынаўся са студзеня (януарыуса).
4. Адразу квінтыліс быў перайменаваны ў юліус (июль, ліпень), а трохі пазней секстыліс стаў аўгустусам (август – “свяшчэнны”).
5. Па рэформе Юлія Цэзара дадатковы дзень быў уключаны ў люты пасля шостага дня да сакавіцкіх календ і называўся паўторным шостым (біс секстус).
6. Сярэдняя працягласць юліянскага календарнага году 365 сутак 6 гадзін (на 11 хвілін і 14 секунд перавышае астранамічны год). За 128 гадоў набіраюцца лішня суткі і да XVI стагоддзя набралася 10 лішніх дзён (дата веснавога раўнадзенства перамясцілася з 21 на 11 сакавіка).
7. Наступны пасля 4 кастрычніка дзень аб’явіць не пятым, а 15, такім чынам скасоўваецца 10 лішніх дзён.
8. Скасаванне 10 дзён і пасеяла трывогу не толькі ў нашых забабонных продкаў, але і многіх народаў, якія не асмеліліся адразу здзяйсняць календарную рэформу.
9. Перавод на новы стыль нават у перадавых краінах (Італія, Іспанія, Партугалія, Польшча) быў неадназначны, складаны, выклікаў трывогу ў народзе. Да першых еўрапейскіх зямель, якія далучаліся да новага летазлічэння, неабходна адносіць і беларускі край, як сведчыць той жа Баркулабаўскі летапіс. Як вядома, у той час ВКЛ уваходзіла на федэратыўных пачатках у Рэч Паспалітую. Але затым

у царскай Расіі Беларусі давялося зноў вяртацца да юліянскага календара. Толькі ў 1918 годзе народы СССР прымуць сучаснае грыгарыянскае летазлічэнне.

10. Маскоўскі царкоўны сабор у 1492 г.(у 7001 г.) перанёс пачатак года з 1 сакавіка на 1 верасня. Выкарыстанне вераснёўскага стылю ў ВКЛ відаць па скарынаўскіх выданнях і літоўскай метрыцы.

11. На дзень Сымона (1/14 верасня) праводзіўся абрад “жаніцьбы коміна”.

12. 19 снежня 7208 года (1700 па юліянскаму календару) Пятро I выдаў указ, згодна якога неабходна было лічыць дзень пасля 31 снежня 7208 г. ад стварэння свету 1 студзеня 1700 г. ад Раства Хрыстова. ВКЛ перайшла на гэтае летазлічэнне раней. Новы год тады ў Расіі адзначаўся двойчы: 31 жніўня па сакавіцкаму стылю і 31 снежня па студзеньскаму каляндарнаму стылю.

13. Раство, Вялікдзень, Саракі, Аўдакея, Збор, Барыс і інш.

14. Дзень Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, якую, напрыклад, тэарэтык Перабудовы Аляксандр Якаўлеў, у былым сакратар ЦК і член Палітбюро ЦК КПСС, назваў вялікім і непатрэбным пераваротам, святкуецца 7 лістапада (26 кастрычніка па с. ст. быў узяты ў Петраградзе бальшавікамі Зіmnі палац (загінула 6 чалавек). Расія не адзначае свята з 1991 года. 4 лістапада святкуецца Дзень згоды і прымірэння. Якое гэта свята для Беларусі, можна заглянуць у БНК і гісторыю.

15. Новы каляндар уведзены ў Туркменіі прэзідэнтам Сапармурат Ніязавым, залатыя помнікі якому пастаўлены па ўсёй краіне. Кіраўнік азіяцкай дзяржавы таксама вызначыўся іншымі эксцэнтрычнымі рэформамі.

Праверце сябе

1. Раскрыйце паняцце “месяцавы каляндар” і прывядзіце прыклады яго слядоў у БНК.
2. Зрабіце агляд месяцава-сонечных і цыклічных календароў.
3. Чым адрозніваюцца юліянскі і грыгарыянскі календары?

4. У якіх народаў існавалі веснавыя каляндарныя стылі?
5. Дзе сустракаюцца вераснёўскі і зімовыя каляндарныя стылі?

Фальклорная матэматыка

Каляндарныя вылічэнні для замацавання ведаў і іх пашырэння.

1. Падлічыць, колькі месяцаў і сутак змяшчаецца ў сонечным годзе, калі вядома, што трапічны год складаецца з 365,24220 сутак, а сінадзічны месяц – з 29,53059 сутак.

2. Які сёння год “ад стварэння свету”?

3. Католікі святкуюць Купалле 23 чэрвеня. Дабаўце 13 сутак і скажыце, калі адзначаюць асноўнае летняе свята праваслаўныя.

4. Як вядома, візантыйскі імператар Міхаіл III П’яніца пачаў царыць у 842 годзе. Летапісец “Аповесці мінулых гадоў” напісаў: «В год 6360, индикта 15, когда начал царствовать Михаил, стала прозываться Русская земля». Ці меў рацыю летапісец у назве года?

Заўвага. Згодна візантыйскага летазлічэння, індыкт ахопваў пятнацігадовы перыяд, пачынаючы з 1 верасня.

5. У “Аповесці мінулых гадоў” запісана пра самы старажытны беларускі горад: «В год 6370. И овладел всею властью один Рюрик и стал раздавать мужам своим города – тому Полоцк, этому Ростов, другому Белоозеро». Ці праўда, што больш 20-ці населеных месцаў Беларусі, пачынаючы ад Полацка да Давыд-Гарадка, неабходна лічыць старэйшымі за Маскву, якая ўпершыню згадана, як вядома, пад 1147 годам?

6. Перавядзі 1 студзеня XVII, XVIII, XIX, XX стст. на новы стыль.

7. Перавядзі 1 студзеня 1999 г. на стары стыль, 1899 г., 1799 г., 1699 г.

8. Суперкарабель “Цітанік” быў затоплены 15 красавіка 1912 г. А “Маскоўскія ведамасці”(№85) напісалі пра гэта 13 красавіка 1912 г., у пятніцу. Растлумачце з’яву.

9. Які быў дзень тыдня 1 студзеня 1590 г., 1585 г., 1625, 1722 г., 1887 г., 1982 г., 1843 г., 1720 г., 1592 г., 1924 г., 1644 г., 1880 г., 1944 г., 1792 г.?

Можна карыстацца каляндарнымі табліцамі, якія змешчаны ў розных выданнях (напрыклад, Володомонов, Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее / Н.В. Володомонов. – М., 1987, або *дадаткам 1*). Назаві з пералічаных высакосныя гады.

10. Выканаўца песні з папулярнай кінакамеды, дзе ёсць словы «Что они не делают не идут дела. Видно в понедельник их мама родила?», нарадзіўся 7 сакавіка 1941 г. у Маскве, а Юры Нікулін, які спявае там жа песню пра “дрынтраву”, 18 снежня 1921 г. на Смаленшчыне. Назавіце імя вядомага артыста і вылічыце сапраўды ў які дзень тыдня нарадзіліся папулярныя артысты кіно. Праверце, “шчаслівым” ці “нешчаслівым” днём з’яўляюцца 7 сакавіка і 18 снежня згодна адпаведных спісаў, змешчаных у раздзеле “Беларускі народны каляндар” (аўт. А.Лозка, с. 6).

11. У артыкуле “Вечны каляндар”, які змешчаны ў “Беларускім гістарычным часопісе” (1998. №4), пішацца: «А.С.Пушкін нарадзіўся 26 мая 1799 г. У які дзень тыдня ён нарадзіўся?». Далей сцвярджаецца: «Сапраўды, вядома, што Пушкін нарадзіўся ў чацвер., 8 чэрвеня па новым стылі...». Праверце правільнасць выказванняў і падмацуйце іх біяграфічнымі звесткамі з афіцыйных крыніц (падручнікі, энцыклапедыі і г.д.).

12. Васіль Ашарчук з вёскі Мілашавічы Лельчыцкага раёна звярнуўся ў адну з газет, каб дапамаглі правільна вызначыць, калі святкаваць яго маці дзень нараджэння. Яна толькі ведае, што нарадзілася ў 1917 г. на першы дзень Велікоднага посту.

Адказы

1. 12 поўных месяцаў і амаль 11 сутак.
2. $2009 + 5508 = 7517$ г.
3. 7 ліпеня.

4. Летапісец памыляўся. 842 год – 6350 год “ад стварэння свету” ($842 + 5508 = 6350$).

Літаратура для спраўджвання. Художественная проза Киевской Руси XI-XIII веков / Сост. И.П.Еремина, Д.С.Лихачёва. – М., 1957. – С. 292.

5. Полацк з 862 году (6370 – 5508), значыць ён старэй за сталіцу Расіі на 285 гадоў. Калі параўнаць іншыя старажытныя месцы Беларусі, то выявіцца, што сапраўды больш 20-ці з іх старэй 1147 года. Аднагодак Масквы – Брагін.

6. 11 (1+10), 12 (1+11), 13 (1+12), 14 (1+13) студзеня (адпаведна).

7. Адпаведна – 19 снежня 1998 г. (1.01.1999-13), 20 снежня 1898 г. (1.01.1899-12), 21 снежня 1798 г. (1.01.1799-11), 22 снежня 1698 г. (1.01.1699-10).

Літаратура для спраўджвання. Праваслаўны царкоўны каляндар.

8. У той час Расія карысталася юліянскім календаром, а заходнееўрапейскія краіны – сучасным, грыгарыянскім. $13 + 13 = 26$, гэта значыць, што на Захадзе было 26 красавіка.

9. Панядзелак, аўторак, серада, чацвер, субота, пятніца, нядзеля, панядзелак, серада, аўторак, пятніца, чацвер, субота, нядзеля.

Высакосныя гады – 1720, 1592, 1924, 1644, 1880, 1944, 1792. Год з’яўляецца высакосным, калі яго лік дзеліцца на 4, акрамя 1700, 1800, 1900, якія былі прызнаны невысакоснымі дзеля выпраўлення каляндарнай недакладнасці.

10. Андрэй Міронаў нарадзіўся ў пятніцу, а Юры Нікулін – у нядзелю, абое лікі лічацца “шчаслівымі”.

11. Згодна вызначэнняў па спецыяльных табліцах і формулах 26 мая 1799 года прыпадае на нядзелю, а не чацвер. Па новым стылі дата нараджэння А.Пушкіна – 6 чэрвеня, а не 8. Гэта пацвярджаецца ўсімі афіцыйнымі крыніцамі.

12. У гэтым знамянальным годзе праваслаўная Пасха адзначалася 1 красавіка па старому стылю, а пост пачынаўся 12 лютага ў панядзелак (згодна царкоўнага календара ў гэты дзень адзначаецца памяць прападобнай Марыі). Па

новаму стылю Васілю Ашарчуку можна было віншаваць сваю маці Марыю 25 лютага (12 лютага + 13).

Тэма 8. Зімовыя абрады і песні

Паняцце абраду і абрадавай паэзіі. Традыцыя, звычай і рытуал. Класіфікацыя абрадаў. Каляндарныя і сямейныя абрады. Аказіянальныя і спецыялізаваныя абрады і звычаі.

Разнавіднасці святкавання Новага года зімою народамі свету. Асаблівасці адзначэння Навагоддзя ў краінах Цэнтральнай і Усходняй Азіі, якія прытрымліваюцца сонечна-месяцава-юпітэрнага календара (з 21 студзеня па 20 лютага). Адзначэнне кельцкага (жывёлагадоўчага) старога Новага года (1 лістапада) народамі Брытанскіх астравоў. Увядзенне раждзественскага Новага года (25 снежня) ў Рыме (IV ст. н. э.) і яго бытаванне ў краінах Еўропы (XIII—XIV ст). Прычыны перахода на студзенскі стыль. Студзенскае Навагоддзе ў ВКЛ (з 1364 г.). Перавод справаводства канцылярыі Вялікага княства з вераснёўскага на студзенскі стыль (з 1550 г.).

Язычніцкае пакланенне дрэву ў навагодніх традыцыях. Старажытны германскі звычай адзначэння Новага года з елкай, а таксама з амелай, букам, цісам, ядлоўцам. Арэхавае дрэва – магічнае дрэва старажытных кельтаў на Брытанскіх астравах. Звычай распальвання бадняку (тоўстае палена) ў навагоднюю ноч. Дзед Мароз.

Усходнеславянскія зімовыя традыцыі. Спалучэнне язычніцкіх і хрысціянскіх традыцый у святах і прысвятках зімовага цыклу народнага календара

Піліпаўскія вечары – пара песень, прадзення і ткацтва. Сюжэты, паэтыка піліпаўскіх песень.

Каляды (Ражство Хрыстовае, Шчодрок, Вадохрышча) – апагей зімовых святкаванняў. Куцця. Культ продкаў. Павер’і, прыкметы, вераванні, варажба.

Традыцыйнасць і хрысціянскія ўплывы. Клопаты пра будучы ўраджай і хатнюю гаспадарку. Калядаванне і шчадраванне. Маскіраваныя тэатралізаваныя шэсці. Гульні: “Ваджэнне казы”, “Жаніцьба Цярэшкі”, “Яшчар”. Традыцыя батлейкі.

Калядныя ігрышча, святы і прысвяткі. Тры куцці: Першая Посная (Бедная, Галодная), Другая Шчодрая (Багатая, Мясная, Тоўстая), Трэцяя (Вадапосная, Хрышчэнская, Галодная). Калядныя абрады і звычаі, шчадраванне, ваджэнне “казы” (“кабылкі”, “вала”, “тура”, “мядзведзя”. “жорава”).

Дыялогі-“прадстаўленні” паміж мужам і жонкай падчас куцці з замаўленнем добрых ураджаеў у полі і на гародзе.

Паэтычныя творы: калядкі, шчадроўкі – іх дамінантныя матывы пра будучыню роду. Сімволіка абрадавых песень. Калядныя песні, іх характэрныя асаблівасці. Шчадроўскія – калядныя песні, якія выконваліся напярэдадні Новага года з прыпевам “Шчодры вечар”. Тры групы калядак і шчадровак:

1) язычніцкага паходжання, якія не зведалі моцнага хрысціянскага уплыву (“Пайшла Каляда, калядуючы”, “Го-го-го, каза” і іншыя з прыпевамі тыпу “Каляда”, “Лада”, “Шчодры вечар, добры вечар”, “Шчодры вечар добрым людзям”);

2) песні Раства, у якіх праяўляецца хрысціянскі пачатак, могуць несці значны адбітак фалькларызацыі, гэта т. зв. духоўныя песні;

3) калядкі, што падвергліся пэўнай хрысціянізацыі, напрыклад, за кошт уключэння ці замены прыпеву на “Святы вечар”, “Святое Васілле” і іншыя.

Падзел беларускіх калядных песень паводле ідэйна-тэматычнага зместу:

1) агульнакалядныя (песні, якія па сваім змесце можна назваць перадкаляднымі, пераходнымі ад піліпаўскіх да ўласна калядных:

*Ой, калядачкі, калядачкі,
Вы барджэй, вы барджэй,
Вы прынясіце ў бліны дражджэй.
Нам піліпаўка надакучыла,*

Жываты нашы пазамучыла...

- 2) віншавальна-велічальныя калядкі гаспадару і гаспадыні, дачцэ, сыну;
- 3) жартоўныя канцоўкі да песень;
- 4) каза;
- 5) Васілліе;
- 6) калядныя карагоды і гульні лірычнага і жартоўнага характару;
- 7) песні, прымеркаваныя да каляд (пераважна на сямейную тэматыку, пра няшчасную долю маладой ў чужыне).

Выразнасць паэтычных прыёмаў: параўнання членаў сям’і гаспадара з ясным месяцам, красным сонцам і дробнымі зоркамі, гіпербалізацыі поспехаў гаспадара і гаспадаркі. Улюбёныя мастацкія прыёмы калядак і шчадравак – паўторы, трохкратнасць, паралелізмы. Багацце вобразнай сімволікі, сталых эпітэтаў, алітэрацыі, інверсіі і інш.

Вясельна шлюбныя, эратычныя рытуалы падчас Каляд: “Яшчар” (“Яшчур”), “Жаніцьба Цярэшкі”. Іх сувязь з язычніцкімі культамі Велеса і Лады. Песні тыпавыя і прымеркаваныя, што выконваліся падчас “Жаніцьбы Цярэшкі”.

Варажба і гаданне на Каляды і Багатую куццю: на даўжыню ільну, на ураджай зерня, на суджанага і замужжа, на будучы лёс.

Традыцыя **батлейкі** – старадаўняга лялькавага тэатра. Асноўны сюжэт – нараджэнне Выратавальніка Свету; роля інтэрмедый з удзелам асоб традыцыйнага беларускага жыцця. Паходжанне батлейкі і распаўсюджанне ў славянскіх народаў (расійскі вяртэп, украінскія і польскія варыянты). Музычна-паэтычнае суправаджэнне спектакляў батлейкі.

Грамніцы (Стрэчанне) – дзень сустрэчы зімы з летам, Свята Свечкі і “жывога агню”, што абараняе чалавечую прастору ад злых духаў. Магічная сутнасць грамнічных свечак, іх выкарыстанне ў прыродна-каляндарных і сямейных абрадах і рытуалах.

Масленіца (Масленка, Масніца, Валоссе) – свята заканчэння зімы, развётання з ёю, што цягнулася тыдзень (Маслены, Сырны, Крывы, Пусты, Развітальны тыдзень). Асноўныя масленічныя абрады і гульні: цяганне калодкі, катанне на санках і конях, гушканне на арэлях. Наведванне і шанаванне цешчы і бабкі-павітухі. Традыцыі пакланення Воласу (Вялесу) – апекуну жывёлы.

Распаўсюджанне Масленіцы на Беларусі і ў іншых краінах Еўропы.

Асноўныя матывы і паэзія масленічных песень. Тэматычныя блокі масленічных песень:

- 1) апісальныя “А ў нас сёння Масленіца”, “Чаму цябе, Масленка, ды ня сем нядзель?”;
- 2) карагодныя “На вуліцы дзеўкі гулялі”;
- 3) “А ў полі бяроза”, звязаныя з паведамленнем аб нараджэнні сына і, такім чынам, падкрэсліваннем ролі бабкі-павітухі;
- 4) прысвечаныя свякрусе “На гарэ бабы сядзелі”;
- 5) з матывам выбару пары “А на вуліцы, а на шырокай”;
- 6) жартоўныя “На гарэ зайчык сцелецца” і інш.

Масленіцу можна лічыць адначасова апошнім зімовым і першым веснавым святам, пацверджаннем чаму з’яўляюцца прыпевы масленічных песень: “Гу-та-та, гу-лі-ля”, “Ай, люлі”, “Ой, люлі-люлі” са зваротам да імя багіні Лялі (Лёлі).

Пытанні да семінарскіх заняткаў

1. Святы і прысвяткі зімовага перыяду.
2. Сутнасць каляднага ігрышча.
3. Паэзія зімовага цыклу. Піліпаўскія і калядныя песні.
4. Калядныя абрады і звычаі, шчадраванне.
5. Зімовыя забавы, “ваджэнне казы”, “Яшчар”, “Цярэшка”.
6. Традыцыя батлейкі.
7. Масленічныя абрады, гульні, песні.
8. Асноўныя матывы масленічных песень.

9. Зімовы перыяд народнага календара ў краінах Еўропы.

Практычныя заняткі

1. Падрыхтоўка паведамленняў пра навагоднія традыцыі розных народаў свету, беларускія Каляды.

2. Вывучэнне калядных песень і абрадавых гульняў з мэтай сцэнічнага ўвасаблення.

3. Знайсці ў тэкстах песень зімовага цыклу прыклады паралелізму, метафары, гіпербалы, паўтораў, трохкратнасці, сталых эпітэтаў, алітэрацыі, інверсіі.

Тэма 9. Святы і каляндарна-абрадавая паэзія веснавога перыяду

Астранамічная аснова веснавых навагодніх свят. Астранамічнае раўнадзенства і сапраўдны або трапічны год (365 дзён 5 гадзін 48 хвілін 46 секунд). Хрысціянізацыя ўсходнеславянскіх народаў і прыняцце летазлічэння візантыйскага ўзору з мясцовымі традыцыямі (эра – “ад стварэння свету”, веснавое Навалецце). Прыняцце Грыгарыянскага календара як удасканаленне юліянскага летазлічэння. Далейшыя пошукі аптымальных сродкаў календара. Афіцыйныя каляндарныя стылі еўрапейскіх краін (25 снежня, 1 студзеня, 1 сакавіка, 25 сакавіка, Пасха, 1 верасня).

Разнастайнасць і багацце веснавога календара і параўнанне яго са святамі, прысвяткамі, звычаямі народаў Еўропы. Сімволіка і прызначэнне веснавых святаў. Захаванне і сцвярджэнне ў веснавых святах культаў: расліннасці, нівы, жывёлы. Магічны сэнс шматлікіх абрадавых дзеянняў, гукаў (слова і музыкі).

Параўнанне сістэмы язычніцкіх і хрысціянскіх святаў, спалучэнне іх у сучасным календары. Асаблівасці сістэмы веснавых прысвяткаў і святаў у праваслаўных беларусаў і каталікоў.

Гуканне вясны (Гувясна, Вясна, Прошчаны дзень, Масленыя загавіны, Сырапусная) у апошні дзень Масленага тыдня. Абрады, звязаныя з закліканнем вясны. Песні-вяснянкі і іх змест: замыканне зімы і адмыканне лета, услаўленне

вясны. Вяснянкі: характэрныя прыкметы (абавязковыя загуканні “Гу-у!”, “Агу!”, “Угу!”, “Аю!” у канцы кожнай песеннай фразы; тыпавыя сюжэты), змест, вобразныя сферы. Міфалагічныя вобразы Вясноўкі і Ярылы – божышча веснавой урадлівасці і плоднасці.

Аграрна-магічны і працоўны характар веснавой паэзіі. Вобразная сфера песень-вяснянак, якімі загукалі вясну (заклічак). Вобразы птушак – адны з улюбёных у веснавой паэзіі. Адмыканне вясны і замыканне зімы як паэтычны сімвал перамогі жыцця, нованараджэння, надыходу пары кахання. Роля і месца звязанай з гэтым тэмы кахання. Перапляценне ў веснавой паэзіі матываў добрага ўраджаю і шлюбнага шчасця. Прыём гіпербалізацыі ў планаванні будучага ўраджаю як элемент аграрнай магіі:

*На полі снапамі,
У гумне стагамі,
На таку ўмалотна,
Ў арудзе прысыпна,
А ў млыне прымолна,
Ў дзяжы падыходна,
А ў пячы пячыста,
На стале краіста.*

Адзін са скразных вобразаў-сімвалаў веснавых песень – дзявочы вянок. Яго дваістая роля: атрыбут абрадаў і песень, удзельніцамі і выканаўцамі якіх былі дзяўчаты, а таксама эстэтычная.

Адлюстраванне ў тэкстах песень сялянскай рэальнасці (вясна “з пунькі сянцо вынесла, з току саломку вытрасла, з клеці зярно вымела”) і надзей на лепшае (вясна прынясла малым дзеткам па яечку, старым бабкам па кіёчку, белым малойцам па коніку, дзевачкам па вяночку, малодачкам красёнцы, на лясочак лісточак і вясёлы дзянёчак і г. д.).

Саракі (Соракі, Сорак пакутнікаў) – дзень веснавога раўнадзенства, свята птушак і канчатковага надыходу вясны. Спалучэнне язычніцкіх і хрысціянскіх элементаў; праявы фетышызму (“жаваранкі” з цеста), анімізму (пакланенне птушкам – качцы, жаваранкам), магіі (лічбы 40, перакідванне палак цераз хату і інш.). Падобнае святкаванне Дня 40 пакутнікаў у паўднёва-славянскіх народаў.

Паставыя песні – адзіная група песень вясенне-летняга цыкла, якія спяваюцца ў хаце. Апрача лірычных да іх далучаюцца “старасвецкія псалмы” і так званыя набожныя песні, у тым ліку і “Пра Смока”, якая магла спявацца і на Юр’я.

Пахавальны тыдзень (перад Вербніцай), **Камаедзіца**. **Дабравешчанне** (Дабравешчанне, Звеставанне); правядзенне на Ўсходнім Палессі абраду “ваджэння і пахавання стралы”. **Вербніца** (Вербны тыдзень).

Вялікдзень (Вялічка, Паска) – вялікае гадавое свята, характэрная адметнасць беларусаў. Сімволіка чырвонага яйка ў старажытных міфах народаў свету (Кітай, Егіпет), у традыцыі беларусаў, у хрысціянскай свядомасці. Уяўленне пра птушынае веснавое яйка як пра мікракосм, у якім адлюстроўваецца Сусвет. Язычніцкія карані свята веснавога раўнадзенства. Традыцыі хрысціянскай Пасхі (афіцыйна з 525 г.). Вербніца. Чысты чацвер. Велікодныя абрады і звычаі. Валачобніцтва, еўрапейскія паралелі традыцыі. Асаблівасці правядзення валачобных віншаванняў. Каляндарныя валачобныя песні – характэрная адметнасць беларусаў. Адлюстраванне ў іх пасхальнага, благавешчанскага і сакавіцкага стыляў. Земляробчая і паэтычная аснова каляндарных валачобных песень. Рэгіянальная праява валачобніцтва – кукольнікі.

Абрад абыходу хат сялян валачобнікамі (лалоўнікамі, лалыншчыкамі) са спевамі велічальна-віншавальных песень гаспадару, гаспадыні, іх дзецям, бабцы і выказваннем дабрых пажаданняў. Параўнанне з калядным абрадам абыходу дамоў. Устойлівасць традыцыі і яе існаванне ў сучаснасці. Велікодныя (валачобныя) песні, іх матывы, характэрныя прыкметы, спецыфічныя напевы.

Вобразы земляробаў і святых – апекуноў сялянскай нівы. Матывы велікодных песень: каханне, сямейнае жыццё, дабрабыт. Антыфонны характар выканання валачобных песень. Жвавасць і прыўзнятасць спеваў, акцэнтаваны рытм і маршавы рух.

Разнастайнасць і характэрнасць прыпеваў валачобных песень: “Вясна красна на ўвесь свет”, “Вясна красна, дзень цёплы”, “Вясна красна, зялёна”, “Чырвоны цвет на ўвесь свет”, “Зялён явар кудравы”, “Зялён явар малады”, “Зялёнае жыта ў дуброве”, “Зялёна ёлка, зялёна”, “Зялёна траўка-мураўка”, “Ды віно ж маё зеляное”, “Спявайце, хлопцы, спявайце”, “Іграйце, малойцы, гуляйце”, “Няхай так будзе”, “Зялёны сад вішнёвы”, “Жаркая сонца ў ваконца”, “Чырвона рожа, сад зялёны вішнёвы”, “Лалым-лалым-лалым”, “Лёлі-лёлі, лёлі-лёлі, лёлі-лёлі”, “Гэй, лолам”, “То ж была пава-харашуха”, “Да павіна душа ў рай пайшла” і інш. Хрысціянскі варыянт рэфрэна – “Хрыстос васкрос, сын Божы”.

Тэкст валачобнай песні – прыклад цудоўнага валодання беларускіх творцаў паэтычным арсеналам песеннай мовы. Шырокае выкарыстанне сталых эпітэтаў (салодкі мёд, белы сыр, ключы залатыя, жнейкі маладыя), параўнанняў, гіпербал, паўтораў, анафар, цікавых форм рыфмоўкі. Траіснасць паўтораў, зваротаў, паралелей.

Ушэсце. Абрад “**Ваджэння і пахавання стралы**”. Асаблівасці ваджэння карагодаў пахавання стралы і асноўны змест песень.

Свята **Юр’я** (Ягорыя, Георгія) – апекуна жывёлы. Яго язычніцкія папярэднікі – Вялес і Ярыла. Юр’еўскія абрады (абкурвання, закопвання яек, качанне ў расе і інш.), іх гаспадарчая сутнасць: першы выпас жывёлы і першы выхад селяніна на палеткі. Ахова свойскай жывёлы ад паморку і ад нападу дзікіх звяроў. Асноўныя матывы юр’еўскіх песень: адмыканне зямлі, выпусканне расы, земляробчыя клопаты селяніна, якія разнастайна вар’іруюцца ў тэкстах. Юр’еўскія дыялогі замоўна-магічнага характару, прыгаворы. Вобраз Юр’я як апекуна жывёлы і параўнанне яго з вобразам простага селяніна. Уплыў

хрысціянскіх легенд пра Георгія-Перамоганосца і яго барацьбу са змеем (Цмокам).

Песні-гульні Юр'еўскага блоку “Юр'я нежанаты”, “Ой, Юр'я, Юр'я, не вядзі дзевак у танок”. Творы гумарыстычнага характару.

Радаўніца (Радуніца, Провады, Мёртвы дзень) – дзень памінання памерлых на могілках.

Ляльнік, Іван Веснавы (апякун земляробства), Мікола Веснавы (свята пастухоў, апякун земляробства). **Ушэсце** (Ушэснік, Шоснік) – дзень агляду жыта. **Зялёная (Кляновая) субота** (Май, Зялёныя святкі). **Сёмуха** (Сямік, Тройца, Клечанне): культ продкаў і расліннасці ў старажытнай традыцыі беларусаў. Паэтызацыя прыроды. Асноўныя матывы траецкіх песень: завівання вяночкаў, кумлення, шлюбных адносін, замаўлення добрага зараджэння будучага ўраджаю:

...Пасею жыта, ды няхай зародзіцца,

Пасею жыта, пасею пшаніцу,

Зарадзі, Божа, усяку пшаніцу...

Свята “**Куста**” на Піншчыне – выразная рэгіянальная праява культа расліннасці. Ваджэнне Куста-дзяўчыны па вёсцы і выпраўленне яе з песнямі ў поле; услаўленне зеляніны. Тыпавы змест куставых песень: абыход двароў вёскі дзявочым войскам і іх адорванне, любоўная і сямейна-бытавая тэматыка. Вялікая разнастайнасць варыянтаў тыпавых напеваў куставых песень. Частковая роднаснасць з траецкімі песнямі па прычыне прымеркавання Троіцы да яцычніцкіх святкаванняў Куста.

Русальны (Граны, Крывы, Духаў) **тыдзень**: звычаі, паэтычныя і музычныя асаблівасці песень. Асноўны сэнс русальнага свята – вывесці русалку з вёскі, кінуць у жыце, адвесці да бору, пазбегчы небяспекі. Русальныя павер'і і песні. Паэтычныя ўяўленні аб русалках як душах дзяўчат або немаўлят, што памёрлі нехрышчонамі або гвалтоўнай смерцю. Вобраз вады, якая можа вярнуць жыццё.

Іншыя веснавыя святы і прысвяткі «рухомага» календара.

Веснавыя карагоды і гульні. Бытаванне карагодаў ад першага веснавага свята – гукання вясны – да русальнага тыдня. Шлюбны і сямейны матывы веснавых карагодаў. Шырокае выкарыстанне прыёму паралелізму: селязень – вутка і малойчык – дзевачка, стада гусей – арол і карагод дзевачак – панічык на коніку. Пераход карагодаў і карагодных песень з абрадавых ў пазаабрадавыя. Формы карагодаў: кола, дзве шарэнгі, ланцужок, “крывы танок”, з хаджэннем парамі, утварэннем “варот”, “плятня”, падвойнага кола.

Пытанні да семінарскіх заняткаў

1. Разнастайнасць і багацце веснавага календара.
2. Паэзія вясны.
3. Гуканне вясны.
4. Велікодныя песні, іх матывы.
5. Святы і прысвяткі «рухомага» календара.
6. Веснавыя карагоды і гульні.
7. Асноўныя матывы юраўскіх песень.
8. Траецкія песні. “Куст”.
9. “Ваджэнне і пахаванне стралы”, русальныя звычаі.

Тэмы для рэфератаў

1. Святы пастухоў.
2. Паэзія валачобных песень.
3. Веснавыя святы беларусаў і народаў Еўропы.

Практычныя заданні

1. Прааналізуйце, які гадавыя святы ўзгадваюцца ў тэксце валачобнай песні “Ідзем, пайдзем” і вызначыце каляндарны час, у які яны святкуюцца.

Напрыклад: Святыя Саракі – 22 сакавіка..

Складзіце спіс хранонімаў (свят і прысвяткаў), што ўпамінаюцца ў тэксце песні. Адшукайце ў ёй радок з асноўным святам, які распачынае гадавое

земляробчае кола («Катораму святу наперад пайсці...»). Складзіце паэтычны календар на аснове велікодных песень.

Ідзём, пайдзём,

*Няхай так будзе!**

У слаўны дом,

Сняём песню

Таму-сяму,

Пану гаспадару,

Слаўнаму мужу

І з жаною

Маладою.

Пане гаспадару,

Устань рана,

Мыйся бела.

Сядзь пад вакном

На ўсход сонца,

Глянй на двор,

Што дзеецца,

Лялеецца.

Ды на двары

Шацёр стаіць

Навюсенькі,

А ў тым шатры

Прастол стаіць,

Ля прастола

Крэсла стаіць,

А ў тым крэсле

Сам Бог сядзіць.

Каля Бога

Ўсе святыя

Шахуюцца,

Рахуюцца,

Катораму свяціцу

Ўнярод ступіць.

Ясень красен

Ўнярод пайшоў,

Пасля таго

Святы Казімір

Дровы сякець

І ў клад кладзець.

Святое Благавешчанне

Жыццо рушыць,

Хоць пад сняжком –

З божым душкам.

Святая Вербніца

Вярбу ломіць,

Ў касцёл нясець,

Пасвянцаець.

Чысты чацвер

Ачышчаець.

Святы Вялікдзень –

Разгаўляюцца

З чырвоным яйкам,

З белым сырам,

З малым сынам.
Святая праводня –
Дай жа, Божжа,
Мае дзеткі,
Гэта святца
Праваджаці
І другога
Дачакаці!
Святая Радаўніца –
Садоўніца,
Сады садзяць,
Паліваюць.
Святы Юры,
Божы ключнік,
Асядлаў каня
Варанога,
А сядзельца
Залатое,
Узяў ключы
Залатыя,
Паехаў у поле,
Адамкнуў зямлю,
Пусціў расу
Мядовую,
Расу мядовую,
Траву шаўковую.
Святы Мікола –
З сяўбой у поле,

Святы Барыс –
Збожжа павыш,
Святы шоснік
Колас точыць,
Выплыць хочыць.
Святая Тройца –
У лес ідуць,
Май ламаюць,
Май устаўляюць.
Святы Дзевятнік
Па межах ходзіць.
Зёлкі ірвець,
Вянкі віець.
Святы дзесятнік –
У жыце пятака,
Святы Іван –
І вам, і нам,
Свято Пятро –
Ў жыце ядро,
Святы Ілля –
Стара жняя:
Што раз махнець –
Снапок нажнець.
Што снапочак,
То бочачка,
Што бабачка,
То копачка.
Свята Прачыста –

Ў полі ўрачыста.
Святы Змітры,
За ўсіх хітры,
Піва варыць,
Жану поіць.
Сыноў жэніць,
Дачок выдаець,
Пасаг даець.
А сыночку
Па канёчку,
А дачушцы
Па кароўцы.
Святы Пакроў –
З поля дамоў,
Зямлю лёдам
Пакрываець,
Пчолку – мёдам,
Дзеўку – вянком,
Бабу – чапцом.
Пане гаспадару,
Масці кладку,
Заві ў хатку.
Гэтыя госці
Нячаста ходзяць,
Мала просяць,
Раз у гадок:
Пачынальніку –
Чырвон золты

Ды на боты,
А маім братам –
Хоць па дзесятку.

Зап. Язэп Каяла ў 1938 г. у
г. Рызе ад А. Навіцкай. (БНТ,
Валачобныя песні, № 83. С. 149-152).

2. Визначыце, да якога жанру песень веснавога земляробчага цыклу належаць наступныя фрагменты тэкставых прыкладаў:

а) ...Прывяду русалак ў зеляное жыта,

Рана-рана, ў зеляное жыта.

Там русалкі ў жыце зялёным сядзелі,

Рана-рана, зялёным сядзелі...

б) ...Не бушуй, воле, бо пайдзеш у поле,

Ге-е-е, бо пайдзеш у поле.

Дзеўка плача – замуж хоча,

Ге-е-е, замуж хоча...

в) ...Ў карагодзе мы былі,*

Ай, люлі, мы былі.

А што ж мы там відзелі,

Ай, люлі, відзелі?..

*Кожны радок паўтараецца.

г) ... Да выкаць, пане,

Тры барылкі гарэлкі,—

Прывялі куста

Да й хорошыя дзеўкі.

А кала куста

Сачавічанька густа,

А кала пянёк

Да й няма нічагенька...

д) А сягоння Ягоры,

Пагонімце, дзеўкі, у поле.

Ешце, каровушкі, травушку,

Піце, каровы, вадзіцу!..

е) Зіма з летам стракалася,

Пра здароўе пыталася:

Здароў, зімачка з кастылькамі!

Добрае здароўе, лецечка з кіенкамі...

ж) У нас сягоння благавешчанне,

*Ох і я, леле, благавескі дзень.**

У нас дзевачкі дарагі тавар,

У нас хлопчыкі дзяшовы тавар.

** Прыпеў “Ох і я, леле” спяваецца здругой часткай кожнага радка.*

з) ...Мы тобі, пане, Куста пісьні спывалы,

Здоров’я всім вас на всэ літа жадал(ы).

Ныхай шыныца юв полю колышыцца,

Ныхай наша Куста всэ літо высылыц(ца).

Ныхай шыныца юв полю буе,

Ныхай наша Куста дай по світу гуля(е).

4. Знайдзіце ў тэкстах валачобных песень пяць прыпеваў, якія не былі пералічаны ў дадзеным дапаможніку.

Тэма 10. Паэзія і абраднасць лета

Летні каляндар беларусаў і народаў Еўропы. Свята летняга сонцастаяння ў народаў свету і ў беларусаў. Асноўнае свята лета – Купалле, сан-Джавані (у рымлян), Жан Баціст (у французай), Сан-Хуан, або Сан-Жуан (у іспанцаў), святы Джон (у народаў Брытанскіх астравоў), святы Ханс (у нарвегаў), Іёнсок (у датчан), Мідсамар (у шведаў), Іван Куपाвац (у харватаў), Янаўдзень (у балгараў) і г.д. Падобнасць рытуалаў і абрадаў (паленне кастроў, скаканне праз іх, збор зеляніны, павер’і пра ведзьмаў, водныя купанні і інш.). Язычніцкая аснова і хрысціянскі элемент.

Летні каляндар беларусаў і народаў Еўропы. Святы, прысвяткі і звычаі летніх месяцаў.

Купалле (Іван Купала) – старажытнае свята летняга сонцастаяння. Звычай “гульні сонца” як сведчанне шматгадовых назіранняў чалавека за асноўным свяцілам з астранамічна-часавымі мэтамі. Язычніцкія ігрышчы і праследаванні іх царквою. Навагодняя (Навалетняя) сімволіка Купалля: “кола”, “новае лета” і інш.

Этымалогія назвы свята, сімволіка абрадавых дзеянняў. Культ сонца, агню, вады, расліннасці. Міфічныя ўяўленні, звязаныя з Купаллем. Чароўныя пераўтварэнні. Папараць-кветка і звязаныя з ёю народныя легенды. Вобраз папараць-кветкі ў беларускім фальклоры і мастацкай культуры. Купальская варажба. Вобраз добрага купальскага дзядка.

Карагоды і песні. Вобразы Купалы, Купалачкі, Купальніцы ў абрадавых песнях. Баладныя матывы, тэма кахання і шлюбу. Гумарыстычныя сюжэты ў купальскіх песнях.

Асноўны паэтычны матыў – саярны; паўтор у пачатку і ў канцы кожнага песеннага радка зварот да сонца:

Сонейка, чаму Янава ночка невялічка?

Сонейка, сонейка, бо ты рана ўсходзіш...

Купальскія песні – адзін з самых багатых блокаў летняга каляндарна-абрадавага цыклу беларусаў. Паэзія Купалля, яе светлы, аптымістычны, святочны настрой. Дзве галоўныя тэмы купальскай паэзіі: аграрная і любоўная. Дыялагічнасць купальскіх песень і звязаная з гэтым кампазіцыя верша.

Класіфікацыя купальскіх песень паводле функцыянальна-тэматычнага прынцыпу (паводле А.С.Ліса):

1. Песні пачатковага перыяду Купалля
 - а) песні, што суправаджалі збор зёлак;
 - б) песні, у якіх выражалася просьба добрага надвор'я для купальскага гуляння;
 - в) купалкі, што заклікалі моладзь ісці на гулянне;
 - г) песні, звернутыя да сонца, месяца, купальніцы з просьбай раскласці агонь.
2. Песні і карагоды, што выконваліся каля купальскага вогнішча:
 - а) песні, звернутыя да Купалы, Купалінкі;

б) жартоўныя песні, у якіх агулам высмейваліся хлопцы і дзяўчаты свайго сяла;

в) песні, што высмейвалі дзяўчат суседняга сяла;

г) песні, што высмейвалі недахопы паасобных хлопцаў і дзяўчат.

3. Купальскія песні аграрнага зместу.

4. Купалкі любоўнай і сямейнай тэматыкі.

5. Купальскія балады.

Купальскія баладныя сюжэты “Кароль хоча страціць (застрэліць, казніць) сваю дачку”, “Брат забівае сястру”, “Войт збірае паноў на раду-суд над дачкою, “што на бацьку няславу пусціла”.

Абрад кумавання. Свята **Пятрок**. Пятроўскія песні – своеасаблівы працяг купальскіх. Агульнасць сюжэтаў, якія адрозніваюцца толькі зачынам. Большае развіццё лірычнага пачатку, тэмы кахання, хуткага замужжа і сямейнага жыцця. Маналагічнасць і індывідуальная паглыбленасць тэкстаў пятроўскіх песень. Паралелізм у інтымнай лірыцы (“Чаму, селязень, смуцен, невясёл?”), набліжэнне тэкстаў да пазаабрадавых. Блізкасць часткі пятроўскіх і сёмушных (траецкіх) песень, якая абумоўлена супольным звычаем кумавання, характэрным для абодвух свят.

Персаніфікацыя летніх аграрных святаў у вобразах Купалкі, Яна (Івана), Пятра, Іллі; сялянскія заняткі міфалагічных асоб у тэкстах купальскіх і пятроўскіх песень.

Святы: **Ілля** (мяжа між летам і восенню), **Яблычны Спас**, **Прачыста**.

Жніво – вянец працоўнай дзейнасці. Абрады зажынак і дажынак. (Ілюстрацыя). Песні зажынкавыя, уласна жніўныя і дажынкавыя. Іх працоўная аснова і сацыяльныя матывы. Антыпрыгонніцкая, антыпанская накіраванасць жніўных песень. Сямейныя адносіны, вобраз працаўніцы-жніі. Спарыш і раёк у дажынкавых песнях. Паэтыка і эстэтыка працы. Вераванні, рытуалы і гульні – магічная аснова і паэтычнасць светабачання.

Ілюстрацыя 10. На жніве

Жніўныя песні. Пераключэнне каляндарных песень ад рытуальнай сугесціі да лірыка-драматычных маналагічных выказванняў. Уласна жніўныя працоўныя песні і песні, прымеркаваныя да жніва (лірычныя “у час жніва”, карагодныя “як ідуць з поля дамоў”). Асноўныя матывы працоўных жніўных песень – выказванне журбы, гора, скаргі: успаміны аб бацькоўскім доме, доля ўдавы, сіраты, маладой жанчыны ў сям’і нялюбага мужа. Драматызм разгортвання мелодый жніўных песень, спецыфічнасць падачы. Спалучэнне яскравых замалёвак прыроды з псіхалагічнай заглыбленнасцю выказванняў-маналогаў. Высокая паэтычнасць зваротаў да сонца, зары, лесу, дубровы ў зачынах песень. Смехавы напрамак у рэалістычным адлюстраванні працы ў час жніва.

Тры групы прымеркаваных да жніва песень:

1. Лірычныя песні, што працягваюць вобразна-эмацыянальную сферу веснавой лірыкі.
2. Летнія карагодныя шэсці, “як ідуць з поля дамоў” з жартоўна-бытавой і любоўнай тэматыкай.
3. “Паходныя” (“пад шаг”) песні і маршы ўрачыстага характару, уласцівыя дажынкавым святкаванням.

Пытанні да семінарскіх заняткаў

1. Святкаванне летняга сонцастаяння ў народаў свету.
2. Традыцыі беларускага Купалля.
3. Паэзія купальскіх песень.
4. Абрады і паэзія жніва.

Практычныя заданні

1. Каляндарныя вылічэнні. Падлічыце, на колькі сутак не супадае дата святкавання Купалля ў католікаў і праваслаўных ад дня летняга сонцастаяння?
2. Адшукайце ў купальскіх песнях прыкметы (“архетыпы”) новага года.
3. Падрыхтоўка рэфератаў: “Англійскі і беларускі Стоўнхенджы”, “Сонечны каляндар”, “Адзначэнне дня летняга сонцастаяння ў адной з краін свету”.
4. Правядзенне дыскусіі на тэмы: “Ці маглі нашы продкі адзначаць Новы год летам?”, “Чаму царква праследавала асноўнае свята года – дзень летняга сонцастаяння?”.
5. Падбярэце прыклады купальскіх песень адпаведна іх класіфікацыі паводле функцыянальна-тэматычнага прынцыпу. Ахарактарызуйце паэтычныя прыёмы, што сустракаюцца ў тэкстах песень.
6. Выпішыце і прааналізуйце з культуралагічных пазіцый прыпевы купальскіх песень.
7. Вывучэнне і спяванне купальскіх песень, а таксама выкананне абрадавых гульняў.

Тэма 11. Восеньскія песні і абраднасць

Адзначэнне восеньскіх свят народамі свету. Пачатак Новага года ў верасні з візантыйскага перыяду. Вулканаліі старажытных рымлян. 321 г. – афіцыйнае ўвядзенне святкавання пачатку новага года (з 23 верасня, затым з 1 верасня) рымскім імператарам Актавіянам Аўгустам. Асаблівасці святкавання вераснёўскага Навалецця старажытнымі германцамі, егіпцянамі (Александрыйскі

каляндар, 26 г. да н. э.), манголамі, грузінамі, яўрэямі. Каляндар Французскай рэвалюцыі. Увядзенне вераснёўскага Навалецця (каляндарнага стылю) ў Расіі (з 1493 па 1700 гг.) замест 1 сакавіка. Выкарыстанне яго ў ВКЛ побач з візантыйскім студзеньскім стылем, у «Малой падарожнай кніжцы» Ф. Скарыны.

Канцэнтрацыя святкаванняў вакол дня асенняга раўнадзенства (22—23.09): Багач (8/21.09), Стаўроўскія Дзяды (13/26.09), Звіжанне (14/27.09), Іван Пакроўны (26.09/9.10). Асенні народны каляндар беларусаў і народаў Еўропы. Традыцыі беларускага Багача (Малая Прачыста, Другая Багародзіца, Нараджэнне Божае

Маці, Зельная).

Ілюстрацыя 11. На старадаўніх могілках

Памінальныя звычаі. «Дзяды» (ілюстрацыя).

Дзень Сымона – свята асенняга Навалецця (1/14 верасня). Прападобны Сямён Столпнік (459 г.). Пачатак індыкта, Навалецця (з праваслаўнага царкоўнага

календара). Сымон у беларускіх прыказках і прыкметах,

звычайх.

Ілюстрацыя 12. Ля пасьвета

Абрад «Жаніцьбы коміна (пасьвета, лучніка)». Асноўная рытуальная песня «Ой, прыйшлі ж ночанькі доўгенькі...». Выкарыстанне народна-каляндарных матываў пісьменнікамі і мастакамі: словы Алаізы Пашкевіч (Цёткі) пра лучнік у «Лучынцы». Вераснёўскія традыцыі народаў Еўропы запальвання святла ў майстэрнях. Свята Агню ў індыйскім эпасе «Рамаяна».

Свята **Багач**. Вобразна-асацыятыўная аснова вераванняў на свяце Іван-Галавасек. Узвіжанне – легенды, звязаныя з культам змеяў. Пакроў – мяжа восені і зімы. Змітраўскія Дзяды. Семантыка і сімволіка абрадавых святаў, спалучэнне ў іх аграрных і хрысціянскіх матываў.

Талака і талочныя песні. Гуманны звычай чалавечай узаемадапамогі на Беларусі. Песні веснавой, летняй і вясновай талокаў. Магічныя матывы і адлюстраванне гаспадарчых работ у талочных песнях.

Восеньскія песні – адметная з’ява ў беларускай народна-песеннай творчасці. Спецыфіка беларускіх восеньскіх песень, іх прымеркаванасць у беларускай народнай традыцыі да работ і звычай-святкаванняў, што адбываюцца ў гэту пару года. Матывы кахання і шлюбу, псіхалагізм. Ярынныя песні, пастухоўскія, песні пры лёне, на піва («Наварыў верабей піва»), пры збіранні журавін, грыбоў, арэхаў. Песні на супрадках (прадзільныя). Абходныя песні «на Чуды». Перавага сярод восеньскіх песень з тэматыкай замужжа (бо пасля Івана Пакроўнага да Піліпаўкі гулялі сялянскія вяселлі), а таксама лірычных песень з

4. Барташэвіч, Г.А. Беларуская паэзія веснавога цыкла і славянская фальклорная традыцыя / Г.А. Барташэвіч. – Мінск, 1985. – 184 с.
5. Беларуская народна-паэтычная творчасць : вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў ВНУ / В.К. Бандарчык, К.П. Кабашнікаў, М.Р. Ларчанка і інш.; пад агульнай рэд. – Мінск : Выш. школа, 1979. – 448 с.
6. Беларускі фальклор. Хрэстаматыя. – Мінск, 1970, 1977, 1985, 1996.
7. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: у 2 т. – Т. 1: А капэла – Куцця. / Рэкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 2005. – 768 с.
8. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: у 2 т. Т.2: Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – «Яшчур» / Рэкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 2006. – 832 с.
9. Валачобныя песні / Уклад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 560 с.
10. Веснавыя песні / Склад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей; склад. муз. часткі В.І. Ялатаў. – Мінск, 1979. – 608 с.
11. Веснавыя святы / Аўт.-склад. А. Аляхновіч, А. Лозка. – Мінск, 2000. – 150 с.
12. Володомонов, Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее / Н.В. Володомонов. – М.: Наука, 1987. – 80 с.
13. Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии. – Мінск, 1993. – 478 с.
14. Гульні, забавы, ігрышчы / Скл. А.Ю. Лозка. – 3-е выд. – Мінск, 2003. – 534 с.
15. Жыцця адвечны лад: Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 2 / Уклад. У. Васілевіча. – Мінск, 1998. – 607 с.
16. Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі / Уклад. А. І. Гурскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 406 с.
17. Зімовыя святы: Дапам. для настаўнікаў і выхавальнікаў / Аўт.-уклад. А.М. Аляхновіч, А.Ю. Лозка. – Мінск, 1999. – 159 с.

- 18.Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і / Уклад. У. Васілевіча. – Мінск, 1996. – Кн. 2. – 591 с.
- 19.Казакова, І.В. Беларускі фальклор : вуч. дапам. / І.В. Казакова. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.
- 20.Календарныя обычаі і обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – 221 с.
- 21.Календарныя обычаі і обряды в странах зарубежной Европы: Летне-осенние праздники. – М.: Наука, 1978. – 295 с.
- 22.Календарныя обычаі і обряды народов Восточной Азии. Годовой цикл. – М., 1989. – 360 с.
- 23.Календарныя обычаі і обряды народов Восточной Азии. Новый год. – М., 1985. – 264 с.
- 24.Календарныя обычаі і обряды народов Передней Азии. Годовой цикл. – М., 1998. – 336 с.
- 25.Календарь в культуре народов мира: сб. ст. – М., 1993. – 272 с.
- 26.Каляндарна-абрадавая паэзія / А.С. Ліс, А.І. Гурскі, В.М. Шарая, У.М. Сівіцкі. – Мінск: Бел. навука, 2001. – 515 с.
- 27.Климишин, И.А. Календарь и хронология / И.А. Климишин. – 3-е изд. – М.: Наука, 1990. – 477 с.
- 28.Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я.І. Крук. – 2-е выд., стэр. – Мінск : Ураджай, 2001. – 350 с.
- 29.Культура Беларусі : энцыклапедыя. Т. 1 – 6. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П.Броўкі, 2010 – 2015.
- 30.Ліс, А.С. Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў: Сістэма жанраў. Эстэтычны аспект / А.С. Ліс. – Мінск, 1998. – 188 с.
- 31.Лозка, А.Ю. Беларускі каляндар у славянскім і еўрапейскім свеце: Манаграфія / А.Ю. Лозка. – Мінск, 2002. – 120 с.

- 32.. Лозка, А.Ю. Беларускі народны каляндар /А.Ю. Лозка. – Мінск: Полымя, 2002. – 205 с.
- 33.Лозка, А.Ю. Феномен Новага года ў беларускім фальклоры: манагр. / А.Ю. Лозка. – Мінск, 2004. – 165 с.
- 34.Нікалаеў, М. Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў Х – XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў. – Мінск: Маст. літ, 1993. – 239 с.
- 35.Никольский, Н.М. История русской церкви / Н.М. Никольский. Предисл. А.А. Круглова. – Минск: Беларусь, 1990. – 541 с.
- 36.Паэзія беларускага земляробчага календара / Уклад. А.С. Ліса. – Мінск, 1992. – 613 с.
- 37.Песні народных свят і абрадаў / Уклад. і рэд. Н.С. Гілевіча. – Мінск, 1974. – 462 с.
- 38.Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе / Уклад., прадм. У. Васілевіча; пер. з пол. Л. Салавей і У. Васілевіча. – Мінск: «Беларускі кнігазбор», 2004. – 672 с.
39. Раговіч, У.І. Песенны фальклор Палесся: у 3 т. / У.І. Раговіч. – Т. 1: Песні святочнага календара. – Мінск: “Чатыры чвэрці”, 2001. – 527с.
- 40.Рыбаков, Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М., 1988. – 782 с.
- 41.Рыбаков, Б.А. Язычество древних славян / Б.А. Рыбаков. – М., 1981. – 607 с.
- 42.Сысоў, У. З крыніц спрадвечных /У. Сысоў. – Мінск, 1997. – 415 с.
- 43.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: У 6 т. – Т. І. – Магілёўскае Падняпроўе / аўт. кал.: Варфаламеева Т.Б. (нав. кір. і скл.). – Мінск : Бел. навука, 2001. – 790 с.
- 44.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: У 6 т. – Т. 2. – Віцебскае Падзвінне / Т.Б. Варфаламеева, А.М. Боганева, М.А. Козенка і інш. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 910 с.
- 45.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: У 6 т. Т. 3. Гродзенскае Панямонне. У 2 кн. Кн.1. / В.І. Басько [і інш.]; аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 608 с.

- 46.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: У 6 т. Т. 4. Брэсцкае Палессе. У 2 кн. Кн.1. / В.І. Басько [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2008. – 559 с.
- 47.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: У 6 т. Т. 5. Цэнтральная Беларусь. У 2 кн. Кн.1. / В.І. Басько [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2010. – 847 с.
- 48.Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: У 6 т. Т. 6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе. У 2 кн. Кн.1. / Т.В. Валодзіна [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2012. – 910 с.
- 49.Хренов, Л.С. Время и календарь / Л.С. Хренов, И.Я. Голуб. – М. : Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1989. – 128 с.
- 50.Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1984 – 1987.
- 51.Этнаграфія Беларусі: энцыкл. / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.

ДАДАТКІ

Дадатак 1

“Вечны” табель-каляндар

для вызначэння дня тыдня любой каляндарнай даты старога і новага стыляў

						Апошнія лічбы года										
						00	01	02	03		04	05				
						06	07		08	09	10	11				
							12	13	14	15		16				
						17	18	19		20	21	22				
						23		24	25	26	27					
						28	29	30	31		32	33				
						34	35		36	37	38	39				
							40	41	42	43		44				
						45	46	47		48	49	50				
						51		52	53	54	55					
						56	57	58	59		60	61				
						62	63		64	65	66	67				
							68	69	70	71		72				
						73	74	75		76	77	78				
						79		80	81	82	83					
						84	85	86	87		88	89				
Колькасць стагоддзяў						90	91		92	93	94	95				
Стары стыль				Новы стыль			96	97	98	99			Месяцы			
-4	3	10	17			А	В	Г	Д	Е	С	З	Ів	ІV	VII	
-3	4	11	18	15	19	З	А	В	Г	Д	Е	С	Іп			X
-2	5	12	19	16	20	С	З	А	В	Г	Д	Е		V		
-1	6	13				Е	С	З	А	В	Г	Д	Ів		VIII	
0	7	14		17	21	Д	Е	С	З	А	В	Г	Іп	III		XI
1	8	15				Г	Д	Е	С	З	А	В		VI		
2	9	16		18	22	В	Г	Д	Е	С	З	А			IX	XII
Чыслы месяца													Дні тыдня			
1	8	15	22	29		Пн	Аўт	Сер	Чц	Пт	Сб	Нядз				
2	9	16	23	30		Аўт	Сер	Чц	Пт	Сб	Нядз	Пн				
3	10	17	24	31		Сер	Чц	Пт	Сб	Нядз	Пн	Аўт				
4	11	18	25			Чц	Пт	Сб	Нядз	Пн	Аўт	Сер				
5	12	19	26			Пт	Сб	Нядз	Пн	Аўт	Сер	Чц				

6	13	20	27			Сб	Нядз	Пн	Аўт	Сер	Чц	Пт	
7	14	21	28			Нядз	Пн	Аўт	Сер	Чц	Пт	Сб	

Правілы карыстання

У **левай частцы** табліцы адшукаць радок, які ўтрымліае першыя дзве лічбы неабходнага году па с. або н. ст., а ў верхняй частцы табліцы – слупок з двума апошнімі лічбамі нумара года. Запамятаць літару на перакрываванні радка і слупка, гэта – вруцелета года юліянскага календара.

У табліцы з **правага боку** знайсці патрэбны месяц. У радку. У якім знаходзіцца гэты месяц, адшукаць тую ж літару. У левай ніжняй частцы, у раздзеле “Лічбы месяца”, знайсці неабходны лік. Перакрываванне радка, у чкім знаходзіцца гэты лік, са слупком дзён тыдня, што размешчаны над знойдзенай літарай, і дае шуканы дзень тыдня.

Пры гэтым неабходна адрозніваць студзень і люты ў простых і высакосных гадах: яны займаюць рознае становішча ў графе месяцаў (для простых гадоў яны абазначаны Іп і Іпп, для высакосных – Ів і Іів).

Калі адшукваецца дата да н. э., то найперш патрэбна перавесці дату гістарычнага ліку ў дату астранамічнага, г. зн. лік года паменшыць на адзінку. Напрыклад, 143 г. да н.э. = –142. Далей лік года астранамічнага лічэння прадстаўляем у выглядзе $-142 = -200 + 58$. Гэты другі, дадатны складнік (58) шукаем у верхняй частцы табліцы, а на перакрываванні адпаведнага яму слупка з радком ліку стагоддзяў (–2) знаходзім вруцілета (у дадзеным выпадку А).

Прыклад 1. Вызначыць, на які дзень тыдня прыходзіцца 1 студзеня 1991 г. Злева ў калонцы н. ст. знаходзім лічбу 19, уверсе – лічбу 91. На перакрываванні радка і слупка стаіць літара А. Год невысакосны, таму знаходзім гэтую ж літару ў радку, у якім маецца абазначэнне Іп. Гэта тая ж літара А. Унізе пад ёю размешчаны слупок з днямі тыдня, што адпавядае студзеню, лічбы якога злева. Гэтак, 1 студзеня 1991 г. прыходзіцца на аўторак.

Прыклад 2. Вывзначыць, на які дзень тыдня прыходзіцца 1 студзеня 45 г. да н.э. Найперш знаходзім лічбу году астранамічнага лічэння: – 44. Далей прадстаўляем яе ў выглядзе $-100+56$. На перакрываўванні слупка “56” з радком “– 1” знаходзім вруцелета Е. Год 45 да н.э. быў высакосным. Таму ў правай частцы табліцы “Месяцы” знаходзім месяц Ів і насупраць лічбы І у калонцы, што адпавядае вруцелету Е, знаходзім дзень – пятніца.

РЕПОЗИТОРИЙ

Каляндарна-фальклорныя стылі і асаблівасці Навалецця/Навагоддзя

Стыль	Назва свята і дата па календарых		Язычніцкая традыцыя (рэканструкцыя)	Асноўныя рысы Навалецця (Новага года)	Гісторыя і параўнальны аспект
	царкоўнаму	народнаму			
1. Велікодны, саракоўны	Светлае Хрыстова Увасрашэнне. Пасха – першая нядзеля пасля вясенняга раўнадзенства і Поўні, якая не супадае з іўдзейскай, згодна “рухомага” календара. 40 пакутнікаў, якія пакутавалі ў Севасційскім возеры – 9 / 22 сакавіка.	Вялікдзень (Вялічка). Саракі – 9 / 22 сакавіка. Ясен Красен – Маладзік ці Поўня.	Ігрышча Вялікадня, магчыма, адзначалася ў дзень вясенняга раўнадзенства, ці пасля яго, у Маладзік ці Поўню, традыцыі якога трансфармаваліся ў Пасху. Магло доўжыцца два тыдні (традыцыі Масленіцы, Гукання Вясны, Вербніцы, Вялікадня, Радаўніцы, Саракоў, Благавешчання, Юр’е і інш.).	Ігрышча звязана з днём вясенняга раўнадзенства. Навагодне-віншавальныя абходы (валачобніцтва). Лік дзён ад Пасхі. Магія першага дня. Культ продкаў. Багацейшы цыкл абрадаў і паэзіі. Нагляданні за Сонцам. Сімвалы: яйка, вярба, вогнішча. Шуканне папараць-кветкі. Саракі ўпамінаюцца ў валачобных песнях, як Навалецце.	З вясенняга раўнадзенства адзначаюць Новы год хакасцы ў Сібіры. (Гл. наступнае – Пасха). Царкоўнае святкаванне 40 пакутнікаў адзначае падзею, якая адбылася каля 320 г. Падобныя традыцыі вядомы ў хрысціянскім свеце. У Буджаху (Паўднёвая Сербія) – Навалецце. (Пашына). Старажытныя іранцы адзначалі Новы год 21 ці 22 сакавіка.

2. Пасхальны	Светлае Хрыстова Уваскрашэнне. Пасха – першая нядзеля пасля вясенняга раўнадзенства і Поўні, якая не супадае з іўдзейскай, згодна “рухомага” календара.	Вялікдзень (Вялічка, Пасха). (Дата – тая ж).	(Гл. папярэдняе).	(Гл. папярэдняе).	Пасха адзначаецца з 525 г. Пасхальны стыль шырока выкарыстоўваўся ў XIV ст. у гарадах Германіі і, наогул, у многіх краінах Еўропы да 1567 г. Афіцыйнае адзначэнне царкоўнага святкавання пачалося з 525 г. (Нікейскі сабор). У лацінамоўных актавых кнігах Вільні лічэнне вядзецца ад Пасхі і інш.
3. Зборны	1-я седміца Вялікага посту.	Збор (Зборніца) – 1-ы тыдзень Вялікага посту.	Вясенняя поўня ці падпоўня.	Упамінанні ў валачобных песнях, як Навалецце.	“У сербаў-гранічар у Масленічнае загавенне ... - рытуал, які традыцыйна звязваецца з Навалеццем” (Пашына). У лацінамоўных актавых кнігах Вільні лічэнне вядзецца ад першага тыдня Вялікага посту.
4. Сакавіцкі	Прападобна-пакутніца Еўдакія (каля 160—170 г.).	Аўдоця Вясноўка (Яўдоха, Аўдоння, Аўдакей) – 1 / 14 сакавіка. Гуканне Вясны.	Традыцыі перайшлі з Велікоднага комплексу.	Упамінанні ў валачобных песнях, як Навалецце. Багатая каляндарна-абрадавая паэзія. Упрыгожанні бярозкі, елкі. Можна прыцягнуць з іншых дзён традыцыі віншавальных абходаў, варажбу і культ продкаў.	Выкарыстоўваўся ўжо ў III ст. н. э., з VI ст. – у Францыі, у рымлян – да 153 г., усходнія славяне – да 1348 г. У сакавіку адзначаюць Новы год вахоўскія ханты, кеты і іншыя народы Сібіры.

5. Благавешчанскі	Благавешчанне Прасвятой Багародзіцы (XVI ст.) – 25 сакавіка / 7 красавіка.	Благавешчанне (Дабравешчанне, Звеставанне) – 25 сакавіка / 7 красавіка. Міжблагавешчыны – дні паміж каталіцкімі і праваслаўнымі святамі. Благавесны тыдзень. Камаедзіца – 24 сакавіка / 6 красавіка.	Традыцыі маглі ўваходзіць у велікодны комплекс.	Упамінанні ў валачобных песнях, як Навалецце. Культ мядзведзя.	Адзначалася як Пасха, якая затым была прымеркавана да 1-й вяснянай нядзелі па месяцавым календары. Благавешчанскі стыль ужываўся ў Рыме (XII і пачатку XIII ст.), Англіі – да 1753 г., Францыі – у IX–X стст., у Лівоніі – у XIII ст., а з XIV замяняецца раджэстэвнскім.
6. Красавіцка-юраўскі	Вялікапакутнік Георгій Перамагано-сец (303 г.). – 23 красавіка / 6 мая.	Юрый (Ягорый, Юр’я-Ягор’е) – 23 красавіка / 6 мая.	Магчыма ў язычніцкі перыяд у асноўнае жывёлагадоўчае ігрышча ўваходзілі традыцыі, акрамя юраўскіх, андрэўская варажба, Ляльнік, Алісей, Ярылавіца, Барыс, Антоній, Мікола і інш. Працягласць каля двух тыдняў.	Упамінанні ў валачобных песнях, як Навалецце. Асноўнае ігрышча, прысвечанае жывёле. Юраўскія віншавальныя абходы двароў. Кумленне. Варажба. Вогнішча. Ягораўская “батлейка”. Багатыя абрады і паэзія.	У албанскіх мусульман, харватаў Сінскай Краіны – Навалецце. Новы год у будыстаў Лаоса, Кампучыі, Таіланда ў сярэдзіне красавіка. Навалецце ў жывёлаводаў і качэўнікаў народаў Азіі выяўляе многія рысы з Юр’ем. Па календары Сака (паўднёвая Індыя) год пачынаецца прыблізна 12 красавіка. Па Кнізе Велеса Раство Буса Белаяра (рускага Хрыста) – 20.04.295 г. Пачатак года па Задзяку.

7. Травеньска-барысаўскі (?)	Перанясенне мошчаў блаверных князёў Расійскіх Барыса і Глеба, у святым хрышчэнні Рамана і Давыда (1072 і 1115 гг.) – 2 / 15 мая.	Барыс – 2 / 15 траўня.	Магчыма на пачатку траўня ва ўсходніх славян было свята “дзень маладых усходаў” (Б. Рыбакоў).	Адзінкавыя ўпамінанні ў валачобных песнях, як Навалецце. Культ крыніц, коней, зеляніны. Перад 1 траўнем – андрыянава шлюбная варажба, якая бывае перад навагоднімі святамі ці іншымі важнейшымі каляндарнымі падзеямі.	Кельцкія народы Брытанскіх астравоў лічылі пачаткам лета 1 мая (Бельтан), а пачаткам зімы 1 лістапада (Самхейн). Альмены і франкі ў VIII ст. пачыналі год з мая. У еўрапейскіх народаў – вялікія святкаванні. У маі Новы год святкуюць верхнепрямурскія эвенкі, паўночныя селькупы, нганасанне, алтайцы і іншыя народы Сібіры.
8. Зялёна-свяцкі	Пяцідзсятніца, Троіца – 50-ты дзень па Пасцы.	Сёмуха, Зялёныя святкі. Русальніца.	Семік (Сеймік), Куст. Культ продкаў і расліннасці. Русальскія традыцыі.		У лацінамоўных актавых кнігах Вільні лічэнне вядзецца ад Пяцідзсятніцы і інш.
9. Купальскі	Раство чэснага слаўнага Прарока Прадцечы і Хрысціцеля Гасподня Іаана – 24 чэрвеня / 7 ліпеня.	Купала (Купалле) – 23 чэрвеня / 6 ліпеня. Іван Купала (Іван Летні, Іван Ведзьмін, Пятроўскі Іван) – 24 чэрвеня / 7 ліпеня. Пятро (Пятро-Павел) – 29 чэрвеня / 12 ліпеня.	Ігрышча ў гонар летняга сонцастаяння (20-21 чэрвеня), як кульмінацыя, а таксама – зялёна-свяцкія, русальныя і пятроўскія традыцыі (Стаўроўскія Дзяды, Русальны тыдзень), магчыма два тыдні.	Асноўнае ігрышча, кульмінацыйна-астранамічная кропка якога прасцей вызначаецца. 2-тыднёвае святкаванне Багацейшая абраднасць і паэзія. Культ продкаў. Варажба. Нагляданні за Сонцам, Месяцам. Сімвалы: агонь, вада, Сонца, Месяц, бяроза, дуб, каліна. Павер’і пра нячыстую сілу. Лік тыдняў па царкоўнай Пяцідзсятні-	Першы сонечны каляндар Старажытнага Егіпта (4 тыс. да н. э.). Новы год летам таксама адзначаўся ў племені Мая, старажытных армян і інш. У кельцкага племені секванаў месяц сапоп (лета) пачынаў год. Як сярэдзіна года з падобнымі навагоднімі традыцыямі вядомы многім народам зямлі. У мусульманскім календары лік гадам вядзецца ад “хіджры” (16 чэрвеня 622 г. па юліян.стылі).

				цы. Абходныя рытуалы двароў гуртам “купальнікаў”, “кустом”. Карнавальныя пераапрапанні.	Новы год у маі-чэрвені адзначаюць нганасанне, эвенкі Верхняга Прыамур’я з кукавання зязюлі, з сярэдзіны лета – некаторыя іншыя народы Сібіры. У лацінамоўных актавых кнігах Вільні лічэнне вядзецца ад Пяцідзiesiąтніцы, блізкага свята да Купалля.
10. Вераснёўскі (візантыйскі)	Прападобны Сімяон Столпнік (459 г.) – 1 / 14 верасня. Пачатак індыкта – царкоўнае Навалецце.	Узвіжанне (катол.)– дзень “закрывання” зямлі на зіму. Сымон (Сямён, Стоўб). “Жаніцьба пасьвета”. Бабіна лета.	Святкаванне блізкае да асенняга раўнадзенства (22—23 верасня), якое раней магло ўключаць традыцыі “жаніцьбы коміна”, Багача (8/21.09), Стаўроўскіх Дзядоў (13/26.09), Звіжання (14/27.09), Івана Пакроўнага (26.09/9.10) і інш.	Упамінанне свят асенняга астранамічнага комплексу ў песнях, як Навалецце. Звычай “сонца гуляе”. Параўнальна багатая абраднасць і паэзія. Варажба і прыкметы. Культ продкаў, Сонца (Агню, Свечкі). Віншавальныя абходы братчыкаў. Паралельнасць юраўскім і велікодным традыцыям.	Вядомы ў Італіі з візантыйскага часу. З 312 г. у Рымскай імперыі лік пачыналі з 23 верасня, а з 462 г. – з 1.09. Выкарыстоўваўся ў Расіі з 1493 г. (па інш. звестках яшчэ раней) да 1700 г., у рускім праваслаўным календары і цяпер. Каляндар Французскай рэвалюцыі з 22.09. 1792 г. У ВКЛ – часткова з XII, а з канца XV ст. канчаткова і да 1550 г. Яўрэй адзначаюць Новы год у маладзкіх перад восеньскім раўнадзенствам. Протаіндыйскі каляндар (III тыс. да н.э.) пачынаўся з асенняга раўнадзенства. У каляндарах большасці мангольскіх плямён Новы год прывязаны да раўнадзенства, да восені – у розных народаў Сібіры.

11. Раж- дзествен- скі	Раство Пана Бога і Спаса нашага Ісуса Хрыста (25.12 /7.01).	Раство (Народзіны Пана Бога, Ісуса Хрыста). Спірыдон Сонцаварот.	Нараджэнне Ісуса Хрыста было прымеркавана да зімовага сонцастаяння (21-22 снежня), багатага язычніцкага двухтыднёвага каляднага ігрышча.	Калядам характэрны ўсе асноўныя рысы Навагоддзя.	Стыль уведзены ў Рыме з IV ст. н. э., у Францыі з VIII і да канца X ст. Панаваў у краінах Еўропы з XIII ст. (у Германіі з 1364 г. да паловы XVI ст.). У XV ст. у Лівоніі выкар. разам з благавешчанскім. Пасхалія (1523-1543) Ф. Скарыны пачынаецца з Раства.
12. Сту- дзенскі	Увядзенне юліянскага календара ў 46 г. да н. э. з пачаткам Новага года 1 студзеня. У Рымскай імперыі з XIII—XIV ст., Іспаніі – з 1556 г., у Даніі і Швецыі – з 1559 г., у Францыі – з 1563 г., у Нідэрландах – з 1575 г., у Шатландыі – з 1600 г., у папскай канцылярыі і Германіі – з 1691 г., у Расіі – з 1700 г., у Венецыі – з 1797 г. Польшча і некаторыя рэгіёны ВКЛ адзначаюць Новы год 1 студзеня з 1364 г. (эра ад Нараджэння Хрыста) і з XVI ст. – праваслаўныя ВКЛ, а з 1550 г. канцылярыя Княства пераходзіць ад вераснёўскага на студзеньскі стыль.				

СІМВАЛЫ І ЗНАКІ ЗАДЫЯКА: БЕЛАРУСКАЕ КАЛЯНДАРНАЕ КОЛА

(рэканструкцыя паводле народнага календара)

№	Сімвал, “кола жы- вёл” з беларускай народнай культуры	Асноўныя ці характэрныя святы па грыгарыянскаму календару	Задзяк				
			Сузор’е	Сучасны перыяд	Сузор’е	Выява	Старажыт- ны перыяд
2	Ярыла. Карова, конь, воўк, змяя	Ярылавіца, Юр’е-Ягор’е (23.04), Барыс (2.05), Мікола (9.05).	Авен	22.04 – 21.05	Цялец	♈	20.04–20.05
3	Травень. Салавей і зязюля	Васіліск (22.05), Ціхан (16.06).	Цялец	22.05–21.06	Блізня- ты	♊	21.05– 21.06
4	Купала. Конь, карова, змяя, рыба	Зялёныя святкі, Конскі Вялікдзень, Купалле (23.06), Русалле, Кузьма (1.07).	Блізня- ты	22.06–22.07 21–22 чэрв.	Рак	♋	22.06–22.07
5	Пярун. Пчала, конь, авечка, рыба, змяя	Ілля (20.07), Барыс Палікоп (24.07), Мядовік (1.08), Базыль (2.08), Віхравеі (3.08), Градавы (8.07), святы ўраджаю, Конскае свята (18.08).	Рак	23.07–23.08	Леў	♌	23.07–22.08
6	Багач. Змяя, птушкі, муха	Баўтрамей (24.08), Сымон (1.09), Багач (8.09), Звіжанне (14.09).	Леў	24.08–23.09 22–23 вер.	Дзева	♍	23.08–22.09
7	Вяселле. Карова	Бабіна лета, Шаптун (26.09), Пакрова (1.10).	Дзева	24.09–24.10	Шалі	♎	23.09–22.10
8	Дзяды. Авечка, мядзведзь, карова	Дзяды, Зміцер (26.10), Параскеўя Пятніца (28.10), Настуся (29.10), Міхайла (8.11), Марцін (11.11).	Шалі	25.10–23.11	Скарпі- ён	♏	23.10–21.11

9	Вечарніцы. Воўк, карова, конь	Піліпаўка, Увядзенне (21.11), Юр'е (26.11), Мікола (6.12).	Скарпі- ён	24.11–23.12 21–22 снеж.	Стралец	♏	22.11–21.12
10	Каляды. Каза, мядзведзь, свойскія птушка і жывёла	Першая куця (24.12), Каляды (25.12-6.01), Святы Козлік (1.01), Апанасся (18.01).	Стралец	24.12–22.01	Казярог	♐	22.12–19.01
11	Грамніцы. Вялес (вол), воўк, мядз- ведзь, карова, конь	Грамніцы (2.02), Валосся, Уласе, Каровіна і конскае свята (11. 02).	Казярог	23.01–20.02	Вадаліў	♑	20.01–18.02
12	Гуканне вясны. Бу- сел (птушкі), рыба, пчала	Гуканне вясны, Абертас (24.02), Гракоўнік (4.03), Саракі (9.03), Аляксей (17.03).	Вадаліў	21.02–18.03	Рыбы	♒	19.02–20.03
1	Вялікдзень. Мядз- ведзь, птушкі, пчала, змяя	Камаедзіца (24.03), Звеставанне (25.03), Вялікдзень.	Рыбы	19.03–21.04 20–21 сакав.	Авен	♓	21.03–19.04

Выяву рэканструяванага беларускага каляндарнага кола глядзіце на каляровай вккладцы кнігі.

Дадатак 4

ПАСХАЛІЯ**каталіцкая на 2015– 2020 гады з разлікам асноўных свят**

Гады	Попелец	Пасха (Вялікдзень)	Ушэсце	Сёмуха (зыход Св. Духа)	Божае цела	Першая нядзеля Адвенту (перадкалядны пост)
2015	18.02	05.04	14.05	24.05	04.06	29.11
2016	10.02	27.03	05.05	15.05	26.05	27.11
2017	01.03	16.04	25.05	04.06	15.06	03.12
2018	14.02	01.04	10.05	20.05	31.05	02.12
2019	06.03	21.04	30.05	09.06	20.06	01.12
2020	26.02	12.04	21.05	31.05	11.06	29.11

Дадатак 5

ПАСХАЛІЯ**праваслаўная на 2015 – 2020 гады з разлікам асноўных свят**

Гады	Працягласць ад Ражства да Вялікага посту		Тыдзень (нядзеля) Сырапусны (Масле- ніца), Загавенне		Пасха (Вялікдзень)		Узнясенне Гасподняе (Ушэсце)		Тройца (Пяцідзсятніца)		Працягласць Пятрова посту	
	тыдняў	дзён	па старым стылі	па но- вым ст.	па старым стылі	па но- вым ст.	па старым стылі	па но- вым ст.	па старым стылі	па но- вым ст.	тыдняў	дзён
2015	6	5	09.02	22.02	30.03	12.04	08.05	21.05	18.05	31.05	4	6
2016	9	4	29.02	13.03	18.04	01.05	27.05	09.06	06.06	19.06	2	1
2017	7	2	13.02	26.02	03.04	16.04	12.05	25.05	22.05	04.06	4	2
2018	6	1	05.02	18.02	26.03	08.04	04.05	17.05	14.05	27.05	5	3
2019	9	-	25.02	10.03	15.04	28.04	24.05	06.06	03.06	16.06	2	4
2020	7	6	17.02	01.03	06.04	19.04	15.05	28.08	25.05	07.06	3	6

БНК

(кароткі варыянт)

У народным календары на 2015² год прадстаўлены асноўныя святы і прысвяткі з кароткімі тлумачэннямі, прыкметамі і г. д. Дні, якія адзначаюць беларусы-католікі, выдзелены курсівам. У праваслаўных яны замацаваны за старым, юліянскім, календаром, што мае 13 лішніх дзён. Зорачкай /*/ пазначаны святы «рухомай» царкоўнай пасхаліі.

Умоўныя абазначэнні: п – панядзелак, а – аўторак, с – серада, ч – чацвер, пт – пятніца, сб – субота, н – нядзеля. Даўжыня дня і моманты ўсходу і захаду падаюцца для Мінска. Больш падрабязна пра значэнне хранонімаў календара можна прачытаць у нашай кнізе “Беларускі народны календар” (Мінск, 2002).

Больш складанае прыстасаванне ў календары хранонімаў “рухомай” пасхаліі.

Кароткі варыянт БНК пададзены ў дапамогу тым, хто хоча скласці календар на пэўны год.

✿Студзень✿

1. ч. Новы год. ВКЛ перайшло на студзеньскі стыль у 1550 г., Расія – з 1700 г.

6. а. Першая, Пасная куцця. Перадкалядная вячэра. Які дзень, такі і год. **Тры Каралі.** Католікі праводзілі маскіраваны абрад «Тры каралі», або «Гэроды».

7. с. Раство Хрыстова. Пачатак **Каляд.** «Ой, Калядачкі, бліны-ладачкі...». Калядавалі. Насілі «звязду». Паказвалі батлейку. На Каляды праводзілі ігрышчы («вадзілі казу», «жанілі Цярэшку», «паклі ката», гулялі ў «Яшчура» і інш.).

9. пт. Сцяпан. «На святога Сцяпана вышэй слуга за пана».

13. а. Шчодрая куцця. Пачатак **Шчодрого тыдня.** «Мароз, хадзі куццю есці».

² Дні тыдня таксама супадаюць на 1587, 1598, 1609...1795, 1801, 1807...1998, 2009 і інш. гады. Пры разліку дня тыдня можна карыстацца спецыяльнымі табліцамі (гл. Володомонов, Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее / Н.В. Володомонов. – М.: Наука, 1987).

14. с. Васілле. Новы год па правасл. календару. «Сею, сею пасяваю, з Новым годам вас вітаю».

18. н. Трэцяя, Галодная, Вадапосная куця. Апошнія дні Каляд. «Каляда ад'язджае».

19. п. Вадохрышча (Кшчэнне). «Святое Кшчэнне ваду ксціла..., свет ачысціла і ваду наверх пусціла», «На Вадохрышча завіруха – на Вялікдзень таксама».

20. а. Прывадохрышча – заканчэнне Каляд. Пачатак **Малой вясельніцы** (да посту).

24. сб. Аксіння. «Аксіння дарогу перамяце, а корм падмяце». **Фядос.** «На Фядоса цёпла».

25. н. Таццяна. Свята студэнтаў. **Павел.** «Вее вецер – будзе вайна».

31. сб. Апанас, Гусінае свята. Свята свойскай жывёлы. «Хавай нос у апанасаўскі мароз».

✿ Люты ✿

1. н. Ігнат. «На святога Ігната зіма багатая».

2. п. Грамніцы, Стрэчанне. «Калі на Грамніцы нап'ецца певень вадзіцы, то на Юр'я наесца вол травіцы», «Грамніца – хлеба палавіца...».

5. ч. Агата. Каровіна свята. «Хлеб і соль святой Агаты не пусціць бяды да хаты».

6. пт. Аксіння Паўзіміца. «На Аксіні мяце». **Дарота.** «Па Дароце высахнуць хусты на плоце».

8. н. *Памінальніца. Памінальны тыдзень. Калі “вея” ў нядзелю, то авёс трэба сеяць на 9-м тыдні, калі ў панядзелак – то на 8-м, калі ў сераду ці чацвер – то пакідалі “дзесяцінкі дзве”.

11. с. Ігнат. «Ігнат Грамніцам рад».

13. п. *Дзедава пятніца.

14. сб. Трыфан. «На Трыфана зорна – вясна позняя». **Валянцін.** Свята закаханых.

***Масленяя Дзяды (Бабы).** «Дзяды не зналі бяды, а нашы ўнукі зазналі мукі».

15. н. Грамніцы, Стрэчанне. «Зіма з летам сустрэкалася...», «На Грамніцы палавіна зіміцы». ***Рабы тыдзень, Малая вясельніца, Развітальны, Сырапусны тыдзень.** Тыдзень перад Масленіцай. Які добры дзень на Масленным тыдні, у той дзень ад Іллі сеялі лён. Дзяўчаты вешалі “калодкі” не жанатым хлопцам.

18. с. Агата. Каровіна свята. ***Серада Папяльцовая** (пач. Вялікага посту ў католікаў). ***Лыся серада.** Праталіны-залысіны.

19. ч. *Блакiтны чацвер. Тумановы дзень. ***Крывы, Тлусты чацвер, Валосы, Валосся.** Свята жывёлы. «На Валосага бліны пяклі ці аладкі, каб былі валы гладкі».

22. н. *Масленіца. «Масленіца ў “вятху” (пасля поўні) – дзяржы пшаніцу ў мяху, сей пшаніцу на ўсю руку». **Гуканне вясны.** «Блаславі, божа, зіму замыкаці, вясну загукаці». На Палессі вадзілі карагоды, “спявалі чырачку”, насілі ёлку з вянком.

23. п. *Паласказуб. Першы дзень Вялікага посту. Паласкалі зубы гарэлкаю.

24. а. Уласе. Свята жывёлы. «Аўлас на сыры лас». **Мацей.** «На Мацея дарога пацее», «На Мацея адліга – будзе мароз».

25. с. Уступная серада. Каб урадзіў лён, мылі верацёны ці калаўроты, хадзілі ў карчму і пераскаквалі цераз пені.

26. ч. Фаціння. Заступніца ад хвароб.

28. сб. *Зборава субота. Абрад “споведзі дзежкі”.

29. н. *Зборніца, Ізбор. Адзін з варыянтаў Новага года/лета ў час прыняцця юліянскага летазлічэння. Пачатак збору ў поле. «А святы Ізбор – бяжыць вада з гор».

4. с. Казімір. «Святы Казімір дровы сякець».

9. п. Янка, Паўраценне. Мядзведзь паварочваецца ў бярлозе на другі бок.

12. ч. Рыгор. «На святога Рыгора ідуць рэкі ў мора ».

13. **пт. Васіль Капальнік.** Са стрэх капае.
14. **сб. Аўдоця Вясноўка.** Гуканне вясны. «На Аўдокі голы бокі». (1.03 Новы год у мінулым, сакавіцкі каляндарны стыль).
15. **н. Хвядот.** «На Хвядота занос – усё сена знясе».
16. **п. *Пачатак Храстовага тыдня.** Пяклі “храсты”. Засеўкі. Абрад “жаніцьбы коміна”.
17. **а. Герасім Гракоўнік.** «Герасім гракоў прыгнаў».
18. **с. *Серадапосце.** Выпякалі “храстцы”.
19. **ч. Язэп.** «Святы Язэп сярод посту шлюб дае прахвосту». «На Язэпа пагода – год ураджайны».
21. **сб. Вясновае раўнадзенства.** Усход 6.16, захад 18.18. Маладзёк.
22. **н. Саракі.** Свята птушак. Прылятае 40 выраяў. «Святыя Саракі ў поле саху валаклі». **Прыска.** «На святога Прыску праб’е лёд і пліска».
23. **п. Пачатак *Пахвальнага тыдня.** «Дзікая качка яйцом пахваліцца».
25. **с. Рыгор.** «На Рыгора зіма ідзе ў мора». *Дабравешчанне, Звеставанне.* «І птушка гнязда не кладзе». Прылёт бусла. Гуканне вясны.
26. **ч. Міжблагавешчыны** (да 7 красавіка). Забарона на “запасванне” кароў.
27. **пт. *Пахвальная пятніца.** Мыццё дзежак.
28. **сб. *Пахвальная субота.** Не грывелі кроснамі, каб гром не грывеў.
29. **н. * Пальмова нядзеля.** «Вярба б’е, не я б’ю».
30. **п. Аляксей Цёплы.** Дзень рыбалова. «На Цёплага Аляксея рыба ідзе на нераст, карова на верас, а бортнік на хвою». Пачатак ***Вербнага, Белага, тыдня.** ***Чысты, Блакітны, панядзелак.**

1. **с. Дар'я Вясення.** Адбельвалі палотны.
5. **н. *ВЯЛІКДЗЕНЬ** (у католікаў). ***Вербніца. Арына.** «На Арыну сей капусту ў расадніках».

- 6. п. Камаедзіца.** Свята мядзвездзя. **Благавеснік.** Пяклі пірагі “буславы лапы”. Пачатак ***Белага, Вялікага, тыдня.** ***Чысты панядзелак.** Бялілі і мылі ў хаце.
- 7. а. Благавешчанне.** «Благавешчанне без ластвак – халоднае лета». Абрад «Страла». ***Чысты аўторак.** Каб на людзей і “гаўядо” не напала “парша”, трэба ўсё мыць.
- 8. с. Благуста.** «На Благусту сей капусту». ***Дравяная страсць.** Мыюць усё дравяное.
- 9. ч. Матрона.** «На Матрону шчупак хвостом лёд разбівае». ***Чысты чацвер.** Лазня. Абрад мыцця дзежкі.
- 10. пт. *Чырвоная, Велікодная, пятніца.** Сеялі гарох.
- 11. сб. *Вялікая, Чырвоная, субота.** Фарбавалі яйкі. Канец Вялікага посту.
- 12. н.*ВЯЛІКДЗЕНЬ** (у праваслаўных). «Хрыстос уваскрос! – Сапраўды ўваскрос!».
- 13. п. Працяг *Велікоднага тыдня.** «Першы дзень пірагі маюць, а сярэдні пагуляюць, а паследні дзень выпраўляюць».
- 14. а. Прабуджэнне хатніка. Мар’я.** Калі ў ясную ноч прыбывала вада, то суха будзе ў жніво на хлебнай ніве.
- 15. с. Палікарп.** Пачатак бясхлебіцы. ***Градавая серада. Праводны, Мёртвы, тыдзень.** «Пайшла зіма да Кіева, а лета нам пакінула».
- 16. ч. Мікіта.** «Калі на Мікіту крыгаход, то няма ні клёву, ні лову рыбаловам».
- 19. н. *Праводная нядзеля.** «Ідзі, зіма, да Кучава, як ты нам надакучыла».
- 20. п. Радаўнічныя Дзяды.**
- 21. а. *Радаўніца.** «На Радаўніцу да абеду пашуць, па абеду плачуць, а к вечару скачуць». **Руф.** Руф рушыць снягі.
- 23. ч. Юры.** (Новы год па задзяку). «Як зязюля закукуе за 12 дзён да Юр’я на “толы” лес, то не чакай ураджаю і будзе хварэць жывёла». **Войцах.** «Святы Вайцеху выпусціў жаўранка з меху».
- 24. пт. Анціп – ахоўнік зубоў.**

25. **сб. Марк.** «Дождж на Марка, дык зямля як шкварка».
28. **а. Пуд.** «Пуд снег пугне».
29. **с. Арына.** «На Арыну сей капусту».
30. **ч. Зосім** – ахоўнік пчол. **Андрыянава ноч, Андрэй.** Ноч дзявочай варажбы і чараўніцтва.

Травень

1. **пт. Кузьма.** «Май Кузьма з морквінай сустракае, а Пахом з гурком».
3. **н. *Міраносіцы.** «На Міраносця п'яныя бабы цігаюць адна адну за валосця».
4. **п. Пачатак *Пераплаўнага, Чарвівага, тыдня.** Не трэба садзіць, бо заядуць чэрві.
5. **а. Ляльнік.** Свята Лялі – дачкі Лады.
6. **с. Юр'е.** Свята жывёлы. «Як дождж на Юр'я – хлеб будзе і ў дурня». Абрад «Страла». ***Градавая, Пераплаўная, серада.** Засцярогі ад граду і дажджу.
7. **ч. Алісей.** «Прыйшоў Алісей – авёс пасей». **Бабскія розбрыкі.** Скокі жанчын і качанне па зямлі дзеля ўрадлівасці.
8. **пт. Марк.** «Дождж на святога Марка – дык зямля, як шкварка». **Станіслаў.** «Сей лён на Станіслава – вырасце як лава».
10. **н. Ярылавіца.** Свята Ярылы.
13. **с. Якуб.** «На Якуба грэе любя».
14. **ч. *Ушэсце.** Унебаўшэсце пана Езуса. Свята агляду жыта. **Макарэй.** Абрады ля вады.
15. **пт. Барыс.** Апякун поля і жывёлы. ***Градабойцы, Ледавіты дзень.**
18. **п. Арына Расадніца.** Дзень высаджвання расады ў Паазер'і.
20. **с. Антоній.** «На святы Антоній сей авёс для коней, а як удасца дык і прадасца».
21. **ч. *Ушэсце.** Абрад «Страла». **Іван Веснавы.** Апякун земляроба. «На Івана каласок, а на Пятра піражок».

22. **пт. Мікола Веснавы.** Свята пастухоў. **Алёна.** «Сей лён на Алену, будзе кашуля па калена».
23. **сб. Зілот.** «Сей пшаніцу на Зілота, і яна будзе як злата».
24. **н. *Сёмуха, Зыход Св. Духа.** Свята зелені. **Макей.** «Мокра на Макея – і лета не прасушыць». **Кірыла і Мяфод.** Калі дзень мокры – і лета будзе мокра.
25. **п. Епіфан.** «На Епіфана раніца ў чырвоным каптане, неба з барваю – гарчае лета».
27. **с. Сідары.** «Прышлі Сідары – прышлі і сіверы». ***Градавая серада.**
28. **ч. Пахом.** «Святы Пахом павее цяплом». «Сей агуркі на Пахом – будзеш насіць мяхом».
29. **пт. Магдалена.** Зязюльку прысылае. ***Сёмушныя Дзяды.**
30. **сб. *Духавая субота, Зялёная субота.** «На Духа будзе цёпла і суха».
31. **н. *Сёмуха, Тройца.** Культ продкаў і расліннасці. «Павядзём Куста пад гай зялёненькі...». **Шэсць дзеў.** «Лён сей позні». **Канпелька Матруна.** «У зямлю махнула». **Фядот.** «Як на дубе апушка – у Фядота поўна аўса кадушка».

○ Чэрвень ○

1. **п. *Русальніца, Іван ды Мар'я.** Праводзіны вясны. «На Граннай нядзелі Русалкі сядзелі...».
2. **а. *Конскі Вялікдзень.** Свята коней. **Тры пакутнікі.** «Няма лета, але пасля іх не бывае зімы».
3. **с. Алёна, Ульяна.** Дзень ільну. ***Градабой, Серада Русаль.** Здабывалі з ясеня святы агонь.
4. **ч. *Божая цела, Зелянок. *Наўская Тройца.** Памінанне. ***Абліваха. Васіліск.** «Ад Васіліска і салавей блізка».
5. **пт. Дзень Ефрасінні Полацкай.** Хадзілі пакланіцца і абракацца.
7. **н. Ян.** «Рой перад Янам – пчалаяр панам». ***Русальчыны розыгры.** Засцерагаліся рос.

8. п. *Пятроўка да 11 ліп. Пятроўскі пост. Пятроўка-галадоўка.
11. ч. *Дзевятнік. Перавод уніятаў у праваслаўе. «Дзеўяць ягодзін на ветцы».
12. пт. *Дзевятуха. Дзень ад навальніцы.
13. сб. Ерамей. *Антоній*. «Антоні, аддай коні».
14. н. Юстын і Харытон. «Юстын цягне ўверх каноплі, а Харытон – лён».
16. а. Лук'ян. Паўднёвы вецер на Лук'яна – на добры ўраджай яравых.
18. ч. *Дзесятнік. «Дзесятнік гнаі возіць».
19. пт. *Дзесятка. «Косы точыць». «Жыта паспявае».
20. сб. (да 23). *Летняе сонцастаянне. Даўжыня дня – 16.52. Усход – 3.45, захад – 20.37.*
21. н. Тодар. «На Тодара раса – канпель паласа».
22. п. Кірыла. Дзень сонцастаяння. Пачыналі касавіцу ў Паазер'і.
23. а. *Купала*. У старажытн. – Новы год/лета.
24. с. *Ян Купальны*. «Сонца грае».
25. ч. Анапрэй. «Хто на Нупрэя пасее грэч, той будзе бліны печ».
26. пт. Акуліна Грачышніца. Сеялі грэчку. *Задзярыхвост*.
28. н. Амос. «Прыйшоў Амос – цягне ўгору авёс»
29. п. Ціхан. «Пеўчыя птушкі заціхаюць». *Пятрок*. «Да Пятра зязюльцы кукаваці». «Прыйшоў Пятрок – апаў лісток, прыйдзе Ілья – ападуць і два».

Ліпень

6. п. Купалле. Свята Сонца і кахання. «Дзень адбаўленне, ночы прыбаўленне».
7. а. Іван Купала. «Учора была Купала, а сёння Іван».
10. пт. Самсон. «На Самсона дождж – сем тыдняў то ж». *Сем братоў*. «Сем братоў варожаць, колькі тыдняў пагоды».
12. н. Пятро. Свята заканчэння Купалля.
13. п. Паўпятро. Дзень талакі. *Сымон і Юда*. «На Сымана й Юды конь баіцца груды».

14. а. Кузьма і Дзям'ян. Свята кавалёў. «Святы Пятро жыта спеліць, св. Кузьма сярпы робіць, а св. Дзям'ян сена грабе».

17. пт. Андрэй. «Авёс у світцы, а на грэчцы і кашулі няма». «Андрэй усіх мудрэй».

18. сб. Свята Месяца. «Месяц гуляе».

21. а. Казанская. Пракоп. Пракоп бок прыпёк. *Данат.* «Святы Данат коскі точыць».

25. сб. Прокл. Засцерагаліся вялікіх рос. *Якуб.* «На Якуба хлеба поўна губа».

26. н. Гаўрылей. Засцеражэнне ад граду. *Ганна.* Снапы кладзе.

29. с. Афінаген. Заціхаюць птушкі.

31. пт. Серпавіца, Шыпілінка (пятніца перад Іллёю). Дзень “зазубрывання” сярпоў.

1. сб. Макрыны. «Глядзі восень па Макрыні».

2. н. Ілля. Свята дажджоў і навальніц. «Ілля нарабіў гнілля», «Укінуў у воду кусок ільда».

4. а.Мар'я. «Магдалена – вады па калена».

6. ч. Барыс Палікоп. «Барыс і Глеб – паспеў хлеб».

7. пт. Ганны. «Святы Ганны бабкі стаўляюць».

9. н. Палікоп. Паліць копы. **Панцеляймон.** Сцяляў ад хвароб галавы.

11. а. Лаўрын. «На Лаўрына спяшай да млына».

12. с. Сіла. Жыта сей.

14. пт. Макавей, Першы Спас. Свята маку і мёду. **Спасаўка.** Пост да 28 жніўня.

15. сб. Базыль. «Базыль авечкам воўну дае». *Прачыстая, Зельная.* «Прыйшла Прачыста – стала поле чыста».

16. н. Антоны Віхравеі. Рох. «Кірмаш на паненак».

17. пн. **Еўдакія**. Агуркі збірае.
19. с. **Яблычны Спас**. Свята садавіны.
23. н. **Лаўрэн** – свята млынара.
24. п. **Баўтрамей**. «Св. Баўтрамей высылае буслоў па дзяцей». «Прыйшоў Баўтрамей – жыта на зіму сей».
27. ч. **Міхей**. Выспяваюць брусніцы.
28. пт. **Прачыстая**. Свята ўраджаю.
29. сб. **Трэці Спас**. Свята хлеба. **Ян**. «Ян на лета прыйшоў, а ўжо восень знайшоў».
30. н. **Міроны Ветрагоны**. «Пыл па дарозе гоняць, па прыгожым леце стогнуць».
31. п. **Флор і Лаўр**. Свята коней. **Арабінавыя дзень і ноч**. “Сухая” навальніца, дождж.

Верасень

5. сб. **Лупа**. «Сей на Лупа – будзе жыта купа».
7. п. **Баўтрамей**. «Жыта на зіму сей».
8. а. **Другая Прачыстая**. «Меншая Прачыста – канчай сеяць начыста».
- 10.ч. **Мацей**. Абаронца ад п'янства.
11. пт. **Калінавік, Іван Крываўнік**.
13. н. **Кіпрыян**. Журавель збіраецца ў вырай.
14. п. **Сымон**. Абрад «жаніцьбы коміна». (Асенняе Навалецце з 1493 г.). Закрыванне зямлі. **Бабіна лета. Узвіжанне**.
19. сб. **Цуды, Міхал**. «Міхал з поля спіхаў».
21. п. **Багач, Нараджэнне Божае Маці**. Свята заканчэння ўборкі зерневых. Засідкі.
23. с. **Асенняе раўнадзенства**. Усход – 6.01, захад – 18.01.
24. ч. **Тадора**. «На Тадору ўсякае лета заканчваецца».

26. сб. Стаўроўскія Дзяды.

27. н. Звіжанне. Свята закрывання зямлі на зіму. Гадзюкі – у кучу.

29. а. Міхал. «Калі на Міхала з поўначы вецер вее, то не май на надвор'е надзеі».

Сіцыян. «Святы Сацыян да ляны пасцілаў»

☼ *Кастрычнік* ☼

2. пт. Зосім. Журавіны на Зосіма ўздываюцца – мароз на Пакровы ўдарыць.

3. сб. Астап, Астаф'я. Прыкметы па ветру.

4. н. Пранцішак, Францішак. «На Пранцішка зярнят шукае ў полі мышка».

8. ч. Сяргей. Жалезны тыдзень.

9. пт. Іван Шаптун, Іван Кураед, Багаслоў. Шапталіся свахі пра нявест.

14. с. Пакровы, Трэцяя Прачыстая. Вясельная пара. «Свята Пакрова, пакрый зямельку лісточкам, а галоўку – вяночкам». «Пакровы – зарыкалі каровы». Дзявоцкае лета (па 21.10). Прымалі “ў дзеўкі” сябровак.

21. с. Трыфан, Палагея. «Золкім ветрам вее». *Зміцер.* «Да Змітра баба хітра».

25. н. Марцін – свята млынароў.

28. с. Сымон і Юда. «Сымон з Юдаю працу ў полі канчаюць, хаты аглядаюць». *Параскева Пятніцкая.* Забарона на прадзенне.

29. ч. Лонгін. Збавіцель ад хвароб вачэй.

30. пт. Паклоны. Дзень адбівання паклонаў.

31. сб. Лука. «Хто сее да Лукі, не будзе мець ні хлеба, ні мукі». Дзень іканапісцаў.

Юльян – ахоўнік дзяцей.

☼ *Лістапад* ☼

1. н. Усе святыя. Памінальны дзень.

2. пн. Задушны дзень. Памінальны дзень.

4. с. Казанская. Дождж ці снег.

7. **сб. Асяніны, Змітраўскія Дзяды.** «Святыя дзяды, завём вас...».
8. **н. Зміцер.** «Да Змітра дзеўка хітра». Канец надзеі выйсці замуж у гэтым годзе.
9. **п. Тодар.** «На Тадора поўна камора».
10. **а. Параскі.** Апякунка жанчын і рукадзелля.
11. **с. Настуся.** Настуся стрыжэ авечкі. **Марцін.** «Мядзведзь кладзецца ў бярлогу».
12. **ч. Артошка.** Пачатак прадзення.
14. **сб. Кузьма-Дзям'ян.** Апякун земляробства, кавалёў і вяселля.
21. **сб. Міхайлаў дзень.** Абаронца ад грому. Мядзведзі ідуць у спячку.
22. **н. Матрона.** «З Матроны становіцца зіма».
24. **а. Хвёдар Студзянец.** «Хвёдаравы вятры галоднымі ваўкамі скуголяць».
25. **с. Іван Міласцівы.** Дзень падарункаў. **Кацярыны.** «Кацярына забрала лета».
27. **пт. Юстыніян.** Апякун плоднасці і дзяцінства. **Піліп.** Пярэдадзень Піліпоўскага посту (да 7 студзеня).
28. **сб. Піліпаўка** – перадкалядны пост.
29. **н. Мацей.** «На Мацея зіма пацее». **Адвент.** Перадкалядны пост.
30. **п. Андрэй.** Дзявочае свята.

Снежань

4. **пт. Увядзенне.** Водзяцца ваўкі. **Барбара.** «Барбара ноч урвала, а дзень надтачыла».
5. **сб. Пракоп. Савы.** «Барбара мосціць, Сава цвікі войстрыць, а Мікола прыбівае».
6. **н. Матрыхваны.** Не пралі. **Мікола.** «Хвалі зіму па Міколе».
7. **п. Кацярыны.** «Забрала край лета».
9. **с. Юр'е Зімовы.** Юра мосціць. **Ганны.** «Ад Ганны да Каляд два тыдні і два дні».
13. **н. Андросы, Андрэйкі.** Варажылі.

14. **пн. Навум.** Наставіць на вум.
17. **ч. Варвары.** «Мікола і Варвара ноч урвалі».
18. **пт. Савы, Міколін бацька.** «Сава мосце, а Мікола гвоздзе».
19. **сб. Мікола Зімовы.** «Без Міколы небывае ні зіма, ні лета». «Мікола марозам гвоздзіць».
22. **а. Ганны.** «Ганкі – сядайце на санкі».
24. **ч. Пасная куця.** Пачатак Каляд (да 6 студз.).
25. **пт. Спірыдон Сонцаварот. Божае Нараджэнне.**
26. **сб. Сцяпан.** «Кожны сабе пан».
31. **ч. Марк.** «Марка да Варка – няхай будзе парка». *Багатая куця.*
Сільвестр. Варажылі дзяўчаты.

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Беларускі народны каляндар	
1. Развіццё сродкаў злічэння часу	
2. Асноўныя прынцыпы і фактары гістарычнага фарміравання БНК	
3. Паняцці і азначэнне народнага календара	
4. Сутнасць беларускага народнага календара і прынцыпы яго сістэматызацыі (рэканструкцыі)	
5. Астральныя і месяцавыя ўяўленні беларусаў	
6. Сонечнае і сонечна-месяцавае летазлічэнні	
7. Да тэорыі каляндарных стыляў і адлюстравання іх у валачобных песнях	
8. Жывёльнае кола (задыякальны каляндар)	
Канспекты і практыкумы	
1. Тэма. Беларускі народны каляндар	
2. Тэма. Зімовыя абрады і песні	

3. Тэма. Святы і каляндара-абрадавая паэзія веснавога перыяду.....
4. Тэма. Паэзія і абраднасць лета.....
5. Тэма. Восеньскія песні абраднасць.....

Дадаткі

1. “Вечны” табель-каляндар для вызначэння дня тыдня любой каляндарнай даты старога і новага стыляў
2. Каляндарныя стылі і асаблівасці Навалецця/Навагоддзя
3. Сімвалы і знакі задзяка: беларускае каляндарнае кола (рэканструкцыя паводле народнага календара).....
4. Пасхалія каталіцкая на 2015 – 2020 гады з разлікам асноўных свят...
5. Пасхалія праваслаўная на 2015 – 2020 гады з разлікам асноўных свят
6. БНК (кароткі варыянт)